

Egyed Ákos
Csetri Elek
Péter György
Somai József

SZÉCHENYI ÉS ERDÉLY

Tanulmányok

**Egyed Ákos
Csetri Elek
Péter György
Somai József**

SZÉCHENYI ÉS ERDÉLY

Tanulmányok

Kiadja a
ROMÁNIAI MAGYAR KÖZGAZDÁSZ TÁRSASÁG
Kolozsvár, 2002

Egyed Ákos, Csetri Elek, Péter György, Somai József
SZÉCHENYI ÉS ERDÉLY

Szerkesztette: Somai József

Korrektúra: Fegyveresi Anikó

Technikai szerkesztés és borítóterv: Kőnczey Elemér

A könyv megjelenését támogatta:
NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA
PRO PROFESSIONE ALAPÍTVÁNY

ISBN 973-0-02788-9

ELŐJÁRÓBAN

A kötettel együttes munka termését veheti kézbe a tisztelt olvasó. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság kezdeményezésére immár másodízben jelentkeznek közös kiadvánnyal erdélyi közgazdászok és történészek. Első alkalommal egy nagyobb munkaközösség mutatkozott be egy kötetnyi tanulmánnyal¹. Ezúttal viszont múltunk egyik meghatározó személyisége, Széchenyi István a téma. Mindkét vállalkozás jellemzője, hogy magyar gazdasági- és közgondolkodásunk múltjával foglalkozik².

Széchenyi a magyar reformmozgalom megindítója volt, eszmeiségén kívül elsősorban gazdasági-technikai megvalósításai miatt tartjuk számon. Éppen a magyar gazdaság megújításában játszott szerepe jogosít fel bennünket, hogy bevezető sorainkban néhány szóban gazdasági múltunk kutatásának hagyományairól szóljunk.

Elmúlt száz esztendeje, hogy a Magyar Közgazdász Társaság ülésén ez hangzott el: “Ezer éves múltunk anyagi életének egyetlen mozzanata, egyetlen egy komolyabb problémája megoldva nincs.”³ A megállapítás óta eltelt évszázad alatt előhaladás történt ugyan, számos könyv és tanulmány jelent meg a témakörből, de a nagy szintézisek megfelelő részeit nem számítva⁴ jelenleg sincsen átfogó mezőgazdaság- vagy ipartörténetünk, nem is beszélve anyagi művelődésünk egészének összefoglaló bemutatásáról.

Márpedig gazdaságtörténetünk régóta hivatott és elkötelezett kutatókra talált, akik a kapcsolatos társadalmi kérdésekre is figyelmeztek. A kezdetekről szólva, a példák közül elég legyen Berzeviczy Gergelyre, Horváth Mihályra gondolnunk, az erdélyiek közül pedig Széchenyi elvbarátjára, Wesselényi Miklósrá, aki az Akadémián pályázatot akart kiíratni az európai parasztság történetének megjelenítésére⁵.

A múlt kutatásának modernizálódása, az ország nagyarányú gazdasági fejlődése, de egyben elmaradott társadalmi viszonyai együttesen irányították ismét történettudományunk figyelmét a gazdaság- és társadalomtörténet felé. A reprezentatív munkák közül ide kapcsolható mindenekelőtt Wenzel Gusztáv két úttörő műve, az egyik Magyarország bányászatának, a másik agrárfejlődésének bemutatásáról. A korszak jólismert művei sorában Acsády négyszer is megjelentetett jobbágyságtörténetét kell idéznünk. Pontos címe: *A magyar jobbágyság története*. Bp. 1905; újabb kiadásai: 1944, 1948, 1950. A korszak historiográfiai irányzatait és iskoláit megismerő magyar történetírás érzékenyen reagált a kérdéskörre. Ennek jeleként könyvelhetjük el, hogy Tagányi Károly és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület támogatásával 1894-ben megindulhatott a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* sorozata, melynek szerkesztői jogos büszkeséggel hangoztatták: szakfolyóiratuk párját ritkítja az egész világon. Egyben a forrásfeltárás fontosságát is kiemelték: “A történetírás oknyomozás nélkül, kellő dokumentumok nélkül többé-kevésbé fikció, a kútforrások összegyűjtése azért feltétlenül szükséges.” Az anyagi múlt kérdései azonban számos kiadványon, tanulmányon, forrásközlésen túlmenőleg szakfolyóiratok (*Bányászati és Kohászati Lapok, Statisztikai Közlemények* stb.) hasábjain is jelentkeztek.

Köztudott azonban, hogy a *Magyar Mezőgazdaság-történelmi Szemle* 1906-ban megszűnt és gazdaságtörténeti irodalmunk negyedszázadig alig adott életjelt magáról. Fordulatot az hozott, hogy 1928-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Művelődéstörténeti Tanszéke vezetőjeként Domanovszky Sándor megszervezte a magyar agrártörténeti kutatásokat. Domanovszky iskolájának tagjai az 1930-as években összesen 12 könyvet jelentettek meg a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozatban. Kedvenc témájuk az összefüggő forrásokra támaszkodó uradalmak múltja volt, de agrártörténeti szintézisek is akadtak közöttük. Ezekben az években indult a gazdasági múltunk feltárásához nélkülözhetetlen könyvészeti sorozat. Párhuzamosan jelentkezett a budapesti egyetemen, ha nem is gazdaságtörténeti, de azzal szorosan összefüggő *Település és Népi-ségtörténeti Értekezések* sorozata Mályusz Elemér irányításával.

A második világháború befejezésével egészen új helyzet elé került történettudományunk: a gazdasági tényező társadalmi fejlődésben játszott szerepe erősen kihangsúlyozódott a marxista irányulás során, ami eredmények mellett torzulásokhoz és aránytalanságokhoz vezetett. Ez sem tudta azonban megakadályozni, hogy népi ihletésű agrár- és parasztságtörténeti iskola ne szülessen Debrecenben Szabó István vezetésével, aki tanítványok sorát nevelte (Rácz István, Orosz István, Für Lajos, ifj. Barta János és mások). Budapesten a Történettudományi Intézet égisze alatt fontos gyűjteményes kötetek jelentek meg a témakörből. Csak példaként idézünk két nagy gyűjteményes kötetet: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században* és *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XVIII. században*. Mindkettő címében társadalom-központú, de tárgyánál fogva jelentős mértékben agrártörténet is. Súlyában még fontosabb az, ami a forráskiadás területén történt, különösen urbáriumok, összeírások, mezőgazdasági leltárak kiadásával. A számos szakember közül nem könnyű válogatni, mégis név szerint említjük Wellmann Imrét, Szabad Györgyöt, Makkai Lászlót, Maksay Ferencet, Bakács Istvánt, Berlász Jenőt, Mérei Gyulát.

Igen lényeges, hogy a történeti folyóiratok mellett kimondott szakperiódikák adtak súlyt a gazdaságtörténetnek, különösen az *Agrártörténeti Szemle*, de megjelent a *Történeti Statisztikai Közlemények* és a *Technikatörténet* is. Ipari múltunk feltárására is gondoltak olyan szerzők, mint Heckenast Gusztáv, mikor a kohászat magyarországi fejlődését tárta fel nagy monográfiában, míg Bogdán István a papírgyártását, Endrei Walter pedig a textilipari technika múltjával gazdagította tudományunkat. Az eléggé elhanyagolt 19-20. századi iparfejlődés bemutatása is hivatott szakemberekre talált Ránki György és Berend Iván személyében.

A magyar történetírás gazdasági vonulatához Erdély is megpróbált felzárkózni. Aki kezébe vette Wesselényi Miklós főművét, a *Balítéleteket*, észre vehette, hogy milyen sok múltba való visszatekintés található benne, de fiatalabb kortársai közül különösen Kóváry László adatokban olyan gazdag *Statistikája* fontos, aki később is foglalkozott szűkebb hazája gazdasági-művelődési hagyományaival. Ha egyébként az itteni törté-

nettudományt is a politikátörténet uralta, ki kell emelnünk, hogy Tagányi magyarországi példája nyomán itt is indult egy más csapáson haladó folyóirat *Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle* címen. A kolozsvári egyetemen tanárkodó Szádeczky Kardoss Lajos sokirányú munkássága keretében két könyvet is írt a magyarországi céh- és iparfejlődésről.

A magyarországi központjától elszakított erdélyi magyar történetírás nehezen talált magára, hiszen nem volt egyeteme, kutatóműhelye, a gazdaságtörténet pedig szinte teljesen kívül rekedt érdeklődési körén. Miután 1940 után megkezdődött az újjászervezés munkája, első eredményei is megszülettek. Jakó Zsigmondnak a gyalui vártartomány urbáriumairól kiadott forráskiadványa mellett a közelmúlt témaköréből vette témáját az erdélyi szociológiai iskola megteremtője, Venczel József, mikor az 1921-23-as román földbirtokreformról írt.

Az 1945-ben megszervezett Bolyai Tudományegyetemen történeti műhely alakult ki. Igaz, hogy a román történeti felfogás szorításában a politikátörténet a magyar kutatók számára jóformán művelhetetlenné vált, de erőre kapott a gazdaság- és művelődéstörténet. Jelzésértékű, hogy 1956-ban a kolozsvári Tudományos Kiadó gondozásában sorozat indult *Gazdaságtörténeti Tanulmányok* címen, melyből hat kötet 1956-1957-ben meg is jelent. De a gazdaságtörténetet felkarolta a Kriterion Könyvkiadó is, és teret biztosított számára a *Korunk*. Az szakírányzat képviselői közül elég legyen Imreh István, Csetri Elek, Kovách Géza és Egyed Ákos nevét említenünk. Kutatóink részt vettek a N. N. Constantinescu kezdeményezésére megindult *Románia gazdaságtörténete* előkészületeiben, ami sajnos megghiúsult. Tanulmányaik közül több megjelent a *Terra Nostra* című agrártörténeti folyóiratban, mások a *Studia, Anuarul Institutului de Istorie* és az *Acta Musei Napocensis* évkönyveiben.

1989 után történettudományunk témaköre kiszélesedett, a hangsúly a forráskutatásra és politikátörténetre tevődött át, ennek megfelelően a gazdaságtörténet veszített súlyából. Főleg a technikátörténetben és a gazdasági gondolkodás múltjának vizsgálatában történt elmozdulás.

Bevezetésünk elején említettük, hogy történészek és közgazdászok együttműködésének eredményeképpen már jelent meg kötet. Annak jele-

ként, hogy a gazdaságtörténet interdiszciplináris tudomány, együttműködésünk további eredményekkel biztat. Ennek jele a mostani kötet, amelyben Széchenyi István, a nagy gondolkodó és államférfi eszmevilágához (Csetri Elek), gazdasági nézeteihez (Péter György) és erdélyi kapcsolataihoz (Egyed Ákos és Somai József) szólnak hozzá kutatóink. A kis kötethez könyvészeti eligazítót is készítettünk, hogy az érdeklődőket segítsük.

Tudjuk, hogy Széchenyit nemcsak Magyarország, hanem az egész régió, sőt Európa gondjai foglalkoztatták. Azért reméljük, hogy sorainkkal a Széchenyi-kutatást segítjük, s a magyarral együtt egész Közép-Kelet-Európa múltjának jobb megértéséhez is hozzájárulunk.

Csetri Elek

Jegyzetek

- 1 *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX-XX. század).* Felelős szerkesztő Somai József. Kolozsvár, 2001.
- 2 A teljesebb kép meg kívánja, hogy előzményként emlékeztessünk e sorok írójának hasonló témájú előbbi kiadványára (*Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig.* Kolozsvár, 1999.)
- 3 Wellmann Imre: *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai.* In: Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937.664.
- 4 Itt elsősorban Magyarország története és Erdély története köteteire gondolunk.
- 5 V.ö. Berzeviczy Gergely két idevágó munkát is írt (*De commercio et industria Hungáriáé.* Lőcse, 1797 és *De conditione et indole rusticorum.* Buda, 1806; Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon.* Buda, 1840; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Bp., 1965. 514-520.

Egyed Ákos

SZÉCHENYI ISTVÁN HATÁSA ERDÉLYBEN

I.

Széchenyi Istvánnak külön helye van a magyar történeti gondolkodásban. Történeti tudatunkban az önmagával viaskodó, nemzete sorsa felett töprengő, a magyarságot féltve-óva szemlélő s haladásra noszogató Széchenyi alakja él. Vagy még inkább a megfontolt intézményalapító, s a türelmetlen liberálisokkal, különösen Kossuthal élesen vitázó, mindenképpen tiszteletet érdemlő alakja. Aki nem volt hajlandó kockáztatni létet és jövőt semmiféle, mégoly vonzónak tűnő elvekért sem, mert nem tudott más kiindulópontot elfogadni, mint Magyarország valódi politikai és társadalmi helyzetét. Akik behatóbban foglalkoztak műveivel, azt is tudják, hogy nála mélyebben senki sem tárta fel a reformkori magyar valóságot s hogy eredeti gondolkodó, géniusz volt. Tőle mindig van mit tanulni. Széchenyinek nemcsak saját kora számára volt mondanivalója, de a későbbi korok, mai magyarok számára is. Vajon nem időszerű-e mindig mondása, tanítása, amely több mint másfél évszázaddal korábban hangzott el: „Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, földel és szakismeret nélkül, és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze.” Ez a tanítása, mint célkitűzés, ránk is vonatkozik. Ezért Széchenyit mi erdélyiek is időszerűnek tartjuk – az egyetemes magyarsággal együtt.

Tanulmányunk Széchenyi István erdélyi kapcsolataival, erdélyi hatásával foglalkozik.

A történelmi személyiségek sorsát is meghatározzák, vagy nagyon befolyásolják az illető korszak nagy kérdései. Azokból adódnak a feladatok, a tendenciák. Naggyá egy történelmi személyiség azáltal lesz, ha felismeri a tennivalókat s meg is fogalmazza azokat a közösség számára. Nos, ilyen személyiség volt Széchenyi István.

Tevékenységeinek alapvető szakasza történelmünk legszebb, ígéretes korszakára esett, amelyet általában reformkorként emlegetünk, s ezen az 1848-as forradalom előtti évtizedeket értjük. Okkal és joggal nevezték ezt a kort a nemzeti ébredés, nemzeti újjászületés korának azért is, mert egyetlen más korszakban sem született és élt annyi kiváló személyiség, mint akkor: a politikusok közül hadd említsük meg – Széchenyi mellett – Kossuthot, Deák Ferencet, Eötvös Józsefet, Wesselényi Miklóst, id. Bethlen Jánost, a költők, írók közül Petőfit, Aranyt, Vörösmartyt, Kölcseyt, és még sokáig sorolhatnánk a neveket. Mindegyik politikus szuverén egyéniség volt saját elgondolásokkal, egy alapvető kérdésben azonban egyek voltak, abban, hogy a magyar nemzetet fel kell emelni elesettségéből, amelybe a hosszas idegen uralom – a török és osztrák – taszította, s méltóvá kell tenni „rég nagy híréhez” az európai fejlett nemzetek között. Az eltérések, viták *a hogyan kell ezt tenni*, a módszer kérdésében merültek fel. Az egyezéseket és a különbözőségeket a Széchenyi és Kossuth között zajló polémia mutatta meg a legszembetűnőbben.

Széchenyi nézeteit, a Kossuthtal, Wesselényivel való vitáit feltárta a kutatás.

Amint Gergely András írja, vitájuk ellenére Széchenyi és Kossuth „egy táborba tartoztak”, hiszen abban egyetértettek, hogy Magyarországon reformokra van szükség. Reformok által kell véget vetni a jobbagyrendszerek, be kell vezetni a polgári jogegyenlőséget, különböző szabadságjogokat, a közös teherviselést. A társadalmi jellegű reformokkal egyidőben fokozatosan fel kell számolni a rendi kiváltságrendszert, át kell témi a felelős kormányzati rendszere, s a Habsburg-monarchia kereteiben erősíteni kell Magyarország önállóságát saját belső ügyeinek intézésében. Abban sem állt fenn közöttük lényegi különbség, hogy fejleszteni kell a kereskedelmet és a közlekedést, az

ipart, a városokat, különösen Pestet és Budát. Közismert az is, hogy mindketten szervezői voltak a polgári társadalmi intézményeknek.

A két nagy politikus vitája főként a módszerek, valamint az egyes kérdések hangsúlybeli eltérései körül zajlott. Széchenyi szerint „felülről” indulhat a reform, főként a nagybirtokos nemesség vezetésével, Kossuth viszont inkább támaszkodott volna a köznemességre, a vármegyékre, s számított a birtoktalan értelmiségre. Széchenyi a kormányzat, a Habsburg-hatalom segítségét is igénybe kívánta venni, különösen a gazdasági reformok, a gazdaságfejlesztés terén; Kossuth nem remélt Bécsből támogatást, ő a belső erőkre akart támaszkodni, a magyarság önfejlesztő képességét próbálta mozgósítani. A nyílt vita 1841-ben azzal robbant ki, hogy Széchenyi a *Kelet Népe* című könyvében erőteljesen támadta a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlapot* „modora”, voltaképpen a reformok túlzott sürgetése miatt. Kossuth azonban a *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* című könyvében megvédte nézeteit s módszerét, és sikerült a közvéleményt is meggyőznie.

Erdély korán felismerte Széchenyi küldetösszerű jelentőségét, s tanításait sietett megismerni. Az az erdélyi személyiség, aki már első találkozásukkor meglátta, hogy milyen sokra hivatott a szélesebb közvélemény által alig ismert fiatal dunántúli mágán, az a saját küldetésére tudatosan készülő báró Wesselényi Miklós zsidói nagybirtokos volt. Kettőjük barátsága s együttgondolkodása kapcsolta össze a mentalitás síkján is Magyarország és Erdély problémáit. De erről később szólunk.

Lássuk először, hogy milyen források állnak a kutatás rendelkezésére, amelyekből rekonstruálható Széchenyi és Erdély viszonya.

Az Erdéllyel kapcsolatos kutatás rendszerint három alapvető forrásféleségre támaszkodik: 1. A *Naplóra*; 2. levelezésére és 3. a korabeli sajtóra. Fel tűnő, hogy milyen kevés a fent említett és más forrásokban az Erdélyre vonatkozó adat, amely közvetlenül Széchenyitől származik. Annál indokoltabb azok szakszerűbb felhasználása.

A *Naplóban* ritkán talál a kutató utalást Erdélyre, de ezek a szűkszavú bejegyzések fontosak, mert a legőszintebben kifejezik gondolatait, ám önma-

gukban elégtelenek ahhoz, hogy Széchenyi Erdély-képének alakulását – ha vázlatosan is – tetten érhessük. Az Erdély-kép kiegészül a levelezés által, s nemcsak kiegészül, hanem mélységet, perspektívát is kap. A korabeli erdélyi sajtó kutatása viszont Erdély Széchenyi-képének megrajzolásához nélkülözhetetlen.

Mi lehetett annak az oka, hogy Széchenyi, aki egyike volt kora legtermékenyebb íróinak, Erdélyről olyan kevés írást hagyott maga után? Ne érdekelte volna Erdélyt őt, aki a modern magyar nemzet szervezője volt?

Feltett kérdéseinkkel kapcsolatban legyen szabad idéznünk Alsó-Fehér megye rendihez írt levelében tett 1835. november 9-i vallomását, amelyben megköszönte a számára e megye által küldött aranytollat. Íme: „Erdélynek s Magyarországnak érdekei ugyanazok, s így, ki őszintén s ügyvel szolgálja az egyiket, a másiknak is hű embere, ne felejtjük ezt s bízunk a valóban, az Igazságban, s mindenek fölött tiszta szándékunk s férfias állhatatosságunkban.”¹ Ebből a vallomásból logikusan következik, hogy a magyarság ügyét közösnek, sőt egynek tekintette, függetlenül attól, hogy Magyarországról vagy Erdélyről volt-e szó. Alátámasztják állításunkat az erdélyiekkel folytatott levelezésében gyakran használt kifejezések, mint „Hazámfiái”, „Magyar közös honunk”, „közös hazánk”, „rokon hazánk”, „Honosim” és így tovább. Széchenyi általános nézeteit Erdélyre is érvényeseknek kell tartanunk.²

Ezek után lássuk a nemes gróf erdélyi kapcsolatainak alakulását.

Széchenyi erdélyi útja

Közismert, hogy Széchenyi egyetlen erdélyi útjára 1821-ben került sor. Bizonyosra vehető, hogy a napóleoni háborúkban szerzett nyugat-európai tapasztalatokkal gazdagodva, a katonatisztként akkor Debrecenben szolgáló fiatal Széchenyit elsősorban nem a lóvásárlás célja vezette Erdélybe – amint a közvéleményben elterjedt –, hanem az ismerkedés szándéka. Ez volt ugyanis életének az az időszaka, amikor a magyarság helyzete és sorsa mind jobban kezdte érdekelni. Tudjuk, hogy az erdélyi útját megelőzte a Wesselényi Miklóssal való találkozása, s egyáltalán nem kizárt, hogy a fiatal zsidói arisztokrata hívta meg.³ Erre vall az a tény is, hogy eredeti terveik szerint Wesselényi lett volna a kísérője.⁴ Sajnálatos, hogy közbejött akadályok miatt nem így történt, pedig Wesselényi társaságában az úti élmény bizonyosan mélyebb és gazdagabb lehetett volna. Erdélyi benyomásai így sem múlhattak el nyomtalanul. Erdélyről készült útinaplója fényt vet a fiatal Széchenyi gondolkodására, s történeti forrásértéke van azért is, mert a napló jól tükrözi, hogy milyennek látta a 19. század elejének Erdélyét a nagy terveket szövő s kritikusán szemlélő fiatal Széchenyi. Útjára Diószegről indult s a Királyhágón át érkezett a történeti Erdélybe 1821. július 13-án.

Említett útja során első, figyelmet érdemlő benyomását Kolozsváron szerezte, ahová 1821. július 24-én érkezett meg, Kalotaszegen át. Itt politikus és arisztokrata családoknál vendégeskedett. A vendégfogadás módját civilizáltnak találta, s csak az volt számára kirívó „erdélyi tüntetés”, hogy a fő kormányzói ebédnél „karcolatlan ezüst” evőeszközt használtak.

Fontos az a két feljegyzés, amelyet a *Napló*ban olvashatunk. Az egyik a különböző vallásfelekezetek együttélésével kapcsolatos. Erről ezeket írta: „Kolozsvárt öt vallás van, s csak egy közös temető!” Aztán franciául jegyezte le értékítéletét, amely fordításban így hangzik: „Ha a vallás a legnagyobb szellem gyümölcse, s ha a tolerancia a vallás legmagasabb része, akkor bizony sohasem láttam nevezetesebb helyet, mint Kolozsvár.”⁵ A másik bejegyzése a régi

Kolozsvár egyik büszkeségéről, az abban az évben befejezett, s az egész magyar nyelvterületen elsőként felépült állandó magyar színházról szólt. A látott előadásról nem tudhatunk meg semmit, de a színházi hajlékot csinosnak s a célra alkalmasnak találta.⁶

Marosújíváron a sóbányászat ragadta meg a figyelmét; elsősorban annak gazdaságosságát, s a római korba visszanyúló múltját firtatta. Lehetne a sóbányászatot takarékosabban művelni, de „mennyisége miatt teljesen feleslegesnek látszik”. Feljegyzi, hogy 300 munkás dolgozik a sóbányában. A munkások korán reggel állnak munkába, délután viszont nem szoktak dolgozni. Egy munkás naponta 15 sókockát is kivághat, ám folyamatos munka mellett 12 kockánál nem állít elő többet. Egy sókocka 85 garast ér, ebből a sóvágóé 1 garas. „Az emberek a bányában egészségesnek és boldognak látszanak; magas kort érnek, egészséges gyermekeket nemzenek”, mindez megkülönbözteti őket más bányák munkásaitól. A sóvágók 50 évi szolgálat után ezüst érdemrenddel mennek nyugdíjba. Széchenyi kiszámította a só önköltsége s eladási árát, s megállapította, hogy a kincstár jövedelme kilencszerese az előállítás költségének.

Jellemző Széchenyi gondolkodásmódjára, hogy nem érdekességeket szeretett volna látni Erdélyben, hanem a civilizált életet, demokratikus emberi magatartást. Ha a sóbányászat művelését megfelelőnek találta, mélyszélesen elmarasztalta a „magát-szerető Eszterházy Dénest – aki Marosújvárról Nagyenyedre elkísérte – mert szerinte az erdélyi magyarokon kívül mindenki ostoba népség”, egy öszvér butaságához és makacsságához hasonlította.

Szeben tetszett neki és itt, valamint a környéken és Brassóban tárgyalt egyes százsz vezetőikkel és a Havasalföldről érkezett román bojárokkal. Hazatérőben hallotta, hogy Besztercén jobbágyerővel közraktárakat építettek, de olyan feltételekkel, hogy a munka végeztével a robotra kirendelt jobbágygazda négy ökréből háromnak csak a bőrét vihetze haza. Ez juttatja eszébe: „Nem sínyli meg az ország, s következésképp a császár is, ha a paraszt megkárosodik?”

Végül, ami elmaradt az erdélyi út kezdetén, megtörtént – történelmünk hasznára – annak befejezésekor: augusztus elsején Zsibón találjuk Wesselényi vendégeként. Találkozásuk hangulata ugyancsak kedvező lehetett, mert Széchenyit a következő vallomásra bírta: „Wesselényi Miklós közelebbi megismerésével igen sokat nyertem. Vele örökké szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni – érzem ezt.”⁷

Látjuk, Széchenyi saját nyereségéről írt, mi azonban tudjuk, hogy a nyereség kölcsönös volt, mert, amint Trócsányi Zsolt találóan megállapítja, ők ketten együtt értek politikussá, s a húszas években együtt gondolták ki későbbi nagy tetteik tervét.⁸ Intenzív barátságuk mintegy évtizedig tartott, ez alatt viszonylag gyakran találkoztak, néhányszor hosszabb ideig voltak együtt; ezért Széchenyi Erdély-képe kialakulásában Wesselényi Miklóssal való barátsága bizonyosan fontos, ha nem a legfontosabb tényező volt. Tőle, általa győződhetett meg arról, hogy Erdély gazdasági-társadalmi helyzete lényegileg ugyanolyan, mint Magyarországé, még akkor is, ha az erdélyi társadalmi viszonyok rendezetlenebbek s gazdasága elmaradottabb volt. Éppen a lényegi egyezés miatt látta Széchenyi a kivezető utat is közösnek, amelyre az előbbieken utaltunk. De ez a vallomás már másfél évtizeddel a Wesselényivel való megismerkedésük után hangzik el.

Miben segítette Széchenyit Wesselényi Miklós, mit köszönhetett barátságuknak, amelyet „erényszövetség” erősített meg? Mindenekelőtt a nemzeti érzés és tudat elmélyülését. Amint Veress Dániel írja kitűnő fejtegetéseiben: Barátságuk kezdetén Széchenyi nemcsak a magyar nyelvet beszéli gyöngén, de „Bécs segítsége nélkül és a Birodalmon kívül nemzete jövőjét is a lehető legreménytelenebbnek ítéli.”⁹ Éppen ebben a kérdésben bizonyult döntőnek a patrióta, nemzete helyzetét jól ismerő Wesselényi hatása. Erről vallotta – amint Kemény Zsigmond feljegyezte – „Én a gazdaszat, az ipar s főként a ló-tartás és -növelés körül szereztem tőle ismereteket, valamint a szépirodalomban mesterem volt, úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblébe, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint amennyit tőle nyertem.”¹⁰ A kutatás szerint

Wesselényi nem állított valótlant: barátságuknak ebben az első időszakában az ő hatása volt erősebb, mégpedig a hazai valóság megismerésében.

Mivel az 1830-as évek elején Wesselényi a radikálisabb megoldások módszerét tartotta célszerűbbnek, politikai pályájuk eltávolodott egymástól. Wesselényi befolyása lényegében itt véget ért. Széchenyi azért távolodott el Wesselényitől és fordult vele szembe, akárcsak Kossuth Lajossal, mert attól félt, hogy a Habsburg-hatalom elnyomja a magyarság reformtörekvéseit, még mielőtt Magyarország megerősödik. A reformterveit úgy szerette volna a gyakorlatba átültetni, hogy az ne váltson ki ellenakciót Bécsben. Olyan vállalkozásokba kezdett tehát (városfejlesztés, gőzhajózás, Al-Duna-szabályozás, Lánchíd építése, csatornázás, Akadémia-alapítás, kaszinók, olvasótársaságok alapítása, mezőgazdaság korszerűsítése), amelyek az országot előbbre viszik a gazdaság és társadalom, valamint a művelődés terén, amelyeket józan belátás szerint Bécs nem ellenezhet, sőt még segítheti is. Széchenyi tehát először gazdaságilag s művelődésében szerette volna talpra állítani a magyarságot.

Wesselényi helyett az 1840-es években az erdélyi reformmozgalom mérésékeltebb, gyakorlatilag saját (Széchenyi) szellemű irányzatának két nagy alakjával, Kovács Lajossal és Kemény Zsigmonddal került szorosabb kapcsolatba. Velük is baráti volt a viszony, hatottak rá, sőt az 1848-as minisztersége idején az Erdéllyel kapcsolatos politikáját is befolyásolta, különösen Kovács Lajos, aki közvetlenül Széchenyi mellett dolgozott a közlekedésügyi minisztériumban.¹¹

Széchenyinek több más erdélyi barátja s munkatársa is volt, köztük a nagy tekintélyű Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, guberniumi elnök, Teleki Domokos, id. Bethlen János, mindkettő az erdélyi magyar politikai elithez tartozó nagyhatású személyiség, gyulafehérvári Farkas Sándor és mások, de ezeknek a kapcsolatoknak nem volt olyan közéleti töltete s szerepe, mint a Wesselényivel és Kovács Lajossal, Kemény Zsigmonddal való barátságának.

Áttérve Széchenyi erdélyi hatásának a kérdésére, induljunk ki abból, hogy Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Kendeffy Ádám, Kemény Dénes, id. Bethlen János, Szász Károly és mások révén Erdélyben is kialakult egy olyan magyar reformértelmiség, amely a rendi társadalmi berendezkedés megváltoztatásán s a polgári világ fokozatos kialakításán dolgozott. Széchenyi erre az értelmiségi politikus csoportosulásra gyakorolt nagy hatást tettei, eszméi és politikája révén.

1825-től 1848-ig Wesselényiek Erdélyben, főként Kolozsváron igyekeztek megvalósítani Széchenyi modell-értékű alapításainak másait. Ennek az igyekezetnek volt a gyümölcse a Kolozsvári Casino, a Kolozsvári Vívóiskola, Lovarda, Tűzkármentesítő Egyesület, Erdélyi Gazdasági Egyesület. Úgyisintén Széchenyi alapításainak erdélyi hatásáról tanúskodik a polgárosodást elősegítő negyenyedi és marosvásárhelyi kaszinó is. Az ébredező erdélyi nemzeti mozgalom Széchenyi alapításai által is mind nagyobb mértékben kötődött Magyarországhoz. Álljon bizonyítékul a Nagyenyedi Casino 1833. augusztus 25-i levelének itt következő része. „Mi is, mint hajdon Görög Ország Homerus felett, szeretnők Magyar Országgal nem csak vetélkedni, hanem meg is küzdeni azon dicsőség iránt, hogy Méltóságod Erdélyben született, s úgy reméljük, hogy ha egyébképpen nem, midőn Erdély Magyar Országgal minden jó magyar szív kívánsága szerint eggyé lesz, Magyar ország kénytelen lészen ezen szerencsét velünk megosztani; addig is mi Méltóságodat Erdélyben egy átalýában, s közelebből az idevaló Casinóban, mely Méltóságod Pesti teremtményének kifolyása, lelkünkben Honfiunknak, a legnagyobb Magyarak, s a magyar civilizáció világosító fáklýájának tartjuk.” A továbbiakban a Nagyenyedi Casino arra kéri Széchenyit, hogy nevének fényével segítse a nagyenyedieket, hogy a „pesti anya-Casinótól költsönzött mét-sünkkel is a sötétséget oszlassuk, a civilizatiót elésegéljük s a honfi-derékségben vetélkedjünk”. A Nagyenyedi Casino elnöke, Gyulafehérvári Farkas Sándor, valamint igazgatója, dr. Váradi Sámuel azzal zárja a Széchenyihez címzett levelet, hogy: „Méltóságodnak sziveinkben örök oszlopot emeltünk.”¹²

A levél kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Erdély értelmisége felismerte Széchenyi jelentőségét s elhatározta tanításainak alkalmazását. Más kérdés, hogy a hatás gyakorlati eredményei nem mérhetők a magyarországiakhoz.

A fentemlített egyesületek, egyletek alapításairól szóló történeti forrásaink tele vannak Széchenyi kedvelt kifejezéseivel: pallérozottság, nemzetiség-míveltség, önismeret és így tovább.

Amikor Széchenyi erdélyi hatásáról beszélünk, nem feledkezhetünk meg a nyugati modell befolyásáról sem. Közismert, hogy Wesselényi Széchenyivel egy időben járt a nyugatot; Bölöni Farkas is közvetlenül ismerhette meg Észak-Amerika polgári intézményeit. Széchenyi alapításainak vagy alapítási gondolatainak termékenyítő hatása azonban mégis erőteljesebb lehetett minden másnál, még akkor is, ha egyik-másik polgári intézmény terve Erdélyben valamilyen formában már korábban is felvetődött.¹³ A kivitelezés módja-lehetősége ugyanis Széchenyi által körvonalazódott konkrétan. Egyet kell értenünk Teleki Domokosnak 1860-ban megfogalmazott megállapításával, hogy Széchenyi előtt Erdélyben a polgári kezdemények csak gyöngé csírák, „kezdetnek is csekély kísérletek voltak”,¹⁴ még bizonytalanság mutatkozott a kijelölendő cél és követendő utak s módok iránt. Hatása hozzájárult ezen csírák gyors fejlődéséhez, a polgári intézmények kialakulásához.

Műveinek fogadtatása Erdélyben

Széchenyi István neve már ismert volt Erdélyben, amikor három nagy műve, a *Hitel*, *Világ* és *Stadium* az 1830-as évek elején megjelent. Különösen amióta 1825-ben a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában döntő szerepet vállalt, növekedett meg a magyar vezető körök és értelmiségi elit érdeklődése merész tervei s alapításai iránt. Nagy hatása működésének mégsem lehetett, mert hiányoztak annak feltételei. Főként azért, mert Erdély elmaradottabb volt, Széchenyi újító gondolatait nehezebben lehetett a gyakorlati életben megvalósítani. A feudalizmus és rendiség, mint társadalmi

rendszer, s a Habsburg-abszolutizmus, mint államkeret megmerevítette s még erősebb béklyóban tartotta mind Erdélyt, mind Magyarországot. Az 1830-as év azonban felcsillantotta a változás reményét. Az 1830-as júliusi francia forradalom hatására gondolunk, amelyet erősen felfokoztak, különösen az erdélyi nemesi vezető rétegben, a lengyel felkelésről érkező jelentések. Ilyen körülmények közt Széchenyi eszméiben sokan nemcsak elméletet, hanem gyakorlati programot is láttak.

Hogyan fogadta Erdély Széchenyi műveit?

E kérdés részletes kifejtése nagyobb terjedelmű tanulmányt igényelne, mivel a nagy múltú s hatalmassá növekedett Széchenyi-irodalomban erről gyér utalásoknál egyebet nem találunk. De terjedelmi és műfaji jellegű okok miatt érthető, hogy ezúttal nem tarthatjuk feladatunknak a kérdés kimerítő tárgyalását; arra viszont vállalkozhatunk, hogy két első nagy művének – a *Hitelnek* és a *Világnak* – erdélyi fogadtatását nyomon kövessük. Tesszük ezt nem annyira az újat mondás igényével, hanem az ide vonatkozó ismeretek bővítésének, rendszerebbé számbavételének szándékával.

Több mint érdekes, hiszen már a könyv kéziratára is fényt vet, Bölöni Farkas Sándornak barátjához, Gedő Józsefhez 1829 tavaszán írt levele, amelyben ez olvasható: „Gr. Széchenyi most dolgozik egy nevezetes és a mostani szükségünkhöz a legszükségesebb munkán: a *Nemzeti Hitel* (National Credit). Amit belőle láttam, s amit Wesselényi elbeszélt, éppen mintha szívemből volna kiírva. Ezen tárgyról én sokat elmélkedtem, de se nyelvet, se formát nem tudtam adni gondolataimnak. S mely meglepő nekem itt magamat látni.”¹⁵ Érdemes e levélrészlet tartalmán elgondolkozni. Ugyanis az áll benne, hogy a *Hitelnek* már a kéziratából is olvashattak egyes kortársak, s éppen eszméinek jó ismerője, Wesselényi Miklós által. Bizonyos tehát, hogy Wesselényi Széchenyi nézeteinek terjesztője volt Erdélyben. Legalábbis addig, amíg az 1830-as évek elején a magyar reformmozgalomban útjaik szét nem váltak. Bölöni Farkas levele ugyanakkor azt is mutatja, hogy az erdélyi magyar értelmiség legjavát mennyire foglalkoztatták már a *Hitel* megjelenése előtt is a kor kérdései, s hogy a megoldás módjairól is mennyire közeli gon-

dotokat fogalmaztak meg. Természetesen ebben az értelemben először Wesselényi Miklósról hivatkozhatunk, s Bölöni Farkas mellett meg kell említenünk Szász Károly nagyenyedi jogtárnár nevét is.

Mint ismeretes, a *Hitel* 1830 januárjában hagyta el a nyomdát. Művében Széchenyi a feudalizmus alapintézményeit erős kritikának vetette alá, s eljutott azok megszüntetésének a gondolatáig. A lehetséges kibontakozás útját a polgárosodásban, a civilizálódásban jelölte meg. Ennek mindennél fontosabb feltétele a hitel léte, mégpedig kettős értelemben; tágabban véve, amikor az emberek embertársai előtti hitét, bizalmát, az adott szó szentségét jelenti, amely összeköti az emberiséget az Istennel is és az uralkodó hatalommal is. Nem szorul magyarázatra, de talán mégsem felesleges utalni rá, hogy az így általában felfogott hit és hitel Széchenyinél erkölcsi kategória, s mint ilyen a polgári társadalomnak olyan szükséglete, amely nélkül nem lehet fejlődőképes. És ez már át is vezet a hitel szorosabban vett értelmezéséhez, amely viszont anyagi-gazdasági fogalom: a társadalom gazdasági életéhez tartozó, a haladás, a civilizáció kelléke. A kettős értelmű hitel hozzájárul a polgári erény kifejlődéséhez, amelynek lényege a közjóra való törekvés, a használni akarás másnak, a közösségnek, amely nemzetté szerveződik.

A nemzeti érzés (nemzetiség) olyan benső tulajdonsága az embernek, amelyet Széchenyi szép megfogalmazása szerint „önbecs megsemmisítése nélkül oly lehetetlen kiírtani, mint milyen bizonyos, hogy a szív kiszakittatása után világunkon többé élni nem lehet”. Addig él a nemzet, ameddig nyelve; fejlődését mind magasabbra „a társulások és eszmecserék biztosíthatják”. Ez pedig, ti. a nemzet fejlődése, „kiművelt emberfő” nélkül nem lehetséges. Végso soron Széchenyi legalapvetőbb célja a polgári átalakulás reform útján, az uralkodóház segítségével; tehát kerülendő a Habsburg-hatalommal minden szembefordulás. Mindez és minden a modern magyar nemzet fokozatos megteremtése érdekében történik. Eszmerendszerében, amint azt meggyőzően bizonyította Gergely András, a nemzetiség mindig csak lassan, fokozatosan fejlődik, az önmagán túlmutató reformmunkákat logikája pedig előírja „a változtatandók azonnali egymásutánját.”¹⁶

A *Hitel* eszmei gazdagságát lehetetlen néhány mondatban összefoglalni; következésképpen a fentiek csak arra szolgálnak, hogy Széchenyi eszméinek erdélyi fogadtatását s befogadását a továbbiakban majdhogyan tételelesen is érzékelteni tudjuk.

Könyvének megjelenése után Széchenyi izgatottan várta a visszhangot, egyelőre azonban inkább csak kedvezőtlen hírek érkeztek. De a júliusi francia forradalom kitörése után Magyarországon gyorsan növekedett az érdeklődés Széchenyi *Hitele* iránt. Erdélyben a sajtóvisszhang késett, csak 1831-ben kezdett az íróértelmisség többen foglalkozni vele. Ezt megelőzően azonban a levelezésekben, s minden bizonnyal a közbeszédben már téma volt Széchenyi könyve. Itt talán a szerző számára is a legtöbbet jelentő barát és küzdőtárs, Wesselényi Miklós vélekedésére térünk ki.

Amint Trócsányi Zsolt, a kiváló történész megállapította, Wesselényi 1830 áprilisában kapta kézhez a *Hitel*t s nem is késlekedett első benyomásainak papírra vetésével. Ezeket írta: „Érzéseink s látásunk egyformasága (ti. Széchenyivel) oly nagy, hogy egész darabokat, sőt konstrukciókat is talállok, melyek az enyimbe is megvannak”. Wesselényi készülő saját könyvének kéziratára céloz, amely 1833-ban *Balítéletekről* címmel fog majd megjelenni, bár a *Hitel* és a *Balítéletek* megírásához nagyjából egyidőben fogtak hozzá, s talán a kéziratok is nagyjából egyidőben készültek el. Széchenyi megelőzte barátját, aki úgy érezte, hogy ezek után saját könyvének nem lehet új mondanivalója. De pillanatnyi (csak pillanatnyi!) pesszimizmusa nem lehetett akadálya, hogy elismerését ne fejezze ki. Szerinte a „Hitel lelkes munka, szép, jó, erős, nem lehet, hogy sokat ne használjon (...) Tiszta szívemből örülök neki”. De siet megjegyezni: „kedves magzatimat gyilkolta le.”¹⁷ Széchenyi és Wesselényi viszonyában tisztázatlan az a kérdés, hogy a *Balítéletekről* szerzője mennyire ismerte a *Hitel* kéziratát, amire, mint már említettük, Bölöni Farkas Sándor határozottan utalt. Amennyiben hiteles Bölöni Farkas közlése – és ebben nem lehet kételkedni –, Széchenyi megfogalmazott eszméi mégis nagyobb hatást gyakoroltak Wesselényi eszmerendszerére, mint eddig véltük. De bármiként dől el majd ez a kérdés, az semmit sem változtat

azon a tényen, hogy Széchenyi és Wesselényi munkái fogalmazták meg a legjobban az 1848 előtti reformkor problémáit, s hogy Széchenyi eszméinek erdélyi elterjesztésében Wesselényinek történelmi érdeme volt. Ugyanakkor nem lehet megelégedezni arról sem, hogy Széchenyi eredetibb gondolkodó volt. Wesselényi a *Hitel* hasznosságáról szolt, s valóban, a benne foglalt eszmék beépültek a magyar nemzeti reformmozgalom programjába. Tegyük nyomban hozzá: Széchenyi hatása túlélte korát, s valamilyen formában és szinten ma is benne van a közgondolkodásban.

A múlt század első harmadában a közvélemény kialakulásának és az eszmék terjedésének nagy akadályát jelentette Erdélyben a magyar sajtó hiánya. Végre 1827-ben megindult Kolozsváron a *Hazai Híradó* című lap, amely rövidesen *Erdélyi Híradó*ra változtatta a nevét. Fordulatot a lap történetében az hozott, hogy 1831-ben Méhes Sámuel, a reformeszmékkel maga is elkötelezett református kollégiumi tanár vette át a szerkesztését, bár a cenzúra miatt még hosszú időn át főként az európai országok híreivel volt tele. Viszont az *Erdélyi Híradó* kiadásában 1830-tól napvilágot látott *Nemzeti Társalkodó* főként az erdélyi elit értelmiség elméleti hetilapjaként egyre többet foglalkozott a magyar művelődés társadalmi problémáival. Ennek első három évfolyama figyelemreméltó forrása Széchenyi művei és eszméi erdélyi terjedésének és terjesztésének. Nehezíti a kutatást többek között az is, hogy a szerzők sok esetben névtelenül vagy álnév mögé bújva közölték írásaikat, és azonosításuk bizony nem mindig sikerül.

Mint említettük, a *Hitel* 1830 januárjában hagyta el a nyomdát, de az első visszhangot csak a *Nemzeti Társalkodó* 1831. március 26-i számában találjuk vers formájában, ismeretlen szerzőtől *A Hitel írójához Erdélyből* címmel. Bizonyos, hogy a szerző nem lehetett költőként neves, de Széchenyi néhány alapgondolatát jól ragadta meg. Úgy látta – helyesen –, hogy a *Hitel* célja a nemzet „leckéztatése”-vel nem más, mint az, hogy „felélessze” a hazát s természetesen a magyarságot, hogy mindenki a „Köz Jó” érdekeit tartsa szem előtt. Az első sajtóvisszhang tehát a befogadásra utal.

A *Nemzeti Társalkodó* ugyanazon 1831-es év október 15-i számában már többet megtudunk a *Hitel* fogadtatásáról. A szerző ezeket írta: „Én a *Hitelt* másokkal együtt, magam is megvevém. Gondolom Trattner úr szebb summát veve be azon könyv árából, mint valaha vett be magyar könyvnyomtató”. Értékes információ, mert a *Hitel* kelendőségét bizonyítja. A továbbiakban szerzőnk hitet tesz a *Hitel* mellett: a könyv vásárlóinak jutalma nagy, pénzzel megfizethetetlen, mert az „lelki élelelem” és „magasztos érzés”. A mű tartalmához is értőleg szól hozzá, amikor azt a kérdést kezdi feszegetni, hogy „Mi a polgári társaságnak valódi célja?”, s azzal válaszol, hogy az nem más, mint, hogy az ember „testének és lelkének erejét mentől szabadabban” kifejthesse, gyarapítsa ismereteit a testi-lelki műveltség megszerzése érdekében. S ha „interessei” úgy kívánják, tömörülhessen társaságba, bírhasa s növelhesse vagyonát. Azt természetesen nem sejtheti senki, hogy a törvény előtti polgári egyenlőség eszméje milyen érzéseket fákaszt fel „egy nemzetnél”.

Tapasztalnunk kell, hogy Széchenyi *Hitel*ének kulcsszavai (közjó, testi-lelki műveltség, erő kifejtés, stb.) gyorsan polgárjogot nyertek az erdélyi hírlapírás nyelvezetében (amely egyébként még elég régies volt ahhoz, hogy a modern fejlődés jelenségeit könnyen tudja kifejezni). Ez, az eszmék befogadásával együtt, nagy nyeresége volt a magyar köznyelvnek, közéletnek.

Szólnunk kell a *Nemzeti Társalkodó* 1832. május 5-i és következő számában közölt elemző írásáról, amelynek szerzője, bár nem nevezi meg magát, kétségkívül a fiatal Brassai Sámuel volt. Az írás utáni W. jelen kívül a stílus is emellett szól. Brassai neve önmagában is figyelmet érdemel, s esetünkben kétszeresen azt, mert állást foglalt a Széchenyit érintő sajtóvitában. Ez egyébként már az elemzés címéből is kiderül: *Gróf Széchenyi(!) István és bírái*. Most ne keressük Brassainál a tárgyilagosságot, hiszen Széchenyi-rajongó volt, őt „Dicső férfinak” nevezte, bírálóit pedig „kéretlen időtöltést vadászók”-nak titulálta, akik nyakig hevernek a „feudális szennyben”. Tudjuk, Brassai nem volt vitatkozó kedvű tudós, s ez már első jelentősebb írásából is kiderül.

Ezzel részletesebben foglalkozik kötetünkben Somai József tanulmánya (lásd 141–148 old.).

Széchenyi fellépése és újító gondolkodásmódja nem maradt visszhang nélkül a román értelmiség köreiben. Az 1812-es *Akadémiai beszéd* fokozta az érdeklődést, majd a Széchenyi és Kossuth között fellobbant vita is ugyanilyen hatást váltott ki. Benkő Samu *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása* című kiváló tanulmányában Széchenyinek George Basitra, Erdély egyik legismertebb politikusára gyakorolt hatásáról meggyőző adatokat sorol fel. 18 Széchenyi nevére és tetteire felfigyelt a havasalföldi bojári réteg néhány neves képviselője is. Egyik (sajnos nevét fel nem tüntető) tisztelője a *Hitel*, *Világ* és *Stadium* íróját, a Duna szabályozását, „a hon díszéért fáradozót” méltatta, akit Pannónia gyöngyének nevezett. Az írást a *Nemzeti Társalkodó* 1834. október 28-i 18. száma rövidítve közölte.

A *Nemzeti Társalkodó*ban 1832-ben olyan írások is napvilágot láttak, amelyek Széchenyi hatásának növekedéséről tanúskodnak. Az augusztus 28-i számban *Erdélyi Casinóról* címmel s Hazafi Mihály álnéven jelent meg terjedelmesebb értekezés. Ismeretes, hogy Széchenyi 1827-ben alapított Pesten kaszinót, s műveiben többször kitért jelentőségére. A szerző éppen olyan okok felsorakoztatásával indokolja egy Kolozsváron felállítandó kaszinó szükségességét. Beszél a „pallérozottság” terjedéséről, a „nemzetiség boldogító szellemének” fejlődéséről, amelyeknek fészke a „műveltséget elősegélő” kaszinó. Mindezeket az angol, francia példa már bebizonyította, de annak a számára is felesleges hangsúlyozni a kaszinóknak a jelentőségét, akik „a Pesten felállított kaszinót közelebből” megismerhetik.

Tobábbi két értekezés a politikai elmélet szellemében fogant s azért is érdeemesnek tartjuk ezeknél megállni, mert nyíltan állást foglalnak a reformpolitika mellett.

Az egyik írás szerzője nem más, mint maga a főszerkesztő, Méhes Sámuel. A politikai elmélet nyelve még kialakulatlan, Méhes a három fő politikai áramlatot „revolúció, reakció és reformáció”-ként emlegeti, de minket most inkább az érdekel, hogy szerinte a reform

jobb, mint a forradalom vagy a konzervatív politika, mert célravezetőbb.

Méhes értékelését kiegészítendő a lap november 18-i és következő számában Rupertus álnév mögé rejtőző szerző nagyobb terjedelmű tanulmányt közölt *A három politikai rendszer honi tapasztalás szerint* címmel. Azért is örül Méhes cikkének, mert belőle is kitetszik, hogy „a polgári élet célirányos kifejlesztését tárgyaló ideáknak kis hazánkra (Erdélyre) is már elhatott árja”. Ebben az értekezésben is megtalálhatók Széchenyi kedvelt kifejezései; a közértelmesség, nemzetiség, közjó. A szerző szerint „a polgári társaság valóságáról, rendeltetéséről szóló gondolatok fejledező közönségessége önként szülé a honunk közjavát előmozdító eszközökről való gondolatokat s fejleszteni engedé a hazafiság eddigelé szunnyadozni látszó szikráját”.

Széchenyire hivatkozva utasítja el azok érveit, akiket a reakció rendszere híveinek tart, mert elégedettségük azzal, ami van, inkább „hátra” húz, mintsem előre visz. Ezek, ha a kérdést vizsgálni fogják „által fogják látni lelkes *Széchenyinek* azon állításának igazát, hogy Nemzetünk politikai létele bölcsőjében”, gyermekkorát éli még. Az elmúlt időkben sem a „megvettetésben sínylődő városi rend”, sem az általa „rabszolgák”-nak nevezett jobbagyok nem járulhattak hozzá a „nemzeti szorgalom, gazdaság” kialakulásához.

Követni kell tehát a boldogabb nemzetek példáját, de eredményeik elérhetésének feltétele, hogy „kezdjünk akarni”, hogy a „jelenkor fogatkozásai nem képzeltek, lelkes *Széchenyinek Hitele és Világa* kétségbevonhatatlan erősségekkel bizonyította bé”. Széchenyi a „testvér magyar haza” fiaiban felélesztette az ön- és honvizsgálat szikráját, s nyomában „piroslani kezdte a nemzetiség szép jövődjének hajnala”. Szembetűnően szaporodik azok száma, akik a közjóra törekednek; az ébredező „nemzeti életnek” számos példáját felsorakoztatva kérdi: ilyen példák iránt „érzéketlenek maradnánk-e?”. Válasza az, hogy a

„reformáció rendszere” az, amelynek segítségével elérhető a haladás, a nemzet emelkedése, a közjó. Változtatni kell a rendi alkotmányon, iskolákat kell állítani, hogy a nép „in massa” tanulhasson, mert „csak egy lehetségesig kimívelt nemzet méltó a boldogságra”. Nem kétséges: a fent ismertetett tanulmány a *Hitel* és *Világban* kifejtett eszmék alkalmazási kísérlete az erdélyi viszonyokra. S mint ilyen nem volt sikertelen kísérlet.

Széchenyi Erdély-képe

Hosszasan idézhetnénk még politikusoktól, íróktól, lapokból, de erre most nincsen terünk. Inkább azt vizsgáljuk meg a következőkben, hogy miként gazdagodott, milyenné alakult Széchenyi Erdély-képe az 1821-es utazás óta. Milyen volt a véleménye Erdély történetéről?

Kérdésünkre legyen a válasz egy Széchenyi-idézet:

„Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább; Erdély Hölgye nem szégyenlette Magyar létét; Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátosságait; és annyi visszaemlékezetek varázsolnak minden hű Magyar, ki korcs lenni nem tud, Erdély múlt történetibe...”¹⁹ Nem vitás, hogy Széchenyi a fejedelemség kori Erdélyt értékelte, amikor is ennek a korábbi országrésznek önálló élete lett, s bár népessége vegyes volt, államisága a középkori magyar állam egyféle folytatását jelentette. S miután meggyőződhetett arról, hogy Erdélyben tábora van, hogy eszméi befogadásra találtak, növekedett benne a megnyilatkozás szükségérzete. Még a szokásos racionalista stílus is felenged, érzelmi töltettel telítődik: minden hír, mely Erdélyből jön „és Magyarot illet, kedvesnél csak kedvesb lehet!”.

Történt, hogy 1833-ban a Nagyenyei Casino tiszteleti tagjává választotta, és erről levélben értesítette Széchenyit. Széchenyinek már idézett köszönő levele azért késett, mert erdélyi utazásra készült. Szerette volna személyesen megköszönni „drága hon rokonim”-nak az annyira „örvendítő” barátságot,

de a kitűzött erdélyi útja ez alkalommal is elmaradt. De reméli, hogy „rokon hazámat” ismét „meglátni engedtetem.” Sokat vár Erdélytől. Ezzel kapcsolatban ezeket írta: „Erdély fogja remélem, s úgy reméli minden hazafi kinek nemcsak ajkán él a honszeretet, megmutatni az Emberiségnek, hogy az Anyaföld imádása, a törvényekhez lelkiismeretesen ragaszkodás alkotják az igazi polgárt, s hogy csak az, kinek keblét illy érzések melegítik állhatatosan, lehet valódi hű, törvényes fejedelméhez is. Erdély fogja megmutatni, mit művelhet, s mennyi szerencsét árasztat az emberek közé tiszta szándék, mértékletesség, állhatatosság, s férfiúi elszánás.”²⁰ Ne feledjük, ekkor már az erdélyi reformmozgalom radikálisabb irányzata, amelyet Wesselényi radikálisabban irányított, mint Széchenyi szerette volna, meghódította a közvélemény nagyobbik részét. Széchenyi mérsékletességre intő szava tehát ezeknek szólt.

Különben a kaszinók létrejöttenek „a Pesti Casino útján rokon hazánkban” örvend addig, amíg azokban „csinosodás, nemzetiségünk erőltetés nélküli terjesztése, műveltebb szokások és szebb divatok fognak uralkodni”, de ellenezni fogja azokat, ha a betyárság és „sötét cimboraság” fészkévé válnak. Szavaiból, intelmeiből a folyamatos polgárosodás szükségességét érezzük, akárcsak a Bölöni Farkas Sándorhoz intézett közismert leveléből. Lelkes szavakkal köszönti a szerzőt, abból az alkalomból, hogy megjelent *Utazás Észak-Amerikában* című műve. Bölöni Farkas könyve a kiművelt emberideál s polgárosodás ügyét szolgálhatja, amelyet angliai s amerikai úti élményeiről, a polgári demokráciákról írt. „Hála a mindenhatónak, hogy ez a könyv napvilágra jött”, mert „haszna honosainkra kiszámíthatatlan”. „Az áldott mag”, mely Bölöni Farkas könyvéből hull, „még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk.”²¹

Soraiból bizakodás árad, de türelemre s fokozott önismeretre inti Erdély magyarságát. „Mely nemzet, a Valónak, az Igazságnak hátat nem fordít, s gyengeségeinek felfedezőit, megtámadóit nem üldözi, de bátran tekint a maga-megismerés keserű tükrébe, nagylelkűleg elismeri önhibáit, s nemes szellemtől lelkesítve hatha-

tós javulásnak indul, – annak sírja ásva még nincs s újjá születését gánycsolhatja, nehezhítheti ugyan vak buzgalom, hitszegés s kajánság kétségbeesésig, de emberi erő azt hátráltatni többé nem bírja.”²² De tudni kell, hogy „A Magyaroknak semmi időben sem volt nagyobb vagy legalább károsb ellensége, mint önmaga”. Ezért van szüksége önismeretre. Aztán kimondottan Erdélyről ír: „Erdély szomorú állapotban van; s minden oldalról feltornynosult fölötte a ború”. Az erdélyi reform-országgyűlésnek erőszakos feloszlata válhatta ki belőle e sorokat. De a reményt nem adta fel, bízva abban, hogy véget ér az áldatlan helyzet, amelyet „vakság, indulat és kajánság vetett Erdély és Ausztria közé”. Mit ajánl? „Önmegtagadás, drága Hazafiak, és minden kísérteteken győzni tudó Törödelem, im ezek mentenek meg, s csak ezek.”²³ Az intelmek a radikalizálódó magyar nemzeti mozgalomnak szólnak, de szólnak minden bizonnyal Wesselényinek és Kossuthnak, valamint követőiknek is. Annál inkább, mert az erdélyi magyar liberális mozgalom inkább utánuk, mintsem Széchenyi óvatosabb, a kormányzattal együttműködést ajánló politikája után igazodott. Ugyanakkor Bécs és az erdélyi magyar nemzeti mozgalom között rendkívüli módon kiéleződtek az ellentétek.

A *Nemzeti Társalkodó* 1834. évfolyamaiban Petrichevich Horváth Lázár *Széchenyi mint író* címmel közölt érdekes, több részletből álló cikket. Az erdélyi reformmozgalom lapja az *Erdélyi Híradó* újabb művei megjelenésére hívta fel a figyelmet, majd az 1840-es években, amikor Kemény Zsigmond és Kovács Lajos irányítása alatt állt a lap, Széchenyi eszméi kettőjük vezércikkeit hangsúlyozottan áthatották.

Id. Bethlen János, aki Wesselényi perbe fogása után az erdélyi ellenzék vezetője volt, Széchenyihez intézett levelében arról írt, hogy „az Oppozitionnak terv nélküli rögtönzése egy felől, és a minden régihez, minden kivétel nélküli makacs ragaszkodás másfelől, gátolják a dolgok helyes folyamatát.”²⁴ Világos, hogy a nagy taktikus hírében álló id. Bethlen János a liberális ellenzék, illetőleg a kormánypárti konzervatív erők közti kompromis-

szum szükségére utal. Széchenyi válaszelevelében sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben kicsi a száma azoknak, akik „a jövőt mind biztosítóbb, mind hamarítóbb leghelyesebb úton, karöltve, erőt egyesítve járnának.”²⁵ Bizonyosnak látszik, hogy az 1840-es években Széchenyi és az erdélyi magyarság vezetői közt – néhány évi lankadtabb érdeklődés után – ismét erősödőek a kapcsolatok. Széchenyi polgári reformeszméi ott munkáltak az értelmiség legjavának gondolkodásában. Talán elárul valamit ebből az, hogy a már jól ismert polihisztor Brassai Sámuel Széchenyinek ajánlotta *Bankismeret* című munkáját, mert benne „anyagi s ezekből feltételezett szellemi érdekeink vezércsillagát” ismerte fel és tisztelte.²⁶

Erdély nemcsak ismerte és elismerte Széchenyit, de sokat is várt tőle, különösen elmaradott közlekedési ügyeinek modernizálása terén. 1848 januárjában vált ismertté Széchenyi vasútépítési tervezete, s azt Kolozsvár előnytelelennek tartotta a maga számára. Ugyanis a fővonal Aradtól Gyulafehérváron át Székelyudvarhelynek, onnan az Ojtozi-szoroson átvezetett volna tovább, a másik pedig Szatmártól Erdőszádán és Désen át, tehát nagy kerülővel kanyarodott volna Kolozsvárra, ahol egyelőre a vonalszakasz végállomását alakították volna ki. Az *Erdélyi Híradó* 1848. március 14-i és 17-i száma vezércikkben tért ki erre a kérdésre. Miután méltatta a „nemes gróf” érdemeit a közügyek intézésében, „akinek még irigyei sem vethetik szemére, hogy követőit vízre vitte volna”, s elismerte a szerző közlekedésügyekben való szakértelmét is, Kolozsvár elvárásait ismerteti. (Március 17-én a lap még mit sem tudott a pesti március 15-i eseményekről.) Ezeket írta: „Úgy hisszük (...) mikép nemzetiségi, köz- és magángazdasági, sőt közigazgatási érdekek is hathatósan követelik, hogy azon vasút, melynek feladata lenne Erdélyt átmetstve kapcsolatba hozni a két testvérhont s illetőleg a mivelt Európát a kelettel, azon vasút, mondjuk Kolozsváron menjen keresztül.”²⁷ Kolozsvár feltette jövőjét, azért volt nyugtalan, szerette volna, hogy Pesttel Nagyváradon át közvetlen vasút kösse össze. Ezért szorgalmazta Széchenyinnél a Királyhágón át vezetendő vasútvonal tervét.

II.

1848 nagy remények éve volt: a Tizenkét Pont meghirdette, a pozsonyi törvények pedig megindították Magyarország modernizációját, felzárkózását a polgárosultabb Nyugat országaihoz. Ugyanakkor a remények felvillantották a történeti Magyarország helyreállításának a lehetőségét.

Erdély magyarsága is reménykedve fogadta el a Tizenkét Pontot, s hogy Magyarországgal minél szorosabban együtt haladhasson, az uniót tette meg a polgári átalakulás és nemzeti újjászületés első számú feltételévé és törekvésévé. Ez által vélte megvalósíthatónak az erdélyi magyar politika a feudalizmus és rendi világból való kibontakozást és a halaszthatatlan polgári jellegű társadalmi átalakulást magyar modell szerint békés, törvényes úton. Nem volt véletlen azonban, hogy céljai megvalósítása érdekében az erdélyi magyaság szerette volna igénybe venni vezető magyar politikusok, köztük nem utolsósorban Széchenyi István gróf segítségét, akinek alkotásait már korábban nagyra értékelte Erdély közvéleménye.²⁸

Erdély bizalmát – amint az előbbieken láttuk – régi kapcsolatok alapozták meg. Utalunk itt elsősorban a Wesselényi Miklóssal való barátságára és együttműködésére, az 1821-es erdélyi útjára, valamint kapcsolataira olyan kiemelkedő erdélyi és partiumi politikusokkal, mint gróf Teleki Domokos, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, id. Bethlen János, Gyulafehérvári Farkas Sándor és mások.

A mélyebb és szélesebb ívű kapcsolódás Széchenyi és Erdély között azonban eszmei indíttatású volt. Széchenyi műveit – erről is szoltunk – Erdélyben kedvezően fogadták, bár ritkábban akadtak bírálói is, különösen a Kossuthal folytatott vitái kapcsán. Láttuk, hogy a nemes gróf (ez a megnevezés Erdélyben is szokásban volt) magyarországi kezdeményezéseit példaként értelmezték Erdélyben is. Bizonyított tény, hogy Széchenyi eszméinek, magyarországi alapításainak ösztönző szerepe volt abban, hogy Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Gyulafehérváron, Tordán, Szilágysomlyón, Zilahon ka-

szinók, számos településen olvasótársaságok alakultak, s 1844-ben létrejött a mezőgazdaság korszerűsítését felvállaló Erdélyi Gazdasági Egyesület. Talán mindennél fontosabb volt mégis, hogy Széchenyi és mások hatása nyomán Erdélyben is tudatosult a reformok halaszthatatlan szükségességének felismerése.

Mindezek ellenére Széchenyi és Erdély viszonyának kutatása nem tartozik a könnyű feladatok közé, főként azért, mert ő közvetlenül Erdélyről nagyon keveset írt. Erről talán arra is lehetne következtetni, hogy Erdély nem nagyon érdekelte. Azonban, ha figyelmesen tanulmányozzuk az erdélyi barátaihoz írt leveleit, arra a meggyőződésre jutunk, hogy gondolkodásából nem hiányzott Erdély. Erről a kérdésről idéztünk az Alsó-Fehér megyei rendekhez 1835-ben küldött leveléből, amelyben kifejtette, hogy: „Erdélynek s Magyarországnak érdekei ugyanazok, s így ki őszintén és ügyvel szolgálja az egyiket, a másiknak is hű embere”.²⁹

Következésképpen Széchenyi a magyarság ügyét közösnek tartotta mindenhol, általános nézeteit tehát Erdélyre éppúgy érvényeseknek kell elfogadnunk, mint Magyarországra vonatkozóan. Kérdés azonban, hogy erdélyi politikája az 1848-as forradalom merőben megváltozott viszonyai között mennyiben volt, mennyiben lehetett összhangban a reformkori állásfoglalásával. Ezt a kérdést próbáljuk nyomon követni a következőkben.

1848 tavasza – mint közismert – teljesen új helyzetet teremtett a polgári átalakulás számára. A korábban hosszas folyamatként elképzelt változtatásokat a forradalom íratlan szabályai szerint gyorsan, lehetőleg azonnal kellett végrehajtani. Ez olyan kérdéseket is felvetett, amelyekre Erdély egymagában nem találhatott megoldást, ezért – amint már említettük – az erdélyi magyar vezetésnek sokszor kellett a magyar felelős kormányhoz folyamodnia, főként az unióval kapcsolatban, amely az átalakulások központi kérdése volt. Széchenyi Istvánt is többször megkeresték ebben az ügyben, először az uniót kimondó törvény megerősítésének érdekében.

Ugyanis a Pozsonyban április 11-én kihirdetett uniótörvény (VII. törvénycikk) csak azután léphetett életbe, miután Erdély országgyűlése is hason-

ló törvényt hozott. Ez a Kolozsvárt összetült utolsó rendi országgyűlésen 1848. május 30-án megtörtént. Az egyhangúlag elfogadott első törvénycikk kimondta: „A magyarországi törvényhozásnak a hönegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII-ik törvénycikkelyét Erdélyország hó rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyéalakulását a Pragmatica Sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatok épségben tartása mellett s teljes kiterjedésében magáévá teszi”.³⁰ Ezzel ugyan megnyílt az út az unió megvalósításához, csakhogy még mindig nem nyugodhattak meg az unió hívei, mert hátra volt a törvény királyi megrősítése és szentesítése (e kettő nem ugyanaz, bár a különbség csak formai volt), ami egyáltalán nem ígérkezett könnyű dolognak, mert az udvari tanácsban és a bécsi kormányban többen is szerették volna elodázni Erdély és Magyarország újraegyesítését „ad calendas graecas.”³¹ Növelte az aggodalmakat, hogy az erdélyi országgyűlésnek a király által kinevezett elnöke, Puchner tábornok sem volt híve az uniónak, s bár a törvény megszavazását az országgyűlésben nem próbálta megakadályozni, elképzelhető volt, hogy a királyi megerősítés elé akadályokat fog gördíteni, mivel hivatalos úton neki kellett felterjesztenie a törvényt a királyhoz.

Hogy a lehetséges ellenakciókat kivédje, az erdélyi országgyűlés, nem várva a törvény hivatalos útjára, a magyar kormányhoz irányította a törvénycikk hű másolatával Pálffy János és Weér Farkas követeket azzal a kéréssel, hogy a kormány vesse latba tekintélyét az uniótörvény minél gyorsabb megerősítése érdekében.

Wesselényi külön is írt Deák Ferencnek május 30-án, nyomban a törvény megszavazása után. Többen szeretnék – írta –, hogy a nádor vagy Batthyány együtt, vagy bár egyikük menne az uralkodóhoz, amit azonban nem tartanak valószínűnek (nyilvánvalóan az elfoglaltságuk miatt). Ha ők, vagy valamelyik közülük tényleg nem mehetne, menjen valaki a minisztérium tagjai közül. Ennek az igen fontos feladatnak a megoldására sokan nagyon alkalmasnak gondolják Széchenyit, s ezt tartaná jónak maga (Wesselényi) is, aki szeretné, hogy Pulszky is tartson vele.³²

Bár nem remélték, Wesselényiéknek mégis az első kívánsága teljesült jó-

részt, amennyiben Batthyány miniszterelnök elvállalta, hogy maga utazik Innsbruckba az uralkodóhoz.³³ A Batthyányt megbízó június 2-i minisztertanácson jelen volt Kossuth, Eötvös, Klauzál és Deák Ferenc mellett Széchenyi és a két kolozsvári küldött is. Nem vitás, hogy Széchenyi is egyetértett a miniszterelnök megbízásával; az ő utazása pillanatnyilag lekerült a napirendről. Egyébként a *Naplójában* nem találunk semmiféle említést sem Wesselényi felkéréséről, sem arról, hogy Széchenyi Innsbruckba készült volna.³⁴

Ebből azonban nem kell messzemenő következtetéseket levonnunk, mert rövidesen kifejti lényegében véve pozitív nézeteit az unióról és a törvény megerősítéséről. Erre akkor kerül sor, amikor a minisztertanács után néhány órával levelet kézbesítenek számára Erdélyből. A kézbesítő Jakab Elek fiatal kolozsvári publicista és történész, akit Pálffyékkal egyszerre indítottak Pestre a kolozsvári politikusok. Jakab Elek visszaemlékezései lehetővé teszik az esemény rekonstrukcióját.³⁵

Jakab Elek először Nyáry Pált kereste fel, aki nyomban Széchenyihez vezette. Széchenyi a Wesselényi levelét „hirtelen átfutotta”, s karját nyújtva beszélgetve elindultak. Mivel különösen fontos levélről van szó, a következőkben teljes terjedelmében közöljük. Íme:

Széchenyi Istvánnak. Kedves barátom! Küzdelmeink s az idő hatalma következtében az unió ki van itt mondva, mégpedig egy szájjal, egy lélekkel. Az arról szerkesztett törvénycikket Weér Farkas és Pálffy János, mint futárok viszik. Sok függ attól, hogy a felség rögtön confirmálja: különben Erdély követői nem jelenhetnek meg július 5-én Pesten a magyarhoni gyűlésre. Erdély nélkül határozni nem akarhatván, Erdély e veszélyterhes pillanatokban, semmiben sem segíthetné Magyarhont.

A confirmáció eszközésére nagy remény van ahhoz kötve, hogy ha Te ez ügynek buzgón neki fekszel, s Te mégysz fel a felséghez. Jó lenne – azt hiszem –, ha Pulszkyt is magad mellé vennéd.

*Barátom! Sok ezreknek tolmácsolom szavát, midőn téged a közös nagy hon szent nevére kérlek, kényszerítelek: menj fel s eszközöld, hogy a confirmáció hamar sietve itt legyen. Ezt reméli s várja tőled barátod Wesselényi.*³⁶

A levél átnézése után Széchenyi a következőképpen kezdte a beszélgetést: „Mint látom önöknél sok baj van, mi aggodalomra ad okot?”

Ha az uniótörvényt megerősíti az uralkodó s a kormány a gyeplőt keményen tartja – szólta Jakab Elek – a bajon úrrá lesz Erdély.

Erre Széchenyi: „Ez meglesz Isten segítségével [...], de azzal még minden nem lesz rendén. Ahol valaminek ily sok a titkos nem-akarója és nyílt ellenzője, ott csak okossággal és kitartással lehet győzni, nem hévvel és rögtön”.

Jakab Elek: A nagy számnak (ti. az unió ellenzőinek) csekély az erkölcsi ereje s nem részükön a jog.

Széchenyi: „A számot én már sokszor láttam győzedelmeskedni a szellemen – s a győzelem jogot ad”.

Közömbös lett volna Széchenyi, a „legnagyobb magyar”, a nemzet építője e nagy jelentőségű közös ügy iránt?

Bizonyosan nem arról volt szó, hiszen az említett beszélgetés során Széchenyi azt is kijelentette, hogy az uniótörvény megerősítését „én magyar szívvel óhajtom”..., amihez persze nem késett hozzátenni: „csak angol phlegmával remélem”. Itt a flegma – úgy véljük – nem értendő sem közönynek, sem közömbösségnek, hanem inkább kételkedésnek. Széchenyi híve volt az uniónak, hiszen Jakab Elektől az erdélyi politikusoknak azt üzenté, hogy az uniótörvény megerősítését Széchenyi támogatni fogja, mert – amint mondotta – az unió mellett szól „más nagy érdekek mellett a magyar királyság integritása” s „ebben minden lehető elkövetünk”.³⁷

Az uniótörvényt Batthyány közbenjárására 1848. június 10-én az uralkodó megerősítette, a hírt a kolozsvári országgyűlésben június 19-én kihírdették. A magyar minisztérium külön leiratban üdvözölte az eseményt azzal, hogy a törvényt „minden nyelvű és vallású népekre nézve a szabadság, egyenlőség és testvériség” elvei alapján fogja alkalmazni. Az aláírók közt találjuk – miniszterként – Széchenyi István nevét is.³⁸

Az aggodalmak azonban már a törvény királyi megerősítése előtti napok-

ban tovább növekedtek s a törvény megerősítésével sem múltak el. Mialatt a kolozsvári utolsó rendi gyűlés több olyan törvényen dolgozott, amelyek a feudalizmus és a rendiség megszüntetését voltak hivatottak előmozdítani, Alsó-Fehér megyében, Mihálcfalván véres összeütközés történt román parasztok és a rend fenntartására kivezényelt székely határőr csapat között. A vizsgálat kiderítette – és ezt a román mozgalom egyes képviselői is elismerték –, hogy a kirobbant parasztmozgalom, amelyet a hatóság iránti engedetlenség kísért, a Nagyszebenben működő román Nemzeti Komitétól folyamatosan kapta a felkelésre biztató üzeneteket. Az erdélyi magyar politikusoknak mérlegelniük kellett azt is, hogy Iancu, a román mozgalom egyik fiatal vezére kijelentette: a hegyekbe vonul s megkezdi a mócok fegyveres felkelésének a szervezését.³⁹ Nem csoda, hogy a magyar vezetés megkongatta a vészharangot.

Mint általában, ezúttal is a sokat tapasztalt, s fizikai vaksága ellenére is a legtisztábban „látó” politikus, Wesselényi szólalt meg elsőként és a június 9-i levelében arra kérte Deák Ferencet, küldjenek Erdélybe erélyes, imponáló királyi biztost. Szerinte sem gróf Teleki József kormányzó, sem Anton Puchner tábornok, az erdélyi császári haderő főparancsnoka nem alkalmas a súlyos helyzet kezelésére, de a magyar kormány által az erdélyi országgyűlésre küldött Perényi Zsigmond sem, mert „nem jelent itt meg eléggé királyi biztosi színben, mint csak ministeri biztos nincs és nem lehet az országban elég tekintéllyel és hatással, mert éppen azon hitteltöltöték el a bujtogatók az országot, hogy a (magyar) ministerium csak azon pártnak orgánuma, melly a császártól elszakadt, s mellynek élén István nádor áll, tehát ennek engedelmeskedni nem kell”. Perényi úgy gondolja – írta Wesselényi egy másik, június 12-i levelében Deáknak –, hogy az erdélyi magyar politikusok túlságosan félnek. Wesselényi nem győzi eléggé hangsúlyozni: „Tudod, a félelemmel cimborázni nem szoktam, s ezért mit mondok, nem rémkép: kívülről-belülről meglehetősen esmerem a körülményeket s ezek-

nek tudata szemlélteti velem a múltat s jelent”. Végső érve pedig ez: mi itt „a kitörésre kész kráter szélén állunk”.⁴⁰

Érdekes Wesselényi érvelése egy új királyi biztos küldése mellett. Itt cím, fény, pompa teszi meg a hatást, nem lehet republikánus egyszerűséggel tekintélyre szert tenni. Ezért megfelelő „teljes hatalmú biztost kell ide rögtön küldeni, de ugyan rögtön, mert kitörésben van az, mit még jórészt könnyen lehetne elfojtani, de ami, úgy lehet, csak rövid idő alatt is mindent lángba borítand”. Aztán a javaslat következik. „Meggyőződésem szerint senki sem felelhetne meg nálunk ezen terhes, de nagyszerű hivatásnak annyira, mint Széchenyi.”⁴¹

Wesselényi indoklása azért is figyelmet érdemel, mert vallomásként is felfogható a régi barátról, akivel az 1820-as években együtt gondolták ki a magyar reformeszméket. „Ő katonai ismeretekkel is bír, azonban erélyes, elhatározott ember: tud memi hol kell s tud tenni és tétetni.”⁴² Wesselényi Deák által üzente Széchenyinek: gondolja meg, hogy ő fogja megmenteni „Magyarhon egyik legszebb s legfontosabb részét”, s ő fogja megakadályozni, hogy „a magyar úgy sem nagy számból álló faj egy nevezetes s erőteljes része ki ne irtassék”.⁴³

Wesselényi megérezte a készülő polgárháború szelét, de abban nem volt igaza, hogy pompa és fény által akkor bárki is imponálhatott volna a román parasztságnak, amelynek nagyobb része csak a Komitéra volt hajlandó figyelni. Másért lehetett volna Széchenyi bárki másnál alkalmasabb a kért feladat elvégzésére, nevezetesen azért, mert nemcsak a magyarság körében volt elismert személyiség, hanem a román politikusok egy részénél is, akik méltányolták eddigi, a nacionalizmusokat visszafogó állásfoglalását. És voltak a szászok közt is olyan politikusok, akik talán jobban hallgattak volna rá, mint bárki másra, hiszen Széchenyi civilizatorikus elképzeléseit, sőt ilyen irányú tevékenységét is ismerték. Mégis nyitott kérdés marad, hogy a politikát meghatározó román és szász vezetőkben volt-e tárgyalási készség

Hogy a magyar politika kellő információhoz jusson Erdélyről, június 14-én Wesselényi és id. Bethlen János közös levélben fordult Batthyány minisz-

terelnökhöz. A levelet drámai hangon indították: „Erdély elhatározott veszélyben forog”. Aztán részletezték a belső feszültségek fokozódásának okait. A szász bürokráciát, a dáko-román törekvéseket, s a magyar unió megakadályozására indított mozgalmakat okolták az előállt helyzetért. Ugyanakkor megemlítik azt is, hogy százados nyomás miatt a román parasztságban sikerült feltámasztani a bosszúérzést a magyar nemesség ellen. Az aláírók ismételtén kérték a magyar politikusoktól, ne habozzanak, küldjék Széchenyit Erdélybe.⁴⁴

Wesselényi és társai nem véletlenül írtak többször is Deák Ferencnek, aztán Batthyány Lajosnak és Szemerének is. Az elsőtől a baráti ráhatást várták, a miniszterelnöktől tekintélye gyakorlását remélték, valamint Szemerétől is.

Nem tudjuk pontosan nyomon követni, hogy Deák és Batthyány mikor és milyen körülmények között hozta Széchenyi tudomására az erdélyiek újabb kérését. Tény azonban, hogy a június 16-i minisztertanács már foglalkozott a kérdéssel. Erről Széchenyi *Naplója* tudósít: „Wesselényi és Bethlen János azt írja: el van veszve Erdély, ha nem fogtok küldeni pénzt, fegyvert és királyi biztost – ez pedig csak Széchenyi” (kiemelés az eredetiben). Ezt a kérdést a Batthyányinál tartott minisztertanács délelőtti ülésén tárgyalták, ugyanis a *Napló* így folytatja az előbb idézetteket: „Déután azt újra előveszik. Én nem (kiemelés az eredetiben) megyek – kényszeríteni fognak? [...] Unszolnak (kiemelés az eredetiben), hogy menjek Erdélybe – de nem nagyon. – Elhárítom. Ingadoznak, hogy Majláth Antalt, Vay Miklóst, Keglevich Gábort – vagy hogy meghagyják Perényit. A vége előtt elmegyek haza aludni.”⁴⁵

Látjuk, Batthyány és miniszter társai megkísérelték rábeszélni Széchenyit, hogy tegyen eleget az erdélyi magyar politikusok kérésének s vállalja el a királyi biztosságot. A *Napló*ból az is kiderül, hogy semmiféle kényszerről nem volt szó: „unszolták”, de „nem nagyon”, és amikor határozottan nemet mondott, más jelöltek kerültek szóba. Ezzel a minisztérium egyelőre lemondott arról, hogy Széchenyit Erdélybe küldje. Június 17-én Szemere már arról értesítette Wesselényi Miklóst, hogy rövidesen mást fognak biztossá kinevez-

ni Erdélybe, ami június 19-én meg is történt: István nádor báró Vay Miklóst nevezte ki Erdély királyi biztosául. Erről azonban Széchenyi valószínűleg csak jóval később [?] értesülhetett, mert éppen aznap minisztertanácsi rendelkezésre Innsbruckba utazott. Kossuth az országgyűlés augusztus elseji ülésén azzal indokolta meg a döntést, hogy „egy másik egyén pedig azért nem választatott, mert nem akarta elfogadni”.

Témánk szempontjából nagyon fontos kérdés, hogy vajon Széchenyi kézhez kapta-e elutazása előtt azt a levelet, amit Wesselényi egyenesen hozzá intézett. Mivel akkor Wesselényiek gyors futárok által küldték a postát, feltételezhetjük, hogy Széchenyi megkapta az újabb erdélyi üzenetet. Wesselényi a június 16-án keltezett levelében hivatkozott a Batthyányhoz és Szemeréhez küldött levelekre, majd így folytatta: „Íveket tudnék írni óhajtasunk s kérésünk motiválására, de nem szükséges, hiszen annak főbb foglalatja csak az, hogy siess Magyarhonnak megmenteni Erdélyt, mit te bizonynal, de jórészt csakis te tehetsz. A hon szent nevére kérlek, hajlj ezen kérésünkre. Ezt esdi töled barátod”.⁴⁶ Wesselényi tehát ismételten valósággal könyörgött Széchenyinek, mert csakis őt tartotta képesnek arra, hogy Erdélyben a béke közvetítője, sőt megmentője legyen a magyarok, románok és szászok közt.

Széchenyi tehát elutazott Pestről Innsbruckba, más ügyekben ugyan, de a távoli osztrák városban sem szabadulhatott meg a gyötrő kérdéstől, egyrészt, mert feltételezhetően foglalkoztatta az erdélyiek kérése, másrészt, mert a román politika Janus-arcú szürke eminenciása, a frissen kinevezett ortodox püspök, Andrei Șaguna is eszébe juttatta Erdélyt. Az éppen Innsbruckban tartózkodó püspök június 23-án látogatást tett Széchenyinéél, akit szeretett volna rábeszélteni az erdélyi útra. A *Naplóból* erről a következőket tudjuk meg: „Șaguna nálam, én önála. Én: nos igen, ha megyek önnek kell vezetőmnek lennie etc.”⁴⁷

Valószínű nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a királyi biztosság ügyét nem az ortodox püspök, hanem Széchenyi hozta elő, s miért ne gondolhat-

nánk arra, hogy a feltételes igenlő választ Széchenyi a látogatás visszaadása-kor mondhatta el – még aznap. S ha már feltételezéseket kockáztatunk, úgy látjuk, a püspök nem utasította el azt, hogy Széchenyi vezetője legyen. Legalábbis erre enged következtetni a *Napló* június 25-i egyik sora: „Ha B (atthyány) Lajos és Kossuth beleegyeznek, hajlandó vagyok Erdélybe menni, de csak Sagunával.”⁴⁸

Széchenyi bízott az ortodox püspökben, aki a szeptemberi fordulatig két vasat tartott a tűzben: az egyiket a magyarok győzelme esetén lehetett volna felhasználni, ezért amíg a magyarok ügye sikeresnek tűnhetett, bizonyos fokú együttműködésre hajlandónak mutatkozott. A másik vasat akkor lehetett volna elővenni, amikor az osztrák fél végső győztesnek tűnik, ezért, amikor Ausztria 1848 szeptemberében szembefordult a magyarokkal, színt vallott, s összefogott a magyar forradalom minden ellenségével. Nem kis része volt az orosz csapatok első behívásában 1849 tavaszán. Csakhogy 1848 júniusában még semmi sem dőlt el, ezért Széchenyi Šaguna arcának csak az egyik oldalát láthatta.

Helyre kell tehát igazítanunk azt a szélteben elterjedt tévhitet, hogy Széchenyi István betegsége miatt nem vállalhatta az erdélyi felkérést. Ezt a motivációt egyik korábbi tanulmányában e sorok írója is elfogadta, de a Széchenyi születésének 200. évfordulóján közölt írásaiban a *Naplóban* olvasható álláspontot ismertette.⁴⁹

Ha jól értelmezzük a *Napló* idézett sorait, Széchenyi úgy érkezett vissza Pestre Innsbruckból június 29-én, hogy a már említett feltételek mellett hajlandó Erdélybe menni. Csakhogy ez akkor már tárgytalan volt, mert – amint említettük – Vay Miklós kinevezésével ez a kérdés lezárult.

Erdély és Széchenyi kapcsolatainak szálai azonban nem szakadtak meg. Az történt ugyanis, hogy mialatt Széchenyi Ausztriában tartózkodott, Kolozsvárt június 26-án a július 2-ára tervezett (valóban 5-én megnyitott) magyar országgyűlésbe képviselővé választották. A választás törvényes keretek között az erdélyi országgyűlésben megszavazott s a nádor által megerősített II. törvénycikk alapján történt. A követválasztásra Kolozsvár város közgyűlésén

került sor, amelyen több ezer városi polgár vett részt, s közfelkiáltással Széchenyi István közlekedésügyi miniszterre és Méhes Sámuel kolozsvári professzorra szavazott. A Kolozsvárt megjelenő radikális irányzatú *Ellenőr* című lap szerint „fennsleges egyetértés uralkodott a választók” között.⁵⁰ A *Kolozsvári Híradó* azt jegyezte fel, hogy a nép látható lelkesedéssel vett részt a kiszélesített választói jog gyakorlásában s komoly, ünnepiesnek mondható magatartásával bebizonyította, méltó a szabadságra. „Mi, amíg erősen hisszük, hogy magyarabb, míveltebb, lelkesebb közönség képviselőre egyezőbb értelemmel, általánosabb lelkesedéssel a nemes gróf meg nem hívatott, úgy az iránt is meg vagyunk győződve, hogy bizodalmunk szózatát visszhang nélkül nem hagyhatja, s az erdön túli részek szép fővárosának egyik követi székét gróf Széchenyi István díszesendi”.⁵¹

A lelkes hangulat s ösztönös felbuzdulás mellett, amit Széchenyi neve kivívott, amikor Kolozsvár Széchenyit képviselővé jelölte, arra is számított, hogy a Nagyvárad–Kolozsvár közötti vasút megépítésében támogatásra talál.⁵² Ezt a korabeli sajtóban megjelent írások bizonyítják.⁵³ Ennek ellenére hangsúlyozni kell, hogy a nemes gróf jelölésében elsősorban nem az érdek, hanem az iránta érzett tisztelet esett nagyobb súllyal a latba. Hiszen – amint láttuk – Erdély minden súlyos kérdésben megszólította Széchenyit.

Erdélynek azonban ezúttal sem volt szerencséje. A nagyhatalmú Kronosz közbeszólt: amikor a kolozsvári küldöttség jelentkezett a grófnál, már azzal fogadta, hogy a Sopron megyei Nyéken is megválasztották, s már el is fogadta a jelöltséget. A küldöttségnek mégsem kellett teljesen üres kézzel visszatérnie Kolozsvárra, mert Széchenyi megígérte, hogy a város érdekeit támogatni fogja.⁵⁴

Kolozsvár ezt az ígéretet nemcsak nemes gesztusként értelmezte, hanem komoly lehetőségként.

Nincsen abban semmi meglepő, hogy Kolozsvár, amely az 1790-es évek óta Erdély Nagyfejedelemség fővárosa volt, az unió kimondása után is szeretne volna megőrizni központi szerepét Erdélyben. Ezért az erdélyi magyar politika egyik fő irányítója, id. Bethlen János, valamint a fiatal történetíró és pub-

licista Jakab Elek 1848 júliusában a *Kolozsári Híradó*ban körvonalazta azokat a feltételeket, alapelveket, amelyeket szükségesnek tartottak ahhoz, hogy Kolozsvár ne váljék „nyomorult vidéki várossá”. Szerintük Kolozsvár kell legyen továbbra is Erdélyben „a civilizáció tűzhelye, az ellenséges elemek contrapodiuma, az alkotmányos szabadság ápolója.”⁵⁵ Azért kell tudományegyetem s vasút, hogy Kolozsvár kapocs lehessen Erdély és Magyarország között.

Természetesen egy ilyen szerephez valóban szükség volt a modern közlekedést jelentő vasútra. Kolozsvár erős kampányt indított annak érdekében, hogy ennek minél hamarabb birtokába jusson. Az érdekeltek összefogásáért megkereste Nagyvárad, Marosvásárhely, Debrecen városokat és számos megye vezetőségét. Kolozsvár törekvéseit legjobban Nagyvárad támogatta, s küldöttséget menesztett a magyar kormányhoz. A két város küldöttsége Pesten találkozott és ennek eredményeként született meg az „Elsődleges terv-javaslat”, amelyet a „Szolnokon, Nagyváradon, Kolozsváron keresztül vezetendő országos keleti fővasút” címmel továbbítottak a közlekedésügyi minisztériumnak. A javaslatot a közös (Nagyvárad–Kolozsvár) bizottság elnöke, gr. Teleki József nyújtotta át Széchenyi Istvánnak, akivel már régebről baráti viszonyban volt. Forrásaink szerint Széchenyi kijelentette: ha ismerte volna ezt a javaslatot, már a korábbi tervében ezt fogadta volna el.⁵⁶

A vasút ügye rövidesen a magyar népképviselői országgyűlés elé került, ahol Doboka megye követe, Vass Samu interpellációt intézett Széchenyi István közlekedésügyi miniszterhez, arra várva választ, hogy mikor készül el az említett vasút. Széchenyi kijelentette: „midőn mód lesz”, a Kolozsvárra menő vasút felől intézkedik. Kossuth pedig „Kolozsvár érdemeire való tekintettel” készen nyilatkozott gondoskodni az anyagi fedezetről.⁵⁷

Széchenyi a történelekről 1848. augusztus 19-én a következőket jegyezte be a *Napló*ba: „Hozzám a kolozsvári vasút dolgában interpellálnak. Kossuth megígéri – jutalmul a hegyeken át is! és kiűrtette a kasszámat ... még utazást sem engedélyezett, hogy mindjárt a kezdet kezdetén vizsgálatokat folytassak.”⁵⁸ Vagyis a vasutat a hegyeken, a Királyhágón át, nem pedig a Debrecen–Szatmár–Dés vonalon – ahogyan Széchenyinek egy korábbi ter-

vében szerepelt – építenék meg. A *Napló*ból az derül ki, hogy a „Királyhágó réme” miatt Széchenyiben még mindig voltak fenntartások a Nagyváradi–Kolozsvár vonalszakasznak Csucsra irányába való kivihetőségéről.⁵⁹

A miniszteri állásfoglalás után megszületett a törvény „A Kolozsváron keresztül keletnek vezetendő vaspálya iránt” címmel, amely előírta: Pestnek Kolozsvárral és kelettel való összeköttetése országos érdek, s a minisztérium kötelessége a vasút előleges munkálatait haladék nélkül megkezdeni. A javaslatot mind a képviselőház, mind a felsőház elfogadta és az XLII. törvénycikként került be az országgyűlés irománycönyvébe.⁶⁰

Széchenyi valóban elrendelte a Nagyváradi–Kolozsvár közötti vasút útjának felmérését és feltérképezését, de az 1848-as őszi hadi események miatt a munka megszakadt. A terv azonban tovább élt, 1849-ben rövid ideig még folytatni lehetett az előkészületeket, de végleges megoldást csak a kiegyezés utáni évek hoztak.

Amint az eddig mondottakból kiderül, Erdély magyarsága saját jövőjének feltételeit szerette volna biztosítani a magyar nemzet és Magyarország kereteiben. Széchenyitől azt várta, hogy segítse törekvéseit. Széchenyi kétségkívül helyeselte az Erdélyben is fellépő reformmozgalmat, amelynek vezetőit közvetve vagy közvetlenül óvatosságra, körültekintő politikára intette. Maga is szükségesnek tartotta az integrációt, de előre látta a vele kapcsolatos problémákat is, ezért a rá jellemző mentalitás szerint többre értékelte a türelmes, folyamatos cselekvést, mint az azonnali kockázatos vállalkozásokat. Tudjuk, forradalom idején a kivárási politika nem volt soha jellemző, sokkal inkább az azonnali cselekvéstől vártak eredményt. Ez természetesen az 1848-as magyar forradalomra is érvényes. Széchenyi maga is tisztában volt helyzete ellentmondásosságával, ezért minden óvatossága, tétovázása, sőt olykori vonakodásai ellenére támogatta Erdély igaz ügyeit. Nem lett hűtlen reformkori ⁶¹ álláspontjához, ti., hogy „Erdély s Magyarország érdekei ugyanazok”.

Jegyzetek

- 1 Széchenyi István levele Alsó-Fehér vármegye Rendjeihez. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára. Széchenyi-gyűjtemény (a továbbiakban: SzGy) K. 210/1/177.
- 2 Vö. Széchenyi István: *Közfőra való törekvések*. Benkő Samu bevezetője. Bukarest, 1981. 5–28.
- 3 Bényei Miklós: *Széchenyi István, a bihari katona I. (1820–1821)* Hajdu-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. XXII(1995). 46–47.
- 4 Széchenyi István: *Napló*. (a továbbiakban *Napló*, 1978) Szerk. Oltványi Ambrus, Budapest (a továbbiakban Bp.), 1978. 217.
- 5 *Napló*, 1978. 219.
- 6 A kolozsvári Farkas utcai közházról van szó.
- 7 *Napló*, 1978. 231. Erről bővebben I. Csetri Elek: Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása. *Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben*. Szerk. Dávid Gyula. Kolozsvár, 1992.
- 8 Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1968. 47.
- 9 Veress Dániel: *Wesselényi és Széchenyi barátsága*. A Hét, 1980. július 4. Vö. Veress Dániel: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1983. 47.
- 10 I.m. 48.
- 11 Vö. Kovács Lajos: *Széchenyi István közéletének három utolsó éve. 1846–1848*. Bp., 1889.
- 12 SzGy. K. 168/199.
- 13 Trócsányi Zsolt: I.m. 48.
- 14 Teleki Domokos: *Emlébeszéd gróf Széchenyi István felett*. Kolozsvár, 1860. 6.
- 15 Idézi Benkő Samu Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Bukarest, 1966. 18.
- 16 Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Bp., 1972. 160.
- 17 Trócsányi Zsolt: I.m. 123.
- 18 Széchenyi István Teleki Domokoshoz. SzGy K. 210/177.

- 19 Széchenyi István gyulafehérvári Farkas Sándorhoz. SzGy. 210/177.
- 20 „a nekem ajándékozott példányt legkedvesebb kincseim közé számlálom” Széchenyi István Bölöni Farkas Sándorhoz. SzGy. 210/1/92.
- 21 Széchenyi István Alsó-Fehér megye rendjeihez. SzGy. K. 210/177.
- 22 Uo.
- 23 Id. Bethlen János Széchenyi Istvánhoz. SzGy. K. 139/129.
- 24 Széchenyi István id. Bethlen Jánoshoz. 1842. ápr.6. MTA KK/193/129.
- 25 Brassai Sámuel Széchenyi Istvánhoz. SzGy. K. 203/1.
- 26 Erdélyi Híradó, 1848. március 17.335. sz.
- 27 Egyed Ákos: *Széchenyi és Erdély. Ismerkedése Erdéllyel. Barátságai. Hatása.* =A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I. Csíkszereda. 1997. 112–130; Egyed Ákos: *Széchenyi és Kolozsvár*: =Helikon II. évf. 38 (90) sz. 1991. szeptember 20. 1–2.
- 28 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára. Széchenyi Gyűjtemény. K. 210/1/177. (a továbbiakban Széchenyi Gyűjtemény.)
- 29 MOL F.135. Gubernium Transylvanicum levéltára (a továbbiakban GTr.) Cista Diplomatica 97/a cs. 96/1848.
- 30 Bárány Récsey Ádám tábornok levele id. Bethlen Jánoshoz. = *A szabadságharc története levelekben.* Szerk. Deák Imre. Bp. 1942.77.
- 31 Wesselényi Miklós levélmásolatai a Kolozsvári Állami Levéltárban (a továbbiakban Wesselényi levélmásolatai) 36. köt. 520. sz.
- 32 Ezzel kapcsolatban l. még Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak.* Szerk. Szabó T. Attila. Kolozsvár (a továbbiakban Kv.) 1938. 53–55; Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvények az udvar előtt.* Bp.1938. 347–352; Egyed Ákos: *Erdély 1848. Évi utolsó rendi országgyűlése.* Marosvásárhely 2001.88–89; 142–143; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.* Bp. 1999. 702–705.
- 33 Széchenyi István: *Napló.* Szerk. Oltványi Ambrus. Bp. 1978.1259–1260.
- 34 Vö. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re.* Bp. 1880. 177–178.
- 35 Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 521. sz.
- 36 Jakab Elek: I.m.178.

- 37 Egyed Ákos: I.m. Függelék.248–249.
- 38 Uo. 138–139.
- 39 Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 545. sz.
- 40 Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 245. sz. Wesselényi így fejezte be levelét: „Széchenyi, mint teljes hatalmú királyi biztos jöjjön [...] Kérlek, fontold meg ezeket; szólj Batthyányval, minisztertársaiddal, főként Szemerével s közöld az eszmét Széchenyivel is.”
- 41 Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 245.sz.
- 42 Uo.
- 43 „Kell nekünk mindenk felett oly férfi, ki higgadtan s eréllyel megfontol s kiszámít, azt emyedetlen tevékenységgel s rendíthetetlen szilárdsággal haladéktalanul végrehajtja. Úgy látszik nekünk, hogy a magyarok istene rendelt számunkra illy férfit Gr. Széchenyi Istvánban”(Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 557. sz.)
- 44 Széchenyi István: *Napló*. 1273.
- 45 Wesselényi újabb levelében hivatkozik a Bethlen Jánossal együtt Batthyány miniszterelnöknek küldött levelére, amelyből megismerhette nézeteiket, óhajukat, amelyek „bizonynal egész Erdély minden jobb érzésű és fejű polgáraival közösök”. Aztán arra is felhívja a figyelmét, hogy közelebről Szemerének is írt, kéri, olvassa el azt is. (Wesselényi levélmásolatai 36. köt. 563. sz.)
- 46 Széchenyi István: *Napló*. 1273.
- 47 Uo. 1274.
- 48 L.a 31.sz. jegyzetet.
- 49 *Ellenőr*, 1848. június 18.
- 50 *Kolozsvári Híradó*, 1848. június 27.
- 51 Spira György: *Széchenyi a 48-as forradalomban*. Bp. 1979.176.
- 52 Az Ellenőr szerint Kolozsvár fejlődését a jövőben nagy mértékben meghatározzák a közlekedési viszonyok, ezért Széchenyi István közlekedésügyi miniszter megválasztását ajánlotta (Ellenőr, 1848. június 15.)
- 53 „Miniszter gr. Széchenyi Istvánnak e város részéről követté lett megválasztását megvitt küldötteink részéről jelentik, miszerint a tisztelt gróf még a választások megkezdése előtt Sopron megye egyik követkerülete részére nyilatkozván, az ottan bekövet-

kezett megválasztása után a követséget valósággal el is fogadván, ez okon, noha e város által lett megválasztását örömmel veszi, de el nem vállalhatja, mindazonáltal a város érdekébeni munkálkodását ígéri, és majd írásban is válaszoland. E városnak Sopron megye által lett megelőztetését sajnálja a közgyűlés, egyébként a minister grófnak hajlamát tanúsító nyilatkozata örömmel vétetik” (Kolozsvár város 1848. évi jegyzőkönyvéből. =Történelmi Lapok. 1875. II. 1199.)

- 54 *Kolozsvári Híradó*, 1848. július 18.
- 55 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Mikó – Rhédey cs. Vasútügy csomó.
- 56 *Közlöny*, 1848. augusztus 21. L. *Kossuth Lajos Összes Művei. Kossuth Lajos 1848–1849-ben*. Bp. 1957. 755.
- 57 Széchenyi István: *Napló*, 1308.
- 58 Uo.
- 59 Átnézeti térkép a vasútügy rendezéséről.
- 60 Bővebben: Egyed Ákos: *Régiók versengése a vasútért Erdélyben a 19. század közepén (1848–1873)* =Erdélyi Múzeum. LIII. Köt. 2001. 1–2. Füzet. 46–58.
- 61 L. a 32. sz. jegyzetet.

Csetri Elek

SZÉCHENYI ISTVÁN SZABADSÁGFELFOGÁSA

A címünkben szereplő kérdés mindaddig lényeges, amíg Széchenyi eszmerendszerével foglalkozunk. A legnagyobb magyar ifjúkori szabadságfelfogásáról már jelent meg tanulmány.¹ Ezúttal Széchenyi véleményét a kérdésről kiterjesztjük az 1848-as forradalom, aktív politikai pályája végpontja, illetve élete utolsó szakaszára. Másrészt közelebbről vizsgáljuk meg, hogy miként gazdagította, fejlesztette benne a szabadságeszmét Wesselényi Miklós barátsága. Pontosítanunk kell abban a tekintetben is, hogy az alábbiakban Széchenyi felfogásában a nemzetek, népek kollektív jogát vizsgáljuk a szabadsághoz és kevésbé a személyi szabadság kérdésében elfoglalt álláspontját.

Értékelői főleg arról beszélnek, hogy miként igyekezett a feudalizmus-abszolutizmus bilincseibe zárt Magyarországot a liberális gondolkodók eszmerendszerének megfelelően gazdasági-társadalmi tekintetben felemelni, közelíteni Európához. Háttérbe szorul viszont a liberalizmus politikai tartalma: az, hogy Széchenyi felfogásában a szabadság társadalmi és nemzeti, kollektív és egyéni jogokat és felemelkedést jelentett Magyarország és népei-osztályai számára. A fenti Széchenyi-képhez talán az is hozzájárult, hogy az 1848–49-es szabadságharc vezetése Kossuth Lajos kezébe került, a súlyosan a beteg Széchenyi pedig szanatóriumba vonulva marcangolta önmagát a történetek, a nyílt összeütközés előidézéséért. Így a közvéleményben a szabadság bajnoka Kossuth lett, Széchenyi szerepe pedig elsősorban a polgári átalakulás kezdeményezésében, a re-

formkor kimunkálásában domborodott ki. Sőt, az ország fejlődésében a politikaival szemben a gazdasági tényező prioritását hirdető Széchenyire valamiképpen a megalkuvás árnyéka is borult. Valójában Széchenyi Magyarország szabadságának következetes híve maradt, méltóképpen ahhoz az eszményhez, amelyet erről a fogalomról már ifjúkorában kiformált magában. Talán ezért sem árt, ha az alábbiakban Széchenyi szabadságfogalmának politikai tartalmáról és annak kialakulásáról szólunk. Annál indokoltabb ez, mert az ifjú Széchenyi politikai fejlődését eddig elég somlóan intézték el, és nem tulajdonítottak annak nagyobb fontosságot. Pedig nyilván nem lépett színre egyszeriben teljes politikai fegyverzetben, hanem érettségét alapos munka és tanulás előzte meg.

1. Az ifjú Széchenyi naplójában mintegy szemrehányással illeti különben tisztelt és szeretett szüleit, neveltetésének elhanyagolása miatt. Furcsán hangzanak ezek a sorok annak a szájából, aki tudja, hogy szülei már gyermekkorában idegen nyelvekre taníttatták és olyan magas arisztokrata körökben jártas, társasági emberré formálták, aki szívesen olvasott, írt, utazott, táncolt, lovagolt, vívott és úszott. Annyiban igaz volt viszont, hogy elhanyagolták magyar és latin nyelvtanulását, nem közelítették eléggé népéhez és országához; számára jövőt csak az osztrák monarchia kereteiben terveztek, annak rendszere és korlátai között. Neveltetése hiányosságai között azonban az ifjú Széchenyi - a magyar nyelv elhanyagolása mellett – elsősorban az eszmei – politikai felkészítést kifogásolta.

Miről is van szó? Ismeretes, hogy édesatyja, Széchenyi Ferenc, a hagyományos műveltségen kívül a felvilágosodás eszmekörében is jártas volt. Könyvtárában a klasszikusok mellett ott sorakoztak a 18. század nagy gondolkodóinak kötetei, akik szembefordultak az ancien régime avított világával, és új, polgári rend eljöveteletét jósolták és készítették elő. Nem véletlenül dolgozott Széchenyi édesatyjának nagycenki udvarában titkárként a plebejus származású Hajnóczi József, a jozefinizmus és szabadkőműveség egykori híve. Az a nagyformátumú értelmiségi, aki az

1790–1791-ben kibontakozó nemesi-nemzeti reformmozgalom haladó szárnyának támogatója, a gazdasági-társadalmi átalakulás, az örökváltság és jobbágyok birtokjogának harcosa, végül pedig a francia forradalom eszméinek hirdetője és a magyar jakobinus mozgalom radikális ágazata, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának egyik igazgatója, s aki a Martinovics-összeesküvés mártírként társaival együtt a budai Vérmezőn végezte be ígéretes pályafutását.

A mozgalom elfojtása után és az azt követő időszakban az abszolutizmus nyílt és durva szakasza következett; ez Széchenyi Ferencet eszméi fejlődésében megállította, s a felvilágosodás eszméinek szolgálata helyett fokozatosan a monarchia és az egyház hívévé szelődött.

Közösségi elkötelezettsége jeleként megalapította a máig nevét viselő Széchenyi-könyvtárat, élete végéig művelődésünk lelkes támogatója maradt, politikai síkon azonban a fennálló rendszer hűségese hívévé nevelte fiait, köztük Széchenyi Istvánt is. Hősünk neveltetése még inkább ebbe az irányba tolódott el, amikor 1809-ben, 18 évesen a nemesi inszurrekció soraiba lépett, majd a császári-királyi hadsereg lovastisztje lett és részt vett a napóleoni háborúk utolsó szakaszának harcaiban. Az ifjú Széchenyi István futártisztként tűnt ki a francia császár sorsát megpecsételő lipcsei csatában, jelen volt a Napóleon tábornokából nápolyi királlyá avanszált Murat elleni itáliai hadjáratban, s a háborúból négy érdemrend birtokosaként tért haza.

Széchenyi a császárvárosban tartózkodott a korszakot lezáró bécsi kongresszuson, ahol Európa új térképét körvonalazták, és hatalmi egyensúlyrendszerét kialakították. És miközben a sorsdöntő politikai-katonai tárgyalások folytak, a nyalka huszárkapitány a bálkon együtt táncolt a kongresszussal, s könnyűvérű fiatal arisztokrataként részesült annak szórakozásaiból és pajzán játékaiból.

A csaknem negyedszázados háborús időszak után a békeévek következtek; ezek kedvező alkalmat nyújtottak az ifjú Széchenyi igazi egyéniségének kialakulására, szellemiségének-műveltségének kiegészítésére,

egyben politikai eszmevilágának megvizsgálására és revíziójára. A monarchia iránti hűség, a feltétlen katonai engedelmesség és vasfegyelem, a régi rend, az abszolutizmus légköréből való kiemelkedés hosszú folyamat volt az életéből több mint másfél évtizedet a Habsburg-armada fekete-sárga lobogói alatt eltöltő Széchenyinek.

Több értékelőjének feltűnt a háborúból hazatért ifjú Széchenyi általános elégedetlensége: a monarchia, a császár személye, az osztrák hadsereg, az uralkodó körök fölött egyaránt méltatlankodik. Valójában arról van szó, hogy az európai és hazai valóság megismerése, saját élettapasztalata, olvasmányainak és utazásainak élményanyaga válságba sodorták a gyermekfejjel háborús zivatarba keveredett, de onnan élettapasztalatokkal kivergődő ifjút, aki helyet keresett magának a magyar parlagon. Őt nem ragadta magával az európai monarchiák, vezető körök és tábornokok, az egész abszolutizmus győzelemittas szellemisége-ujjongása a „korzikai szörny”, Napóleon legyőzése és az Európát alakító bécsi kongresszus idején. Annál kevésbé, mert megérezte az önkény, zsarnokság, az abszolutizmus ellenében az új szellők fuvallatát. Azoknak következő ményeit, eredményeit, amelyekkel szemben a Habsburg-monarchia erősen, szűkebb hazája, Magyarország pedig még jobban lemaradt. Az elégedetlenség leginkább a változtatás szükségességét érleli a gondolkodó arisztokráciában. Széchenyi ennek rendjén alakította át eszmeisége tartalmát, és ahhoz igazította politikai magatartását. Mert jóllehet nemegyszer magába roskadt, de ismételten talpra állott, és mindent elkövetett, hogy kialakuló elhivatottságához méltóképpen viselkedjék és cselekedjék.

A kiindulópont számára a korabeli Európa és Magyarország helyzete-állapota volt. Európa-képét főleg a napóleoni korszakban bejárt hadakútja és utazásai alakították ki. Katona korában bejárta nemcsak Magyarországot, hanem a monarchia több tartományát: Ausztriát, Cseh- és Morvaországot, az olasz és német föld számos államát-vidékét. Ahova nem sodorták a háborús viharok, utazásai színhelyeként gyarapították tudását-tapasztalatait. Többször járt a fejlett Nyugaton, Angliában, Francia- és

Németországban, a mediterraneum térségében, a csodás Itáliában, Görögországban, a színes Keleten, a Török Birodalom országaiban, Európa és Ázsia határvidékén, megfordult Szicília és Málta tengerparti tájain és szikkadt városaiban. Jártában-keltében a legkülönbözőbb fajokról-népekről alkotott képet, megismerte azok szokásait, műveltségét és jellemvonásait. A fejlett nyugati országok civilizációja, szellemisége és politikai rendszere, Anglia virágzó gazdasága és alkotmányossága, Franciaország előrehaladása és szellemisége, a német államok városainak fejlettségi színvonala éppúgy mintaértékű volt számára, mint amilyen taszítóerőt jelentett számára a Török Birodalom despotikus rendszere, embertelen kegyetlenkedése és középkorias elmaradottsága, városainak és vásárainak keleties zsivaja és zűrzavara, a görög kolostorok szerzeteseinek babonás világa és érdekhajhászása.

2. Világlátása ráébresztette műveltségének hiányosságaira, ifjúkori tanulmányainak sokban torz és felületes voltára. Mindezen autodidakta módon igyekezett segíteni, elsősorban úgy, hogy rengeteget olvasott és tanult. Hála főleg Viszota Gyulának, hatalmas szellemi öröksége kritikai sajtó alá rendezőjének és értékelőjének², valamint Bariska Mihálynak³ és másoknak, ma már elég világos, hogy olvasmányainak milyen széles skálája terebélyesítette világnézetét és műveltségét. Ezúttal a közgazdasági szerzőkről nem szólunk, mert az írók közül számunkra elsősorban azok fontosak, akik a politikatudomány terén formálták, és szabadságképét kimunkálták.

Közvetlen elődeivel és a reformkor nagyjaital egyetemben az ifjú Széchenyi szellemi-politikai arculatát és benne a szabadságról alkotott képet mindenekelőtt a felvilágosodás írói rajzolták ki, de hatottak rá korának gondolkodói is: a franciák közül Montaigne, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Madame de Staël és az enciklopédisták.

Széchenyi rokon lélek volt Montaigne-nyel a fáradhatatlan, szüntelen cselekvésben és sztoikus bölcselkedésben. Olvasásakor nem véletlenül a magyar nemesség korabeli harciatlansága és éretlensége jutott eszébe.⁴

Montesquieu-nek Széchenyi gazdasági gondolkodására gyakorolt hatását már Kautz Gyula kimutatta;⁵ itt a nagy felvilágosítónak mindössze azt az alaptételét említjük, hogy az állam jóléte „az országlás tökéletessége”.⁶ De Széchenyi Montesquieu-nek olyan tételeit is átveszi, miszerint a despotikus államokban nincs vagyonbiztonság és „financiális igazság”.⁷ De L’Esprit des Lois olvasásakor még inkább megerősödött benne az angol alkotmányosság iránti csodálata. Mikor a szigetország alkotmányos életét tanulmányozta a polgárainak szabadságjogait vizsgálta, önkéntelenül eszébe jutott, hogy a magyar országgyűlést minden alkotmányos előírás ellenére évtizedeken át nem hívták össze.⁸

Jóllehet egyházellenes álláspontjával nem értett egyet, Voltaire, a 18. századi európai irodalom legegységesebb alakja, nagy tekintély volt Széchenyi eszmevilágában. Annál inkább, mert műveinek 71 kötetes kiadását olvashatta már édesatyja könyvtárában is. A nagy felvilágosító gondolatai közül főleg a vallási türelmességről vallottakat fogadta el Széchenyi. Vagy azt, hogy nagy embereknek azokat lehet tekinteni, akik képesek egy egész nemzet előítéleteivel felvenni a harcot.⁹ Itt is feltűnő, hogy olvasmányából legszívesebben azokat a megállapításokat válogatja ki, amelyek hazájában is időszerűek és megoldásra várnak. Másrészt az olvasottakat nemcsak megszűri, hanem józan kritikával mérlegeli. Állásfoglalása tehát mindinkább a gyakorlati politikus gondolkodására emlékeztet.

A felvilágosodás századának szellemóriásai közül Rousseau szépirodalmi és államelméleti eszméivel egyaránt hatott Széchenyire. A *Confession* olvasásakor időnként a „melancholikus, romantikus lemondás” hangulata vett erőt rajta, amit leginkább Meade Selina iránti szerelme táplált. „A politikus és nemzetgazdász Széchenyit a Contrat social érintette leghatékonyabban” – írja a francia olvasmányait értékelő Bariska.¹⁰ Rousseau gondolatai közül kiemelésre érdemes az, amellyel a birtoktalanok jogait védelmezi a birtokosokkal szemben. Széchenyi nem véletlenül inspirálódik Rousseau munkájának ama II. fejezetéből, amely

a törvény és a törvényalkotó nép kérdéseit tartalmazza; később keserűen tapasztalhatta embertársai boldogulását kereső nagy elődje igazát. Ti. amikor reformgondolataival megjelent az ország színe előtt, a megállapodott szokások és meggyökeresedett előítéletek egész sorával kellett szembeállnia, s akkor a nemzetet alkotó nemesség hallani sem akart arról, hogy bajain, az ország nehézségein segítsen.¹¹ Széchenyi átveszi a *Társadalmi szerződés* legsarkalatosabb tételét, a pacte social létrejöttének, az államalakulás módjának és céljának felfogását. Elmondható tehát, hogy Széchenyi szabadságfelfogása az egyéni és társadalmi-állampolgári szabadságról, annak mibenlétéről, hasznosságáról és hatáiról, az önkötelezésről vallott nézetei jórészt Rousseau-ra vezethetők vissza. Kétségtelen viszont, hogy hasonló nézeteiben az ifjú Széchenyi távolról sem ment el olyan messzire, mint a jakobinusságot elméletileg előkészítő felvilágosító elődje. Annál kevésbé, mert szemei előtt lebegtek a francia forradalom történetének nemcsak előremutató példái, hanem egyben a terror vérengzéseinek keserű tapasztalatai is.

Filozófusok-felvilágosítók, szépírók-gondolkodók és politikusok-diplomaták művei egyaránt olvasmányai-tanulmányai közé tartoztak. Teljesen összhangban a Széchenyi világnézetét és életbölcseletét kutató Kenessey Béla megállapításával: „Hogyan maradhatott volna hatás nélkül egy Franklinnak a példája? Miként foszsolhattak volna szét maradó nyomok nélkül egy Baconnek philosophiája, Brogham lord beszédei és iratai, Montesquieu és Bentham Jeromos rendszeres munkái, Herder bölcselete, a német költőóriások, Goethe és Schillernek alkotásai, Lessing drámái, Pitt és Foo szónoklatai és általában a külföld akkori legnagyobb diplomataival, hadvezéreivel és publicistáival való érintkezései, a múlt század húszas éveinek tavaszébredése?”¹²

Egészen különleges Madame de Staëlnek hősímkre gyakorolt hatása, akit személyesen ismert. Nemcsak arról van szó, hogy Byron (Széchenyi eszményképe) a világirodalom legnagyobb írónőjének tartotta Staël aszszonyt, hanem magával ragadhatta annak humánuma és bátorsága, a na-

póleoni korszakban erőszakkal és önkénnyel szembeni forradalmi álláspontja, nemkülönben éleslátása a nemzeti érzés és mozgalmak jelentőségének felismerésében. Ezzel kapcsolatban idézni érdemes Madame de Staël híres gondolatát, amelyet Széchenyi több változatban leír: „Une nation n’a de caractere, que lorsq’elle est libre”.¹³ vagy: „Une nation n’a de veritable force que lorsqu’elle est libre.”¹⁴ De felhasználta Széchenyi Madame de Staëlnek azon gondolatait is, amelyeket az emberi tökéletességéről, a közvélemény fontosságáról és a sajtószabadságról írt.¹⁵

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Széchenyi csak francia szerzőkből ihletődött. Sokkal szélesebb körben tájékozódott. Így bőven olvasott angol és amerikai állambölcselek műveiből is (az angolszász hatás miatt később angломániával vádolták). Ismerte Locke felfogását is, legnagyobb hatással azonban Benjamin Franklin volt rá, akinek erkölcsi, gazdasági és politikai műveit megvásárolta és eredményesen tanulmányozta. Észak-Amerika függetlenségi harca nagy tekintélyű alakjának és gondolkodójának közösségi elkötelezettsége s különösen az a tanítása gyakorolt rá nagy hatást, melyben az amerikai felvilágosító arra tanította: ne sajnálja az időt és fáradságot a maga jobbítására és önképzésre fordítani, életét pedig hazája és embertársai javára, s a siker azután nem maradhat el.¹⁶

Széchenyi 1819. évi naplófeljegyzéseiben Adam Müller több munkával szerepel. A romantikus állambölcselelőnek minősülő Müller a különböző népek önként vállalt, szabad együttműködését hangoztatta. Azt, hogy az európai népek sokkal inkább egymáshoz vannak kapcsolva szokások, életmód és különféle igények által, semhogy egy nép ókori mintára az elszigetelődés álláspontjára helyezkedhessék.¹⁷

Mindezekkel együtt Széchenyit az emberek és népek közötti együttműködés és szolidaritás gondolata is ösztönözte.

Noha dolgozatunk a szabadsággondolat politikai összefüggéseire összpontosít, legalább utalás erejéig szólunk kell a liberalizmus gazdasági vetületeiről, hiszen Széchenyi mindkettőt egyaránt fontosnak tartot-

ta. Ismeretes ezzel kapcsolatban, hogy az európai liberalizmus leginkább természetjogi-felvilágosodási gyökerekből táplálkozott. Politikai eszménye az alkotmányos állam, melyben a polgárok választott képviselőikkel fejezik ki akarataikat és ellenőrzik a végrehajtó hatalmat. Miközben az egyén szabadságát hirdette és a törvény előtti egyenlőséget, ez az áramlat egyben gazdaságilag a kereskedelem, az iparúzés és a tulajdonszerzés szabadságára épített. A szabadversenyen alapuló liberalizmus helytelenített minden megkötöttséget, vámrendszert és állami beavatkozást. Bízott abban, hogy az egyéni érdekek végül is harmóniához vezetnek. – az egész társadalom boldogulásához. Jeremy Bentham, Széchenyi egyik gazdaságelméleti ihletője, ezt így fejezte ki: elvezeti az emberiséget „a legnagyobb szám lehető boldogságához.”¹⁸

Naplója tanúsága szerint Széchenyi az 1820-as években – reformeri pályára készülve – megismerte a fontos korabeli német, angol, francia állam- és közgazdaságtani irodalmat, Smith, Bentham, Yung, Letz, Nebenius műveit.

3. Külön is elemeznünk kell a francia forradalom szerepét Széchenyi szabadságfelfogásának alakulásában. Elöljáróban el kell mondanunk, hogy a kérdést alaposan tanulmányozta, forrásainak és szintéziseinek mintegy 60 munkából álló gyűjteményével rendelkezett, köztük az akkor ismert Louis Blanc, Lamartine, Lameth, Pradt, és Ségur szintéziseivel, Madame de Staël pamfletjeivel és irodalmi műveivel, Fain, Fouché és Las Cases visszaemlékezéseivel.¹⁹

A munkák egy része már Széchenyi fiatakorában megjelent, a többi meg később. Széchenyi egész forradalom-képében az számított, hogy a gyakorlat, az események milyen mértékben valósították meg azokat az eszményeket, amelyeket a forradalom zászlajára tűzött, mindenekelőtt a szabadság gondolatát. Vonatkozik ez elsősorban a forradalom közismert hármas jelszava: a Liberté, Égalité, Fraternité érvényesítésére.

A forradalomhoz való viszonyulásában különbséget kell tennünk Széchenyi ifjúkori és későbbi véleményei között. Hazája jövőjében gondolkodó kortársaival együtt, Széchenyi nem tudta kivonni magát a nagy történelmi sorsfordulót jelentő francia forradalom eszmei hatása alól, később azonban - főleg a Magyarország függetlenségét és haladását akár fegyveres úton is felvállaló Kossuthtal szemben – a meggondolt államférfi a forradalom elriasztó tanulságait regisztrálja, figyelmezteti hasonló megrázkódtatásoktól féltett nemzetét, és egyre erőteljesebben forradalomellenes álláspontot képvisel. Kétségtelen, hogy Széchenyi nem volt forradalmi lélek, került a forradalmi megoldásokat, bár az nem zárható teljesen ki mint történelemformáló tényező. Bizonyos, hogy a forradalmi túlzásoktól-megoldásoktól féltette hazáját, s tisztában volt a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavának korlátaival; azonban túlzottnak tartjuk egyes értékelői olyan megfogalmazását, amelyek Széchenyi felfogásában a francia forradalom teljes elutasítását sugallják. ²⁰ „A francia forradalom már féktelenség volt, nem szabadság, azt pedig Széchenyi gyűlölte”.²¹ - írja egyik értékelője. Még kevésbé érvényes ez a megállapítás a fiatal Széchenyre. Úgy véljük, nem arról van szó, hogy az ifjú Széchenyi „utálja a forradalom, egyenlőség és szabadság igéit, fél a század fáklyavivőinek célzatától, amely minden régit meg akar dönteni, semmisíteni”.²² Vagy mintha annak ráhatása az erkölcsök lazulásában mutatkozott volna, s előtte a forradalom egyedül az öldöklés és zavar képzetét villantotta volna fel.²³ S az sem áll, hogy a forradalom hatása a fiatal katonatisztre „az ifjúkor hevülékenysége”-nek volna tulajdonítható.²⁴

A kortárs Széchenyi tisztában volt a francia forradalom történelmi jelentőségével, sorsdöntő következményeivel, az emberiség, főleg Európa fejlődésében és a modern Franciaország kialakulásában játszott szerepével, a gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési intézményrendszer megteremtése vonalán. Nemkülönben értékelte a szélesebb társadalmi rétegek felszabadításában és azok anyagi és erkölcsi erejének mozgósításában elért

eredményeket, a szabadság jelszavának varázslatos erejét, a napóleoni korszak sokirányú megvalósításait, az új arculatú francia hadsereg kiemelkedő katonai sikereit és azok európai kihatását, szintúgy a forradalom serkentő befolyását a nemzeti mozgalmak kialakulására. Eszményképe kétségtelenül az angol alkotmányosság volt, de a francia forradalom hármasszavát lényegében elfogadta. Az ország polgárainak törvény előtti egyenlősége Széchenyinél alapállás kérdése, s az 1842. évi akadémiai beszéde a néptestvérség, nemzetek-nemzetiségek testvérségének beszédes bizonyítéka. A szabadság-gondolat egész politikai programját meghatározta. A nemzet, a különböző társadalmi rétegek és az egyén szabadságának egyaránt elkötelezettje volt, de látta, hogy a szabadság-eszmény visszaéléshez vezethet. Ennek kapcsán Széchenyi a girondista Marie-Jeanne Roland asszony példáját idézi, akit a jakobinus diktatúra alatt halálra ítélték. Mikor a szerencsétlen elítélt a vesztőhely tövében a népfelkelés emelte szabadságszoborral találta magát szemben, iszonyatos helyzetéről megfélemlítve, elzárkózva és az egekhez fordulva ezt rebegte: „Óh, szent szabadság, te égi malaszt, mennyi aljas, mennyi igazságtalan, mennyi embertelen bitorolja szent nevedet!”²⁵

Ha jól ismerte a forradalom eszméit és eseményeit, hatásuk alól nyilvánvalóan nem vonhatta ki magát. Ide vonatkozik Grünwald Bélának az a megállapítása, hogy „ő szította magát tele az európai eszmékkel s belőle áradtak szét az ország minden részébe.”²⁶ Erre vall Széchenyi 1819-es naplóbemjegyzése: a „jövendő nemzedék azután hadd menjen egy lépéssel előre a világosság felé”.²⁷ Egész politikai életprogramja azonban egyedül a felvilágosodás gondolkodóiból nem vezethető le, csakis annak a gazdag tapasztalatanyagának az ismeretéből, amelyet a francia forradalom példatára nyújtott számára. Az sem tekinthető véletlenszerűnek, hogy Napóleont, a forradalom folytatóját, a polgári intézmények nagy építőjét – bíráló megjegyzések ellenére is – többnyire elismeri, amiért ismerősei megbotrántkoztak.²⁸ A császár öreg gárdájának egyetlen katonáját száz porosz zsoldosnál többre tartja.²⁹ Nem vitás: a francia forradalom eszméi és lefolyásának mozzanatai egy életre szóló tanulssal látták el az ifjú Széchenyit.

4. Hasonló elvi-politikai tartás íratja vele 1826-ban: „Es ist nun der Prozess oder vielmehr der Kampf zwischen Absolutismus, und dem Rechte der Völker.”³⁰ Máskor meg úgy értékeli a korszakot, hogy azt az abszolutista és alkotmányos rendszer közötti küzdelem jellemzi, s abból az utóbbi fog győztesként kikerülni.³¹

Az abszolutizmus pedig a monarchiák Szent Szövetségére támaszkodott. Látnunk kell tehát mindenekelőtt: miként is viszonyult Széchenyi ehhez a nemzetközi hatalmi szervezethez? Politikai arculatából önként következett, hogy Széchenyi szemben állott azzal, és véleményét nem is nagyon titkolta. Bírálata mindenekelőtt a Szent Szövetség egyik talpköve, a Habsburg Birodalom belső szervezete és intézményei, sőt a monarchia és uralkodója ellen irányult, mégpedig annak az általános elégedetlenségnek a keretében, ahogyan ezekre tekintett, és amelyekre értékelői eddig is felfigyeltek.³² Mint tapasztalt, és összehasonlítási alappal rendelkező sorkatona, erősen kifogásolta a császári királyi hadsereg szervezési hiányosságait, ezredeinek elégtelen helyzetét, közkatonáinak lerongyolódott és nyomorúságos állapotát-ellátottságát, és szembeállította azt Anglia kitűnő haderejével.³³ Mikor könyveit Piemont határán elkobozzák, nyíltan a Szent Szövetség ellen nyilatkozik, mint ahogy szembefordulásának a jele az is, amikor 1823-ban megállapítja: „oly országban, amelyben a hízelgő, az esküszegő, a hazaáruló hivatalra és jutalomra méltó, míg a törvénytisztelő üldözésnek van kitéve”, valami nincsen rendben.³⁴ Franciaországi útja során elkeseredve írja, hogy Ausztriában nagyon kevésbé ismerik, hogy mi az a gondolat- és szólásszabadság.³⁵ A törvényesség uralmának az elsőrendűsége és az önkény kirekesztése legszebben a W. Irving szájába adott kijelentésben nyilatkozik meg: „Hol ember emberen uralkodik önkénnyel, ott virág helyett halotti ravatal fedi a mezőt, s az egész természet gýászol.”³⁶

Az európai népek szabadságmozgalmai során a Szent Szövetség megerősítette a Széchenyiben kialakult képet. E tekintetben külön fejezet (és a magyarországi viszonyok kapcsán még tárgyalni fogjuk), hogy mi-

ként viszonyult Széchenyi Metternich kancellárhoz, a Szent Szövetség szellemi-politikai vezéréhez. Előljáróban csak annyit: ha Metternich tehetsége és sikeres pályája tiszteletet is parancsolt iránta, politikai magatartása és tettei elkerülhetetlenül kivívták, hogy nagy reformerünk szembe kerüljön vele.

Hiszen, ha a kancellár a francia forradalom és Napóleon korának minden változásával, újításával és reformjával az ancien régime-et érezte veszélyeztetettnek, Széchenyi éppen ellenkezőleg: a régi helyébe szükségszerűen épített alkotmányos-polgári rendben és annak megfelelő intézményekben látta a jövő zálogát. Természetes következményként Széchenyi államrendszerről vallott felfogásának központjában az emberi szabadságeszmény állott. Az ő szabadságeszménye pedig Rousseau tanításaira építkezett és az egyén részéről a pacte social önkötelezettségében, a többség akarátának való alárendelésben rejlik.³⁷ Felfogásához Széchenyi a személyi szabadság és közösség összefüggésének vizsgálata, a természetjog tanulmányozása révén jutott el. A *Hitel*-ben már megírta, hogy az ember társulása van ítélve. Egynek minden dolog nehéz, - soknak pedig semmi sem lehetetlen: a természetes szabadságnak egy részét a közszabadság biztosítása végett mindenkinek fel kell áldoznia. Életünk jellemvonása, hogy az embereknek egymással és nem egymás ellen kell dolgozniuk-működniök. Mások jogainak megbecsülése és mások iránti kímélet nélkül nincs társadalmi együttlét. A közösségben minden résztvevőnek meg kell zaboláznia önkényét, mert az, aki ezt nem teszi, nem tudja, hogy mi a társadalmi szabadság, pedig ez az emberiség egyik legnagyobb java.³⁸ Ebben az értelemben, Széchenyi gondolatvilágában a szabadság a közérdekkel azonosul; ennek rendjén mondja: „A közérdek megvalósítása a nemzetek életének egyedüli biztosítója. A legnemesebb ösztönök, a legszívrehatóbb hazafias tettek pillanatokra csodákat művelhetnek ugyan, de csak a maradandó közérdek helyes felismerése, tisztelete és odaadó szolgálata az a nagy életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja. A világtörténet a maga egészében ennek a bizonyítékát képezi.”³⁹

Láttuk, hogy egyik fő irodalmi eszménye, Madame de Staël alapján hirdette: szabadság nélkül nincs nemzeti jelleg. Így teljesen világos, hogy miért lelkesedik az antik szabadságot élvező görögök, makedónok és rómaiak történetéért és hagyományaiért; ugyanakkor a modern szabadság-eszme megtestesítőjét az Amerikai Egyesült Államokban látja.⁴⁰ Széchenyi számára a szabadság a legnagyobb érték. A *Contrat socialt* olvasva az jut eszébe: „csak az a nemzet emelkedhetik minden más fölé és szabaddíthatja meg magát a szolgaságtól, amely a legnagyobb áldozatot képes hozni a dicsőségért és szabadságért: a földi boldogságot és az életet.”⁴¹ Lelkében a kiemelkedő történelmi személyiségek neve összefonódik a szabadság-gondolattal, mely maradandó érték: „Az egyedüli nevek – írja, – amelyek századról századra minden nagy lélekben visszhangzanak, azokéi, akik a szabadságot szerették”.⁴²

A szabadság és önállóság iránti rajongás fűtötte Széchenyit, mikor 1821-ben Zsibón Wesselényi Miklóssal együtt elhatározták, hogy együtt utaznak az eszményüket sokban megvalósító Franciaországba és Angliába, onnan pedig Amerikába. Még a részleges restaurációt megérő Franciaországtól is volt mit tanulnia az abszolutista Ausztriában élő Széchenyinek. Ausztria és Magyarország helyzetének és a szabadságukért fegyvert fogott népek harcának megítélésében Széchenyit az érdekelte, hogy a szabadságeszmények hogyan öltöttek testet az alkotmányosságban.

Ilyen összefüggésben külön kérdés a szabadságeszmény nemzeti vetülete, a nemzeti szabadság, a nemzeti ébredés szelleme. Ugyanis, ha Széchenyi a korabeli Európa politikai összeütközését alapvetően az abszolutizmus és a népszabadság harcában jelölte meg, a jövőt jelentő népszabadságot összekapcsolta a nemzet, a „nemzetiség” szabadságával. A nemzeti gondolat, a nemzeti szellem, a nemzeti mozgalmak jelentőségének felismeréséről van szó; olyan áramlatokról, amelyeknek a francia forradalom nagy lendületet adott, s azok nyomában Európa-szerte új, erős színnel gazdagodott a nemzetközi politikai aréna és maga a történelem. Előbb már rámutattunk, hogy Széchenyi politikai világában a nemzeti

mozgalmakat a maradandó közérdekkel kell összhangba hozni. Széchenyi felfogásában a nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkan nevelkedik és fejlődik ki. A nemzetek ereje ugyanis vagy a vad fanatizmusban, vagy a tökéletes nemzeti kiműveltségben áll.⁴³ A „nemzetiség”-ben Széchenyi szerint szent varázserő van, de száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetek hajlamai és irányzatai. A nemzeti gondolat és a nemzeti-nemzetiségi kérdés részletes kifejtésére azonban az ifjú Széchenyi nem vállalkozott. Csak később, teljesen érett reformerként nyilatkozott meg a nemzetiségi kérdéstről tartott látnoki 1842. évi akadémiai beszédében.⁴⁴ Ismeretes, hogy ekkor Széchenyi nemcsak a magyar nyelv túlzott terjesztésével fordult szembe, hanem lándzsát tört minden nemzetiség tiszteletben tartása mellett.⁴⁵ Álláspontjában – mutatis mutandis – a szabadságesszmény továbbfejlesztésének az a formája mutatkozott, hogy a különböző közösségeket, nemzeti törekvéseket, mások nyelvét, művelődését tiszteletben kell tartani.

5. A fenti eszmei keretbe illeszthető az a magatartás, ahogyan az ifjú Széchenyi az 1820-as évek Európájának szabadságmozgalmaihoz viszonyult. Előljáróban engedtessek meg, egy idevágó gondolatának idézése: „A valódi szabadságot meg lehet vásárolni – írja 1823. évi naplóbejegyzésében - de nem pénzzel és földi javakkal – hanem tiszta piros vérrel.”⁴⁶

„A szabadság szelleme” – ahogyan Márki Sándor nevezi – elsőként 1820-ban, Spanyolországban vezetett forradalomhoz a Szent Szövetség Európájában. Az abszolutizmusra épülő európai nagyhatalmak nemzetközi szervezete eredeti célkitűzéseikhez híven sietett az „uralkodók keresztény testvérisége” nevében a Riego ezredes vezette spanyol mozgalom elfojtására. A Szent Szövetségtől nyert mandátum értelmében a restaurált Bourbonok Franciaországa verte le a spanyol alkotmányosság belsőleg is ingatag erőit (1823). Széchenyi nyilvánvalóan Riegóval, a felszabadítóval rokonszenvezett, akit VII. Ferdinánd király parancsára kivégeztek. És szánakozva nézte a középkorias elmaradottságban megrekedt ibériai ál-

lamot, annak görcsös ragaszkodását szokásaihoz és előítéleteihez, mely őt az „inkvizíció korá”-ra emlékeztette.⁴⁷

A spanyol mozgalmakat néhány hónap múlva az itáliai forradalmi hullám követte. A kezdeményezést és szervezést a félsziget mind a nyolc olasz államában a carbonarik vállalták magukra. Dél-Itáliában, a „két Szicília királyságában” az antiabszolutista és függetlenségi harc irányítását Guglielmo Pepe, Napóleon egykori tisztje vette vállaira, és híveivel távozásra kényszerítette IV. Ferdinánd királyt. A Szent Szövetség hatalmai ezúttal az Itáliát saját befolyási övezetének tekintő Ausztriára bízták a dél-italiai forradalom fegyveres elfojtását, mely 1821-ben el is végezte véres munkáját.

Az olasz földön ismerős Széchenyi sietett megbélyegezni Ausztria intervenciós politikáját: „Rossz hajóra szálltunk, viharos tengeren” – írta. Az osztrák beavatkozást haladásellenesnek, bölcsesség és értelmesség híján valónak minősítette, mely kihívja az európai közvélemény elítélését.⁴⁸ Hangja haragos hangvételbe csapott át, mikor megkezdődött a carbonari-vezetők elleni bosszúhadjárat. Az osztrák vezetés alatt álló Lombard-Velencei Királyságban nem is robbant ki fegyveres harc, s az összeesküvőkre máris rácsapott az osztrák titkosrendőrség. Az áldozatok között volt Silvio Pellico, a *Börtöneim* későbbi híres szerzője, akit társaival együtt vérpadra hurcoltak, s csak aztán hirdették ki előttük a császár döntését halálbüntetésük várbörtönre változtatásáról.⁴⁹ Harcostársa volt Federico Confalonieri gróf, aki inkább vállalta a halálbüntetést, semmint társai elárulása fejében a Metternich által személyesen megígért szabadságot. Elítéltetésének hírére kiált fel Széchenyi: „Confalonierit bitóra ítélték! A népnek mártírja! Minő gyalázat a Szent Szövetségre!”⁵⁰

1821-ben a görög felkelés kirobbanásával az európai szabadságmozgalmak új gyűjtőpontja alakult ki. Noha a szerbek már 1807 óta harcban állottak a Portával függetlenségük elnyeréséért, a görög szabadságharc, a nemzetközi életben betöltött szerepe révén, messze a szerb mozgalom jelentősége fölé emelkedett. A francia forradalom talaján álló görög keres-

kedő-értelmiségi réteg titkos szervezete, a Hetéria segítségével, fegyveres felkelésbe kezdett. Egyrészt Ipszilanti Sándor herceg vezetésével Havasalföldön bontakozott ki a mozgalom, másrészt a görögországi Patraszban.

A török Európából való kiszorításának programjával fellépő görög szabadságharc igyekezett szélesebb balkáni háttérrel biztosítani magának. Sikerült megnyernie Tudor pandúrkapitányt is, az 1806–1812. évi háború cári kitüntetettjét, aki a Hetéria soraiba lépett. 1821. évi népi felkelését Ipszilanti mozgalmával párhuzamosan indította meg és padesi kiáltványában „az összes uzurpátorokkal” való leszámolásra buzdított. A paraszti jelszavak a jórészt görög bojártság ellen fordították a mozgalmat, de nemzetkülönbségek merültek fel Ipszilanti és Tudor között a török elleni harc stratégiáját illetően is. A görög vezér Tudort eltétette láb alól, a vezetőitől megfosztott pandúr–görög felkelősereg felett pedig könnyen diadalmaskodott a török főlény. Nem így görög földön, ahol az 1822. évi epidaurroszi nemzeti gyűlés kimondta az ország függetlenségét és a felkelők jelentős területeket szabadítottak fel a szárazföldön és tengeren aratott győzelmek nyomán.

Széchenyi a szabadságharc előestéjén járt Hellász földjén, elkeseredetten szemlélte a törökök basáskodását és a görög nép elnyomását, egyben csodálattal adózott a görög történelem, mitológia és művészet előtt. Megfordult Patraszban, Khioszban és Misszolonghiban, számos olyan helyen, amelyeknek nevét a görög szabadságharc nyolc esztendeje alatt gyakorta visszhangozta az európai sajtó, látta az Olimposzt és az Akropoliszt. Éppúgy, mint az elnyomástól sújtott görög néphez, Széchenyibe is erőt és öntudatot öntött a nagyszerű Athén és Spárta, Akhilleusz és Themisztoklész sírja, Nagy Sándor emléke, a hősi thermopülei és a győztes marathóni csatátér látványa.

Még jobban Széchenyi lelkéhez közelítette a görög nép ügyét, hogy sok ezer nyugat-európai társával együtt szabadságharcosainak soraiba lépett eszményképe, az angol Byron, és az is, hogy 1821 nyarán Erdély dé-

li határvidékeire utazott, melytől nem messze a havasalföldi mozgalom utolsó, véres jelenetei zajlottak: a Vöröstoronyi- és Tölcsvári-szorosokon keresztül menekültek ezrei lépték át a határt s az osztrák határzár miatt kintrekedt és török által lemészárolt görög felkelők vére jóformán fel sem száradt.

Széchenyi naplójában Tudorról keveset szól ugyan, annál többet Ipszilitiról, aki maga is Erdély földjére menekült. A görög vezért a rábízott feladatra alkalmatlannak tartja; különösen azért kárhoztatja, mert híveinek 6000 főnyi seregét 500 török verte meg.⁵¹

Több menekült bojárjal és bojárasszonnyal beszélgetett, egyik közülük a görög szabadságharc elszánt hívének mutatkozott. A felkelőkkel való kapcsolatáról nem ír. Azt sem tudjuk, hogy Kolozsvárott találkozott-e velük vagy sem. Ide ugyanis az Ipszilanti-vezérkar több tagja menekült és Wesselényi Miklós, Széchenyi barátja és az európai szabadságmozgalmak elkötelezettje vette pártfogásába őket. Tudjuk, hogy Wesselényi ismerte meg a görög menekülteket Bölöni Farkas Sándorral, a reformkori Erdély demokrata írójával és észak-amerikai utazójával. A velük naponta beszélgető Bölöni elragadtatással írja róluk: „Ezek az emberek elbájoltak és elbénítottak engemet,” majd Shakespeare szavaival hozzáteszi: „Ezek valának ám az emberek.”⁵²

A görög szabadságharc hosszú és véres története, drámai jelenetei ismételtelen felkavarták az európai közvéleményt s magát Széchenyt is. Különösen legendássá vált a görög főhadiszállásul szolgált, hosszasan és hősieken védelmezett Misszolonghi ostroma, melyet az ott elpusztult Byron neve is halhatatlanná tett. Széchenyi utazásaiból ismerte a várost: „Misszolonghi! – Keresztények védekeznek törökök ellen és egyetlen keresztény állam sem támogatja őket – testvérek, akik testvéreiket cserben hagyják...” – kiált fel.⁵³

A legitimitásra hivatkozó abszolutista nagyhatalmaknak nagy dilemmája volt, hogy miként viszonyuljanak a görög - török konfliktushoz. Legitimista államfelfogásuk az alattvaló görögök, felettük, a török Porta

ellen, a törökök melletti fellépést kívánta volna meg; ellenben a Szent Szövetség keresztény eszménye, az antik Görögország és műveltsége, a törökök kegyetlenségei, saját közvéleményük erős nyomása az avított Török Birodalom elleni háborúra serkentették őket. Ismeretes, hogy Egyiptom segítségével a Török Birodalom csaknem vérbe fojtotta a szabadságharcot, mikor – végül is – az angol–francia–oroszlövetség beavatkozása biztosította Görögország függetlenségét (1829). Tudjuk, hogy az európai nagyhatalmak beavatkozása megosztotta a Szent Szövetség hatalmait. Széchenyi már 1825-ben elégtétellel előre látta a végkifejletet: „A Szent Szövetség alapkövét látom megrendülni: Két év alatt e szövetség feloszlik.”⁵⁴ Később ugyan, de jóslata bevált. 1849-ben viszont tapasztalhatta, hogy a Szent Szövetség helyébe lépő dinasztikus politika éppen Magyarországot sújtotta.

A hosszas agóniában lévő Török Birodalom mellett a görög szabadságharc másik vesztese Ausztria volt, amely legitimista be nem avatkozási politikájával nemzetközileg elszigetelődött, s a drinápolyi rendezésről nem érvényesíthette akarátát. Széchenyi már 1821 nyarán keményen bírálta az osztrák hatóságokat, hogy a görög felkelőknek csak egy részét engedték Erdély földjére menekülni, míg a többiek az osztrák határzár miatt a szorosok előtt véreztek el. Széchenyi mindezt az osztrák birodalom gyengeségének és határozatlanságának rója fel.⁵⁵ A görög függetlenség elnyerésekor Széchenyi együtt örült Hellasz népével és a rokonszenvező európai közvéleménnyel, és semmiképpen sem ítélte el az európai közvéleménnyel szembe fordulva, ahogy Szekfü Gyula állítja.⁵⁶

Elismeréssel szólt a szabadságért annyi vért ontott szerb népről is, és meg volt győződve, hogy harca meghozza az egységet és boldogságot. Megjegyezte azonban, hogy függetlenségének a közszabadságon kell alapulnia.⁵⁷

6. Ha a liberalizmus és romantika vonzásában az 1820-as évek európai szabadságmozgalmaival rokonszenvezett, azokról szólva, mindig Ma-

gyarország és önállósága jutott az öntudatosodó Széchenyi eszébe. Fontos ezt megjegyeznünk, mert katonáskodásakor jó ideig szemében a haza az egész Osztrák Birodalommal azonosult. Fokozatosan ébredt rá Magyarország elnyomott helyzetére a birodalmon belül, melynek területén a küzdelem a bécsi abszolutizmus és az önállóság erői között folyik. Másrészt szabadságképébe természetesen nem volt beilleszthető az a feudális Magyarország, melyben 400 000 nemes akarja érvényesíteni előjogait 10 millió jobbágy ellenében. Ezért hazája alkotmányát Széchenyi világosan antiliberalisnak tartja.⁵⁸ Kétségtelen, hogy az alkotmányos szabadságnak a nemzet életében betöltött szerepét kevesen látták oly tisztán, mint Széchenyi, aki szerint az alkotmány alapköve a „nihil nobis sine nobis” (semmit sem tenni érettünk – nélkülünk). Egyre világosabban kirajzolódik Széchenyi későbbi álláspontja: „Hunnia minden lakosának polgári életet adni” és „Honunk minden lakosainak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend” – emeli ki Ferdinándy Géza.⁵⁹ Programja, hogy az országban képviseleti kormányzati rendszer létesüljön és lakosságának egésze polgári szabadságjogokban részesüljön.⁶⁰ Gondolatai nem véletlenszerűen jelennek meg, hiszen angliai tanulmányútja során a mezőgazdaság, gyárak és gépek mellett az angol politikai viszonyok állottak érdeklődése középpontjában és ott határozta el, hogy idehaza az alkotmányt tanulmányozza.⁶¹

Egy évtizeddel a háborúk befejezése után Széchenyi előtt világossá vált, hogy az ország polgári szabadságjogokon alapuló alkotmányosságát a belső konzervatív erők szövetségében a bécsi abszolutizmus akadályozza. Ismeretes, hogy az európai szabadságmozgalmak és a reformországgyűlések megindulása óta Magyarországot a zsarnokság vak eszköze, a bécsi titkosrendőrség hálózata borította be. Metternich megbízásából Sedlnitzky rendőrminiszter ügynökei beépültek a magyarországi és erdélyi közéletbe, figyelték a diéta üléseit, jelen voltak a társasági összejöveteleken és baráti találkozókon, éberem örködtek minden ellenzéki megnyilvánulás felett és értesüléseik alapján részletesen tájékoztatták bécsi

feletteseiket. Nyilvánvalóan a bécsi titkosrendőrség megfigyeléseinek középpontjába a rövidesen kialakuló ellenzék két vezéregyénisége, az 1820-ban egymással barátságot kötött Széchenyi és Wesselényi került. Különösen, hogy a titkosrendőrség hálózatába sikerült bevonni Cserei Farkas őrnagyot, Wesselényi nagybátyját is, egy másik volt katonatiszt-tel, Istvánffy Antallal együtt. Istvánffy jelentette: „Wesselényi Széchenyi-vel egy test, egy lélek, mindkettő ugyanolyan gondolkodású férfiú s mindkettő nagyon eszes és vagyonos.”⁶² Máskor meg ilyen értesítéseket küldött: a „veszedelmes forradalmár”, Wesselényi, Kolozs megye ülésén kijelentette, hogy minden erejével a szabadságért küzd, a császárt pedig kegyetlen „zsarnok”-nak („grausamen Tyrannen”) nevezte.⁶³ Wesselényi részt vett az 1830. évi magyar országgyűlésen, magát liberálisnak és demokratának vallotta és ottani fellépésével nagy népszerűséget szerzett, ami fokozta az udvar és Metternich iránta táplált ellenszenvét. Azért írták róla örömmel ellenségei Bécsben, hogy forradalmi szavai és a magyar viszonyokban való járatlansága stb. miatt József nádor nyílt ülésen érélyesen rendre utasította. Szerintük Wesselényi, Széchenyi klubjának legszorgalmasabb látogatója, folyton Andrássy gróffal és Széchenyi Istvánnal együtt van s ő vezeti Károlyi György grófot is.⁶⁴ Széchenyi országgyűlési szereplése, politikai ellenzékisége, Wesselényihez fűződő jó viszonya a pozsonyi klubért (reunio), majd az abban kitervelt Nemzeti Kaszinóért, az Akadémiáért végzett munkája, lófuttatásai kivívták a rendőrügynökök állandó érdeklődését. Az őt kárhóztató jelentések Sedlnitzky rendőrmiszterhez, onnan Metternichhez, sőt a császárhoz is eljutottak, aki további megfigyelésére adott utasítást.⁶⁵ Azt a Metternich kancellárral folytatott beszélgetésekből eddig is tudta Széchenyi, hogy nem a magyar rendi ellenzéket tartja veszedelmesnek a bécsi udvar, hanem az ancien régime liberális ellenfeleit, a szabadságjogokért küzdő „kiabálók”-nak nevezett ifjú nemzedéket, a patrióták pártját, ahova maga is tartozik. Széchenyi a bécsi arisztokrata társaságokból régen ismerte Metternichet, 1825-ben kétszer is több órás beszélgetést folytatott vele, memorandumokat nyúj-

tott át neki, reménykedett abban, hogy az eszes és kiválóan képzett cancellárt le tudja téríteni az abszolutizmus útjáról és megnyerheti a magyarországi reformoknak. Metternich kifejtette, hogy a császár nem adhatja fel a korlátlan monarchia gondolatát, és nem vezetheti be az alkotmányos állam rendszerét. Másrészt nyugtalan léleknek és elveszett embernek nyilvánította a nemes grófot politikai eszméi miatt, s kijelentette, hogy félti őt a következményektől. Mikor Metternich, mintegy megfélemlítésképpen, ellenzéki szereplésére célozva, azt mondta Széchenyinek: „Reszketek Önért”, Széchenyi bátran így válaszolt: „Én nem reszketek, mindent nyíltan teszek és semmit sem titkon.”⁶⁶

A bécsi kormányköröknek Magyarország, valamint a saját személye iránti bánásmódjára a radikálizálódó Széchenyi 1828-ban megjegyezte: „egy olyan monarchiában, amelyben a magyart, ha a királytól szentesített s esküvel pecsételt törvényt szentnek tartja s szeplőtlenségére és szigorú végrehajtására felügyel, mindjárt lázítónak, békeháborítónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak el vele[...] az üldözések egy nemének van kitéve, minő jövő vár azokra, kiknek nem az utókor fog tán valamikor igazságot szolgáltatni? Én például személyemre nézve kitűnő kegynek vehetem, ha öfelsége föl nem akasztat s életemet Isten után neki kell köszönnöm!”⁶⁷

Joggal kérdezhetné valaki: ha alkotmányosságát, szabadságjogait olyan hűségesen védelmezi, miért nem lép fel Széchenyi keményebben Magyarország állami önállósága és szabadsága érdekében, mire korának mozgalmai is serkentették volna? A kérdés annál indokoltabb, mert maga bírálja az ősoket, hogy nem tudták az ország önállóságát megvédelmezni⁶⁸ és ezt kívánta volna meg szabadságfelfogása is. Az igazsághoz legközelebb talán az a válasz áll, hogy Széchenyi stratégiája Magyarország polgári átalakulásának két nagy kérdése közül elsőrendűnek már ekkor az ország belső megerősödését, gazdaságának és művelődésének kifejlesztését tekintette, s csak azután vélte megvalósíthatónak az állami függetlenséget. A nevéhez fűződő alkotások is ezt igazolják.

Most ébredt nemzettudatra és most válik liberális gondolkodóvá. Az 1820-as években magas szintre emeli magyar nyelvtudását, a nemesi szabadság iránti lelkesedését az ország egész népe iránti felelősség váltja fel, és a Habsburg Monarchia katonájából magyar hazafivá válik. A magas császári tisztségviselőknél és magánál az uralkodónál alázatos alattvalóként önmagyi rangért kérvényező ifjú gróf lemond kapitányi rangjáról, és pontot tesz katonai pályafutására (1826). Hazafiként és a magyar művelődés elkötelezettjeként kezdeményezi az Akadémia megalapítását, az 1825–27. évi országgyűlésen a távlatokba néző, liberális fegyverzetrel ellátott, Metternich által veszélyesnek ítélt „kemény ellenzék” harcosaként lép fel. Széchenyi politikai érlelődésében az a sajátos, hogy liberálissá és hazafivá válása egymással párhuzamosan következik be.

7. A kérdés elmélyítése szükségessé teszi, hogy közelebről megvizsgáljuk Széchenyi barátságát Wesselényi Miklóssal, aki eszmei fejlődésében nem kis szerepet játszott.

Közismert, hogy Széchenyit a debreceni garnizon-szolgálat idején megismert Wesselényihez életreszóló barátság kapcsolta. Barátságukat az 1820–1821. évi nyugat - európai utazás még szorosabbra fűzte. Széchenyi Wesselényivel együtt utazta be Franciaországot és Angliát, vele együtt tanulmányozta azok gazdasági létesítményeit és állami berendezkedését, ismerkedett a korszak politikusával, együtt ebédelt Wellington herceggel, gyűjtötte a tapasztalatokat, világlátásával tágította látókörét. Wesselényi Széchenyitől tanult meg angolul. Baráti összetartozásuk alapja a hazaszeretet érzése, aggodásuk Magyarország, a magyar nép jövőjéért, az eszmei azonosulás országuk átalakulásának munkájában. Ugyanakkor barátságuk eszmei tartalmát gazdagította szabadságfelfogásuk. Az a vágy, hogy az egész századot mélyen átható szabadság valósuljon meg Európában. Annál is inkább, mert koruk népei a szabadság szellemében cselekedtek, azért harcoltak. A történelmi korszak és származás arra ösztönözte mindkettőjüket, hogy az uralkodó eszme érdekében otthon, hazá-

jukban, Magyarországon, Erdélyben tevékenyen lépjenek fel, politikai küzdelmet folytassanak.

A barátság kezdeteiről Széchenyi 1821-ben így vall Wesselényi édesanyjának, Cserei Helénának: „Nem is hiszi, minő nyereség nekem az ő barátsága, s milyen új becse lett életemnek azáltal, hogy rátaláltam – mert igazán nagyon kevés embert ismerek, akinek nemesebb elvei volnának, mint az ön fiának. S elképzelheti, hogy az olyan országban, mint amilyen a miénk, amely már öreg és kiélt, milyen meglepő és kellemes az ön fiához hasonló férfiúval való találkozás! Barátságunk állandó lesz, mert azon törekvésen alapszik, hogy egymást kölcsönösen tökéletesítjük.”⁶⁹ A levélben foglalt két eszmei elem: a „nemes elvek” és a hazaszeretet. Az első, a „nemes elvek” a kor eszmeiségének széles skáláját jelenthette, valószínűleg elsősorban azt az erkölcsi alapot, jöttevés vágyát, emberséget, humánusmot, keresztényi szeretetet, amelyet a mélyen vallásos Széchenyi magában hordozott, de ugyanakkor minden bizonnyal a kort meghatározó és benne éledezni kezdő, világmegváltónak vélt liberális eszmevilágot, szabadság gondolatot is. A második elem: a Magyarország iránti aggodás, az e mögött meghúzódó hazaszeretet.

Ismeretes, hogy Széchenyi hazája és népe iránti ragaszkodásérzésének kialakításában Wesselényi tevékeny részt vállalt. Szerepvállalása a Nemzeti Múzeum, későbbi Széchenyi-könyvtár megalapításában elég bizonyíték arra, hogy Széchenyi édesapja, Széchenyi Ferenc Magyarországhoz, a magyar művelődéshez tevőlegesen ragaszkodott. A felvilágosodás eszmevilága erősen hatott rá, de 1794 után szellemileg-politikailag megtorpant, megalkudott országa függő helyzetével, Bécs irányító szerepével. Az akkori magyar arisztokráciában eluralkodott németes művelődésnek megfelelően, az édesapa megtanította ugyan fiát a magyar nyelvre, de tanulmányai, társadalmi kapcsolatai, életkörülményei, a császári királyi hadseregbeli szolgálata idején keveset használt anyanyelvét (leginkább huszáraival beszélt magyarul, esetleg a városi polgárokkal) szinte elfelejtette, később aztán Wesselényi unszolására kezdett magyarul leve-

lezni. Wesselényi nemzeti elkötelezettsége talán éppen nevelése és életvitel hibáira figyelmeztette Széchenyit. Azért írta később barátjáról: „Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, majd elbájoló keblemet. S miután szívemben napról-napra erősödött azon hit, hogy az ember csak annyit ér, a mennyi hasznot hajt embertársainak, hazájának, s ez által az egész emberiségnek, Wesselényi is érzett vonzalmat felém.”⁷⁰

Wesselényi magyarságtudata másként alakult. Édesapja, id. Wesselényi Miklós, a „zsibói bölény”, az erdélyi magyar színjátszás megalapítója és hűséges támogatója volt, a Bécs-ellenes Martinovics-féle összeszküvés gyanúsítottja. Fiának műveltsége és nemzettudata sokban a Széchenyiével éppen ellenkezőleg formálódott: a német nyelvet már gyermekkorában megtanulta ugyan, de anyanyelve, a magyar, az erdélyi arisztokrácia köreiben, társadalmi kapcsolataiban, s így a Wesselényi családban is uralkodó érintkezési eszköz maradt. Magyar környezetben élt és munkálkodott: közülük kerültek ki barátai és nevelői, ugyanúgy uradalmának vezető személyzete. Kolozsváron az akkoriban épült Farkas utcai kőszínházban a magyar beszéd járta. Édesapjának is betudhatóan Wesselényi szoros kapcsolatban állott a magyar művelődéssel, az egész magyar értelmiséggel. Családi „kuruc” tradíciói is Bécs, a „német” ellen hangolták. Az önálló fejedelemség kora óta Erdélyben, a vármegyékben és székely székekben a magyar gyakorlatilag, ügyintézésben-érintkezésben használt, szinte hivatalos nyelvnek számított.

Mindketten az arisztokráciához tartoztak ugyan, de Széchenyi családja révén a társadalmi ranglétra, az anyagi jólét, tekintély magasabb fokán állott. Wesselényi Erdélyben a főúri vezető családok közül került ki, de vagyona, birtokainak kiterjedése és jövedelmezősége tekintetében messze állott magyarországi barátjától. Általában is elmondható, hogy gazdasági fejlődésben, civilizációban a korabeli Magyarország megelőzte Erdélyt. (Azért mondta tréfásan Széchenyi, hogy Wesselényit, mint csikót a hegyekben „kifogta”). Az anyanyelv, a nemzeti kultúra és magyar öntu-

dat tekintetében viszont Széchenyinek sok tanulnivalója volt Wesselényi-től. Wesselényi joggal írta Széchenyiről, hogy: „A hazaszeretet lángját én tápláltam lelkében.” Méltán tehetette hozzá: „Az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint amit tőle nyertem.”⁷¹

A két barát egyaránt helyét kereste, az országban és a világon. Barát-ságuk elvi síkon is nagyon gyümölcsöző volt, sokat tanultak egymástól, együtt beszéltek meg az országos gondokat és kerestek azokra gyógyírt, sőt a legbizalmasabb dolgokba is beavatták egymást. Wesselényit Széchenyi vezetete be a bécsi és magyar vezetőkörökbe, az ottani arisztokrata társaságokba, Wesselényi segítségével viszont Széchenyi közelebb került a magyar valósághoz, tanulmányozta a magyarországi viszonyokat, tökéletesítette magát anyanyelve használatában.

Széchenyi magyarságképét országa akkori európai helyzete határozta meg. Egyrészt megállapíthatta, Magyarország nem tartozik az európai szabad népek családjába, hanem a Habsburg-monarchia egyik alkatrésze, attól függőségi viszonyban lévő, nem önálló ország. Másrészt Nyugat-Európához képest Magyarországnak sok behoznivalója volt, gazdasága erősen lemaradt, társadalmi viszonyai fejletlenebbek, civilizációja-városiasodása hagyományos, sokban középkorias, egyszóval számára országa „magyar parlag”. Különösen nyugat-európai útja ébresztette rá Magyarország leszakadására, elmaradottságára: „Van egy hazám, egy szegény, szerencsétlen hazám és azon még nem lehet segíteni, most még nem, álljon elő hát az eke a kard után” – írta Angliát csodálva 1821-ben.⁷²

Széchenyi felfogásán – miszerint az ország és népe fejlesztése érdekében cselekedni kell – tevékeny, munkához, harchoz szokott erdélyi arisztokrata barátja sokat alakított. Annál inkább, mert Wesselényi a köz-néphez közelebb állott, a realitást, a valóságot jobban ismerte Széchenyinnél. Széchenyi az orvosságot már akkor a munkában jelölte meg és a „polgári institutumok” kiépítésében. Azokban, amelyeket később a polgári szabadságjogok kategóriájába sorolt és általános kiterjesztésüket szorgalmazta.

Saját régebbi felfogását, mely szerint a magyar nemzet „öreg”, egyre inkább az ellenkező vélemény váltotta fel Széchenyiben. Későbbi nemzetképében Magyarország és a magyar nemzet „fiatal”, életképes, jövője van. Talán ebben az olasz Giovine Italia, az Ifjú Olaszország mozgalma is hatott rá. Eredménye az a magyarságkép, amelyet a közvélemény úgy tart számon Széchenyit idézve, hogy: „Magyarország nem volt, hanem lesz”.

Naplója tanúsága szerint Széchenyi sok lelki problémával küszködött, az ingadozás, gyors hangulatváltozás jellemezte, néha depresszió fogta el. Ezzel szemben Wesselényi, ha hirtelen természetű-haragú is volt, herkulési alakjában, erős testében ép és kemény lélek lakozott, aki reménységgel teli jövőképét igyekezett átplántálni Széchenyibe. Egyebek mellett bizonyára a lelki alkatukban meglévő különbség is befolyásolta azt, hogy a bátrabb kiállású Wesselényi a magyarországi haladás, önállóság kérdésében messzebb jutott el Széchenyinél.

Közismert, hogy Széchenyi és Wesselényi barátsága tenniakaráson, közszolgálaton és hazaszereteten alapult, eszmei közösséggel járt együtt. A két nagy személyiség között nemes versengés indult meg: „erényszövetség”-re léptek egymással, innen a munkáikban megfigyelhető nézetazonosság.⁷³ A két jóbarát elhatározta, hogy ha életükbe is kerül, mindent elkövetnek lehanyagolt hazájuk felemelésére, mindent megtesznek a nemzeti és emberi „tökéletesedés” felé.⁷⁴ A barátságon azonban az első repedések már az 1830-as években mutatkoztak. Ebben kétségtelenül személyes okok (hiúság, féltékenységi egymás sikereire) is szerepet játszottak, az igazi ok azonban az volt, hogy eszmeileg-politikailag más utakra tértek. Bécsi, családi-katonai múltja, osztrák arisztokráta kapcsolatai miatt Széchenyi reményeket, illúziót táplált az osztrák kormányzat, a birodalmi vezetés magyar haladás melletti elkötelezettsége tekintetében, Wesselényi ugyanakkor a polgári átalakulás kérdésében határozottabb állásponthez jutott el és Széchenyivel szemben nem bízott a bécsi kormányzatban. Míg Széchenyi a gazdasági kérdésekre, Wesselényi a

politikaiakra helyezte a hangsúlyt. Kossuth így fogalmazta meg a Széchenyi – Wesselényi-ellentétet: „Az első közvagyonosság útján akar vezetni a közszabadságra, a második pedig a közszabadság útján a vagyonosságra.”⁷⁵

Széchenyi maga is tisztában volt azzal, hogy Magyarország Béccsel szemben „láncba verve és elnyomatva” tengődik, s lassan juthat el a „civilizált nemzetek fénykörébe”. Előrehaladása zálogát azonban a Habsburg Birodalom keretében, az ahhoz való lojalitás magatartásával képzelte el. „Magyarország csak úgy lehet legboldogabb, ha udvarával (azaz a bécsi udvarral) lehető legbarátságosabb viszonyban áll” – hirdette⁷⁶. A dinasztia iránti hűséget Széchenyi alaptételként emlegette. Úgy vélte 1843-ban, hogy „ha lehető legloyalisabb érzettel iparkodtunk volna” mutatkozni, hitelünk odafent is nőtt volna.”⁷⁷ Szerinte a kormány nem adta ugyan fel centralizációs és összeolvasztási rendszerét, de azért nem tért arra az útra, amelyet Wesselényi tulajdonít neki. A megoldás: Magyarország beilleszkedése „azon nemzetek családi körébe, melyek a közbiradalmat képezik.”⁷⁸

Széchenyiben az az álláspont alakult ki, hogy Wesselényi – ahelyett, hogy az ő eszméinek közvetítője volna – a „faltörő” szerepére vállalkozik és „mindent elront”.⁷⁹ Az ellentétek kiéleződése során Széchenyi naplójában Wesselényit „fanfaron”-nak, „szájhős”-nek, „komédiás”-nak nevezi, aki szerinte is „pompás fickó, de fantasztá”. A valóságban Széchenyi féltékeny volt barátjára, mert Wesselényi népszerűségben felülmúlta őt.⁸⁰ Máskor Széchenyi sajnálja barátját, „szegény ördög”-nek nevezi és borzongva Wesselényi kivégzését álmodja. Ugyanakkor Bécsben lejárja lábát Wesselényi megmentéséért, és minden magas összeköttetését felhasználja érdekében.⁸¹ Ahogy azonban börtönből való szabadulása után Wesselényi visszatér a közéletbe, Széchenyiben felébred a féltékenység, különben sem tetszik neki Wesselényi „meghitt barátsága Kossuthal”.⁸² Később a közéletből kiszorulóban lévő Wesselényi helyett az emelkedő Kossuthra szórja villámain, vagy pedig mindkettőjüket támadja.

Széchenyi és Kossuth kezdettől fogva idegenkedéssel tekintettek egymásra, a politikai ellentétek aztán végképp szembefordították őket. Mint a Széchenyi – Kossuth-ellentét esetében, a Széchenyi – Wesselényi-ellentét mélyén is a „közvagyonosság” és „közsabadság” elsődlegességének nézetkülönbsége rejtőzött. Széchenyinek fáj, hogy Wesselényi és Kossuth mögé sorakoznak fel régi barátai: Batthyány Lajos, Deák Ferenc és Eötvös József. Nemcsak a gőgös Metternich Kossuthot illető ócsárló titulussait fogadja el, hanem maga is „gazember”-nek, sőt „rühes”-nek becsmerli.⁸³ Közben Kossuth *A legnagyobb magyarrá* emeli Széchenyit, aki egy Kossuthal történt személyes találkozás után véleményében megváltozik, és 1844-ben azt írja róla: „Most azt hiszem, nincs őszintébb ember és hazafi.” Pedig ekkor már az éles Széchenyi – Kossuth hírlapi vita korában járunk, mikor Széchenyi megtartotta akadémiai beszédét (1842), megírta Kossuth ellen a *Kelet népét* (1841), Kossuth pedig ugyanazon évben válaszolt rá. Sőt a konzervatívokhoz közelítő Széchenyi a két ellenfelet együtt véve tollhegyre, *Wesselényi és Kossuth* (1843) címen ír tíz részből álló cikksorozatot, melyekben igyekezett őket szembeállítani.⁸⁴ A Széchenyi és ellenfelei közötti nézetkülönbségekbe foglaltatott a Bécshez fűződő viszony, az abszolutizmus és magyar önállóság megítélése, a társadalmi átalakulás mikéntje. Noha a *Politikai programtöredékekben* (1847) Széchenyi kiállt a reformok mellett, a kormányzatot mégis az átalakulásra hajlamos, kedvező színben tüntette fel, és élesen támadta Kossuthot. Kossuthról az volt a véleménye, hogy forradalmi hajlamú, és okvetlenül veszélybe fogja sodorni Magyarországot.⁸⁵ A Kossuth irányításával megszületett *Ellenzéki nyilatkozat* (1847) pontos megfogalmazásával, a konzervatívokkal szemben teljessé tette az arcvonalakat.⁸⁶

A Széchenyi – Kossuth-vita régóta tartott már, de Széchenyi és Wesselényi között a nyilvános, írásos szakítás csak 1842 végén következett be. Mégpedig akkor, mikor Wesselényi a *Pesti Hírlapban* közzölt *Nyilatkozatban* tiltakozott Széchenyi akadémiai beszédének egyes kitételei ellen, s az Kossuth kommentárjával jelent meg. Wesselényi Széchenyinek

az Akadémia elnöki székéből, mintegy hivatalosság látszatával elhangzott azon megállapítása ellen foglalt állást: „mintha a szláv mozgalom magyar nyelv mellett túlbuzgóság-okozta reactio volna.” Wesselényi a rövidesen megjelenő *Szózat*ával összhangban fenntartotta azt a véleményét, hogy a szláv mozgalmak „egész Európát s Honunkat nagy veszéllyel fenyegetik.”⁸⁷

A *Nyilatkozat* miatt Wesselényi ellen konzervatív oldalról sajtótámadás indult. Ezekre Wesselényi nem válaszolt, de levélben fordul Kossuthhoz, és a Széchenyi iránti kíméletre intette, sőt Kossuthnak a *Pesti Hírlap* éléről való lemondásának lehetőségét is felvetette. Kossuth mellé azonban nagy politikai erők vonulnak fel s csupán az ellenfele iránti tiszteletből nem hajlandó lemondani. A hírlapi vita Széchenyi és Kossuth között folytatódik. Annak ellenére, hogy személye a vitából nem maradhat ki – Wesselényi nem avatkozik bele. Széchenyi úgy érezte, hogy Wesselényi közleménye „mint embert és barátot mélyen lesújt”-ja, de mint politikust megörvendezteti, mert most ő is felléphet ellene.⁸⁸

Így született meg Széchenyi már említett cikksorozata *Wesselényi és Kossuth* címen, mely lényegesen érintette a két ifjúkori barát, Széchenyi és Wesselényi viszonyát. Cikksorozatát, annak bevezetőjébe foglalt barátságát Wesselényihez Széchenyi öngazolásra igyekszik felhasználni. A barátság és együttes indulás vázolója után a 30-as évek küzdelmei elevenednek meg, mikor útjaik szétváltak. Szerinte Wesselényi a felelős azért, hogy „modorá”-val s „bosszantása”-val (ma úgy mondanók: radikalizmusával) a bécsi kormányzat ellen támadt és kihívta annak reakcióját. Széchenyi barátját „politikai kontár”-nak nevezi, aki nem ismerte fel, hogy az alkotmányos Magyarország abszolutista birodalomban helyezkedik el, és csak Ausztriának alkotmányos monarchiává való átalakulása hozhat megoldást az ellentétekre. Wesselényi akkor is rebellisként viselkedett, midőn a bécsi kormányzat a magyar nemzet iránt a kibékülés szándékát mutatta. Széchenyi következtetése: „Wesselényi megrontotta egész politikai pályámat.” A kormányzat őt, magát is gyanús személyként

kezelte. Megoldásként kibékülést ajánl, és baráti jobbot nyújt: Wesselényi jöjjön haza, tájékozódjék, és győződjék meg személyesen a kormány bizalmat keltőbb voltáról, s annak jégében cselekedjék.⁸⁹

A *Wesselényi és Kossuth* cikksorozat második részében Széchenyi kizárólag Kossuthot támadja. Noha az eddigiekben is kijutott neki, most Kossuthot Wesselényi rossz szellemének tüntette fel, aki kompromittálja barátját. Ellenszenvével odáig megy, hogy Kossuthot és társait „hírlapisták”-nak és „reformer-kolomposok”-nak titulálja, Kossuthot pedig – azzal az indoklással, hogy „sokkal több kárt okozott hazánknak”, mintsem hasznot – egyenesen lemondásra szólítja fel. „Le a hamis prófétákkal” jelszóval lehetetlenné akarja tenni ellenfelét.⁹⁰

Széchenyi tanácsa az, hogy Kossuth ne éljen vissza Wesselényi barátságával, viselkedjék vele barát módjára, „árnyék s homály ne illesse őt”, „ne használja őt, mint dorongot” ellenfelei lesújtására, ne akarja Wesselényit „megfoghatatlan viszketeggel” üstökénél fogva kelepcébe rántani. Kossuth bizonyítsa be Wesselényi nélkül igazat.

A megerősödött ellenzék megtámadása Széchenyi részéről éppoly reménytelen vállalkozás volt, mint Kossuthot és Wesselényit elválasztani egymástól. Wesselényi – látásának rosszabbodása és az izgalmakból adódó veszélyek miatt – nem válaszolt Széchenyinek. Több vezércikkben Kossuth reflektált rá röviden és méltósággal. A személyét ért sértegetésekre-vádakra Kossuth nem is válaszolt Széchenyinek, figyelmeztette viszont, hogy Wesselényi betegsége miatt védtelen ellenfél. Visszautasítja azt a vádat, amelyben Széchenyi Wesselényit terroristának nevezi. Ellenfelének arra a vádjára, hogy ő Wesselényit mintegy eszközül használta volna, az a válasza: Széchenyi vagy nem ismeri Wesselényit, vagy teljesen elfeledte, amit tudott róla.

Ha nem válaszolt is Széchenyi vádjaira, Wesselényi köreiben egyre élesebb hangulat alakult ki az egyre távolodó barát ellen. Kemény Zsigmond leírja, hogy éppen akkor érkezett a zsidói udvarba, mikor Wesselényi a Tisza-vidéki körúton utazó Széchenyi lelkes fogadtatásáról kapott

Kossuthtól származó tudósításokat, melyekben sok vád is találtatott Széchenyi ellen. A fogadtatásról Kemény így számol be: „A többek közt előfordul, hogy a gróf, Metternich hercegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható miniszter kikelt Kossuth agitációi miatt és az ellenzéket nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor – ti. a pesti tudósítás szerint - Széchenyi elismerve a herceg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hogy Kossuth irányában szükséges volna más politikát követni. Metternich kérdése: minő politikát? Utilizálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herceg. Akkor fölakasztatni: válaszolá Széchenyi hidegen és vállatvonítva.”⁹¹ Ha ismerve Széchenyit, a tudósítást kéttelylel is fogadjuk, következtetni lehet, hogy a Széchenyi – Kossuth-ellentét milyen mélypontra jutott.

A Kossuth és Wesselényi ellen folytatott vitában Széchenyi végül is alul maradt. Gyengédtelensége beteg barátjával, Wesselényivel szemben, saját személyének túlhangsúlyozása rossz vért szült a közvéleményben, sokakat elidegenített tőle. Wesselényi a vita felújítását nem helyezte, abba érdemben nem is ment bele, a későbbiekben azonban Széchenyi támadásait „megvetést érdemlők”-nek nyilvánította, sőt, mert ellenfelei a cenzúra miatt nem válaszolhattak, kimondottan lovagiatlanoknak ítélte.

A vita lényegében a reformkori átalakulás alapkérdését: Magyarország számára a Habsburg Monarchiához fűződő viszonyát, Magyarország állami szabadságát, önállóságát érintette. Széchenyi eszmei állásfoglalása azért is egyértelmű volt, mert már az 1830-as évektől kezdve, az államkormányzattól nyert hivatalos megbízatással dolgozott és azzal együttműködött. És kétségtelenül sikeresen. A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása után sem pihent: a Nemzeti Kaszinó létesítése, a dunai gőzhajózás életre hívása, a pesti Hengermalom, Óbudai hajógyár és Kereskedelmi Bank megalapítása, a Tisza és az Al-Duna szabályozása és a Lánchíd építésének megtervezése és építésének elindítása jelzik nagyjelentőségű gyakorlati megvalósításait. Annak az állásfoglalásának eredményességét, hogy a „közvagyonyosság” az első feladat.

Viszont a „közsabadság” élén álló önálló államiság természetszerűen háttérbe szorult gondolkodásában. Nemcsak Magyarország viszonylatában Béccsel szemben, hanem elnyomott népek és megszüntetett országok szabadsága tekintetében is. Elég az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelésre gondolni, amelynek eseményei már felszínre hozták a Széchenyi és Wesselényi között feszülő ellentéteket. Közismert, hogy Wesselényi álláspontja a lengyel felkelés ügyében a Kossuthéval csengett össze és nem a Széchenyiével. Mikor a cári Oroszország, „Európa zsandára” támadást indított a szabadságharcos lengyelek ellen, a kontinens közvéleménye az elnyomottak iránti rokonszenvvel és a menekültek-emigránsok befogadásával és segítségével fejezte ki véleményét. Wesselényi ilyen kemény mondatokkal tanúsította rokonszenvét a lengyelek iránt: „A mi időnk a küzdés kora, küzdik a világosság a sötétséggel” vagy: „Ágyú dörgesek ropogásai harsogtatták azon örök, de gyakran el nem értett igazságot, hogy önkény nemzetek jussait darab időre letiporva tarthatja, de el nem törölheti.” A lengyel felkelés első sikereinek hírére Széchenyi mindössze ennyit jegyez be naplójába: „A lengyelországi revolúció, úgy látszik, jól meg van szervezve.” A második lényeges bejegyzés a felkelés leverését ennyiben regisztrálja: „A lengyelek ...-kán egy 3 órás tűzérési támadás után, kapituláltak. A liberalizmus 50 – talán 100 évvel visszavetett.” Világosan látszik, hogy a lengyel szabadságharcban a liberális szellemű 19. század jelét látta, a testvérnép iránti rokonszenvnek azonban még a naplójában sem akadni nyomára.

Talán az erőszak elszabadulásától, a forradalom kitörésétől tart másutt is, hazáját félti hasonló eseményektől. Leírta, hogy a magyarság a forradalom első jelére maga is sorompóba lép. Az európai fejlődés elkerülhetlenné tette, hogy 1848-ban az európai forradalmi hullámcsapások elérjék Magyarországot. Nagy kérdés és egyben nagy dilemma volt, hogy a békés fejlődést, a belső építést és anyagi gyarapodást hirdető Széchenyi miként viselkedik a polgári átalakulással együtt az önálló Magyarország kivívását is zászlajára tűző forradalom idején? Egy olyan kormányban,

mely a forradalom eredményeképpen jutott hatalomra s a Pest és Bécs között kiéleződött ellentétek csúcspontján kormányoz, amelytől a nemes gróf mindvégig óvta a magyar politikai életet.

A tények közismertek: a Kossuth vezette reformerek álltak a forradalom élére, s a forradalmi áramlattól sújtott Osztrák Birodalom kormánya, élén a császár-királyal, kénytelen volt beleegyezni a magyarországi feudális viszonyok eltörlésébe és az alapvető polgári intézmények, szabadságjogok elismerésébe, de ugyanakkor az ország önállóságát jelentő olyan vívmányok elfogadásába is, mint a felelős magyar minisztérium, melyben Széchenyi a közlekedési miniszterséget nyerte el. Azt viszont inkább csak a beavatottabbak tudják, hogy a megtisztelő megbízatást csak az események kényszere alatt fogadta el, s 1848-at rettegés, félsz, gyötrő szorongás, szörnyű rémálom, állandó halálfélelem érzései között élte meg.

A nagy napon, március 15-én azt jegyzi be naplójába: „Magyarország tökéletes felbomlás felé halad.”⁹² Másutt meg elismeri: „Az én politikám biztos volt, de lassú, Kossuth egy kártyára tett fel mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani.” Elemzésében Németh László érzékelteti a két véglet közt vergődő Széchenyi lelkületét: „A negyvennyolcas naplóból nehéz vergődőbb, kínosabb írást elképzelni,... lelke a külső béke éveiben is rémlátásokkal teli. S most itt kínlódik a szemünk előtt, hozzákötözve hosszú öt hónapon át egy ügryhöz, – amely ellen akkor már egy évtizede harcolt – ; eseményekhez, melyeknek a zűrzavara, váratlansága és veszélyessége a drótból font idegeket is bongásba hozta.” Széchenyi mindig az összhangot, a harmóniát akarta elérni a bécsi kormánnyal, a birodalommal, ehelyett az erőszak, fegyveres harc következett. Széchenyi szemléletében a távlati fejlődés érdekében a szabadság istennőjének kellett engedményeket tenni. E tekintetben Kemény Zsigmond elemzése teljesen helytálló: „továbbá a szabadságot és haladást szerette általánosan, mint ember s a legnagyobb hévvel mozdította különösen elő, mint hon-

polgár... De ámbár e nézete oly szilárd és változatlan volt, mint bárkié; mégis átlátta, hogy a politikai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némely pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütkeznek a magyar nemzet megóvandó érdekeivel. Ilyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tétovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek.”⁹³

1848 első szakaszában Széchenyi miniszter társaival együtt munkálkodott a polgári átalakulásért, az ország anyagi jólétének és politikai intézményeinek biztosításáért, de az átalakulás egyre inkább Magyarország és Bécs s a vele együtt haladó nemzetiségek versengéséből a véres összecsapás irányába halad. Mikor Bécs azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy adjon katonákat az idegen uralom ellen felkelt olaszok ellen, Széchenyi úgy vélekedett: az országgyűlés nyilvánítsa ki: a magyar nemzetnek vannak sérelmei és kívánatai, ugyanakkor minden erejét a dinasztia védelmére fordítja. Az volt a véleménye, hogy az európai forradalmak a magyar érdekeknek fognak gyümölcsözni, s ha a forrongások alatt Magyarország nem lép fel követelésekkel, azt a folyamatot erősíti, hogy Budapest válik a birodalom központjává. Kossuth véleménye viszont az volt, hogy a magyar politikai vezetés „mentől többet követeljen.”⁹⁴ Mikor az ellentétek kiegyenlítésére 100 tagú magyar országgyűlési küldöttség utazott Bécsbe, a szerbek Szenttamásnál elsáncolták magukat, s általános polgárháború és külső támadás fenyegette az országot, Széchenyi ingerült állapotában így kiáltott fel: „Én a csillagokból olvasok. ... Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. ... Pest oda van. Szárguldo csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve – flagellum Dei!” A békés átalakulást és megegyezést valló Széchenyi nem bírta lelkierővel. Köztudott, hogy 1848 szeptembere, a nyílt szakítás Béccsel és a szabadságharc kezdete a döblingi szanatóriumba juttatta.

Politikai pályája során soha nem hitt abban, hogy nyílt, fegyveres harcban Magyarország elnyerheti önállóságát. Most erre az útra tért ha-

zája. A következő év nyarára a Kossuth-vezette szabadságharcos hadsereg elérte, hogy hazája kivált a Habsburg Birodalomból, függetlenné, szabaddá lett s a császári seregek kiűztek az országból. Csakhogy a Széchenyiben élő félelmek beteljesültek: a nagy nyugati hatalmak közömbössége mellett a császári dinasztiák, a Habsburgok és Romanovok szövetsége leverte a magyar szabadságharcot. Az történt, amitől Wesselényi is félt *Szózat*ában: a pánszláv veszély főereje, a cári Oroszország erőfölénye érvényesítette hatalmát Közép-Európában. A reformerek által megálmodott önálló, szabad Magyarország a zsarnoki-abszolutista nagyhatalmak martalékává vált. A szabadságharcnak azonban megvolt a hozadéka: a kiegyezés, a kompromisszum, s ez nagy lépés volt az önálló polgári Magyarország felé.

A magyar állami önállóság kérdésében Széchenyi haláláig hű maradt elveihez. Deák Ferencnek szóló végrendeletszerű üzenetében így hagyakozott: „Én Magyarországnak 300 év előtt a Habsburg-házzal kötött összeköttetését nem tartom szerencsésnek, de szerencsétlen házasságból is születnek erőteljes gyermekek. Ha elválnak a hitestársak, akkor egyiknek sincs utódja, jövője.” A ráért csapások Ausztriát megbékélésre készítik Magyarországgal. „Tanácsom... az: hogy őszinte kibékülés történjék az 1847/8-i alapon (*exceptis excipiendis*) s a Fejedelem megalázása nélkül, kit, mint Magyarország királyát bizonyára nagynak óhajtunk látni. Higgyetek szavaimnak!”⁹⁵

Kétségtelen, hogy Deák Széchenyi jegyében cselekedett s a kiegyezést követő félévszázad jelentős anyagi fellendülést hozott Magyarországnak. Másrészt belső viszonyaiban és nemzetközi helyzetében számos veszély várt az országra. Kossuth nemcsak híres Kasszandra-levelében figyelmeztetett a kiegyezés tragikusnak ítélt következményeire, hanem már 1850–51-ben Alkotmányjavaslatot készített. Az önrendelkezéshez jutott Magyarországot olyan parlamentáris kormánnyal bíró államként ajánlotta helyreállítani, amely az egyéni és közösségi jogokat nemcsak deklarálja, hanem biztosításukat a személyi autonómiától a települések és

a megyék igazgatásáig kiépítendő önkormányzati rendszerre kívánja alapozni.⁹⁶ A száműzött Kossuth figyelmeztetései éppúgy beigazolódtak, mint Széchenyi jóslatai a közép-kelet-európai abszolutista nagyhatalmak összefogása tekintetében Magyarország ellen 1849-ben. Kétségtelen, hogy a „vesztes-jelölt” Ausztriával megkötött kiegyezés olyan konfliktusba, világháborúba sodorta Magyarországot, mely a monarchia romjain feldarabolásához vezetett.

Jegyzetek

- 1 Utoljára e sorok írója szólt róla (Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása. In: *Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben, 1991-ben*. Kvár, 1992. 1 - 13. Klny.).
- 2 Széchenyi István összes művei. 2 - 15. k. Sajtó alá rendezte, és jegyzetekkel ellátta Viszota Gyula. Bp. 1921 - 1939.
- 3 Bariska Mihály: *Gr. Széchenyi István és a francia forradalom*. Bp.1928.
- 4 Bariska: i.m. 17 - 20.
- 5 Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődéstörténete és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest 1868. 274–299.
- 6 Széchenyi István: *Világ*. Pest 1831. 178.
- 7 Bariska: i.m. 25.
- 8 Uo. 28.
- 9 Uo. 35 - 37.
- 10 Uo. 46.
- 11 *Gróf Széchenyi István naplói*. Szerk. és bev. Viszota Gyula. (ezután: *Széchenyi naplói*). Bp. 1926. II.k.LXXXIV–XCIV. (Gróf Széchenyi István összes művei. X.)
- 12 Kenessey Béla: Széchenyi István világnézete és életbölcselete. In: *Széchenyi eszmevilága*. Bp. 1912. I. 98.
- 13 Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. 2. Kiad. Bp. 1982 (ezután: Széchenyi: *Napló*).
- 14 Idézi Bariska: i. m. 57.
- 15 Uo. 57 - 60.
- 16 Széchenyi naplói II. k. LVII, CLI. I.
- 17 Gruber Miklós: Széchenyi eszmevilágának romantikus gyökerei. Bp. 1941. 20.

- 18 Magyarország története. V/2. K. Főszerk. Mérei Gyula Bp. 1980. 696–697
- 19 Louis Blanc, *Histoire de la révolution française*. i-4.k. Bruxelles 1847–1854
Alphonse Lamartine *L'histoire des Girondins*. Paris 1847;
Alexandre–Theodore–Victor Lameth: *L'histoire de l'assemblée constituante*.
1–2. Paris 1828 - 1829; Dominique Pradt és Madame de Staël forradalmi és napóleoni korszakra vonatkozó több munkájáról és Philippe Ségur *Histoire de Napoleon et de la grande armée pendant l'année de 1812*. 1 - 2. Paris 1824. c. összefoglalóiról van szó. A források közül Agatho-Jean-Francois Fain: *Manuscrit de 1814*. Paris 1827; Joseph Fouchl: *Mémoires*. Paris 1824. és Emmanuel Leas Cases: *Paris 1841*. c. említhető.
- 20 Ezzel kapcsolatban hadd idézzük Bariska megfogalmazását: „Széchenyi tehát a forradalmat általános politikai és szociális szempontok alapján elítéli”. (i.m. 82.)
- 21 Uo. Im. 82
- 22 *Széchenyi naplói*. II. k. XCI. l.
- 23 Uo. I. k. CXXXV -CXXXVII. l.
- 24 Bariska: i.m. 80.
- 25 Széchenyi István: *1791–1860. Akadémiai beszédek*. Kosáry Domokos utószavával. Bp. 1991. 34.
- 26 *Széchenyi eszmevilága*. Bp 1914. II. 15.
- 27 Uo. 18.
- 28 *Széchenyi naplói*. I. k. CXXXVIII. l.
- 29 Széchenyi: *Napló*. 187.
- 30 *Széchenyi naplói*. III. K. 12. l.
- 31 Uo. III. k. IV. l.
- 32 Uo. I. k. CXXXVII. l.
- 33 Uo. I. k. XXXVIII. és CXLII.
- 34 Uo. II. k. XLVII. l.
- 35 Uo. II. k. XLIV. l.
- 36 *Széchenyi eszmevilága*. III. 140.
- 37 Gaal Jenő: Széchenyi társadalompolitikája. In: *Széchenyi eszmevilága*. II. 124 – 128.
- 38 *Széchenyi eszmevilága*. II. 135.
- 39 *Széchenyi naplói*. I. k. CLII.
- 40 Uo. I. k. LVI. l.
- 41 Uo. I. k. CXLVIII. l.
- 42 *Széchenyi eszmevilága*. II. 135 – 136.

- 43 Széchenyi: *Akadémiai beszédek*. 7 - 41.
- 44 Polzovics István: *Széchenyi nemzetiségi politikája*. Bp. 1942. 3 - 20.
- 45 Széchenyi: *Napló*. 301.
- 46 Uo. 298, 314, 383 - 384.
- 47 Uo. 200 - 202.
- 48 Vö. Silvio Pellico: *Börtöneim*. Ford. Erdélyi Károly. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Csetri Elek. Bukarest 1969.
- 49 Széchenyi: *Napló*. 323.
- 50 Uo. -222.
- 51 Csetri Elek: *Adatok az 1821. évi népi felkelés erdélyi visszhangjához*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia. Series IV. Fasc. I. 71.
- 52 Széchenyi: *Napló*. 469.
- 53 Uo. 403.
- 54 Uo. 226, 526, 532.
- 55 Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. III. kiad. Bp (1934). 49.
- 56 Széchenyi: *Napló*. 469.
- 57 *Széchenyi naplói*. III. k. III. l.
- 58 *Széchenyi eszmévilága*. III. 124, 130.
- 59 *Széchenyi naplói*. I. k. XLVI. és II.k. XLII.l.
- 60 Uo. I. k. XLVI-XLVII. l.
- 61 Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Bp. (1980). 8.
- 62 Uo. 9 - 10.
- 63 Uo. 12.
- 64 Uo. 6; *Széchenyi naplói*. III. k. X, 83, 607, 756.
- 65 *Széchenyi naplói*. III. k. VI. l.
- 66 *Széchenyi eszmévilága*. II. 25.
- 67 *Széchenyi naplói*, I. k. CXLIX, és III. k. XX. 1
- 68 *Széchenyi István - Wesselényi Miklós. Felelő naplók. Egy barátság kezdetei*. Válogatta, a tanulmányt, a szó - és névmagyarázatokat írta Maller Sándor. Bp. 1986. 31–32 (ezután Széchenyi - Wesselényi: *Felelő naplók*.).
- 69 *Gr. Széchenyi István politikai iskolája, saját műveiből*. Pest 1863. II. 153.
- 70 Széchenyi – Wesselényi: *Felelő naplók*. 9.
- 71 Uo. 8.
- 72 Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 514–520.
- 73 Gaal Jenő: i.m. 124-125.
- 74 Uo. 120.

- 75 Uo.
- 76 *Széchenyi politikai iskolája*. II. 168.
- 77 Uo. 175.
- 78 Kossuth Lajos: *Felelet gr. Széchenyi Istvánnak*. Pest 1841. 22 - 23.
- 79 Trócsányi Zsolt: *Wesselényi és világa*. 30 – 31; Széchenyi: *Napló*. 783 - 738, 1129; Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Bp. (1980). 51.
- 80 Széchenyi: *Napló*. 846, 869, 787.
- 81 Uo. 914 – 919.
- 82 Széchenyi: *Napló*. 991, 1039, 1116.
- 83 Jelenkor. 1843. jan. 22 – febr. 19.
- 84 *Széchenyi politikai iskolája*. II. 198.
- 85 *Magyarország története*. 5/2. Főszerk. Mérei Gyula. Bp. 1980. 873–876.
- 86 *Pesti Hírlap*. 1842. dec. 18. 205. sz.
- 87 Széchenyi: *Napló*. 997.
- 88 Jelenkor. 1843. jan.22.–febr. 19.
- 89 *Széchenyi politikai iskolája*. IIIII. 180.
- 90 *Széchenyi politikai iskolája*. II. 198.
- 91 Széchenyi: *Napló*. 1207.
- 92 *Széchenyi politikai iskolája*. III. 330.
- 93 Uo. III. 373.
- 94 *Széchenyi politikai iskolája*. III. 393 – 394.
- 95 Szabad György: Mi a teendő vereség esetén? Magyar Szemle. 2000. június. 5–6. sz.54–65; uő.: A Függetlenségi Nyilatkozat az európai és regionális együttműködésért. In: *Hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Bp. 2000. 517–518.

Péter György

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZGAZDASÁGI ESZMÉI ÉS HATÁSUK AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI GONDOLKODÁSRA

*„Egy nemzet nagyságát az határozza meg,
hogy mennyi lángelmét-géniust termelt ki,
és milyen tiszteletben részesítette őket”.*

R. W. Emerson

Széchenyi István lángelme volt a magyar nemzet életében, aki tudósként, és mint a magyar nemzet szellemi vezére, nevelője, útmutatója is szolgált a népét. Kimagasló történelmi személyiségét és tevékenységének sokoldalúságát fejezi ki, hogy ő nem csupán eredeti reformer és államférfi, hanem nemzetközileg elismert tudós, erkölcs- és jogfilozófus, kiváló közgazdász, a magyar nemzetgazdaságtan megteremtője is. Sokoldalú tudományos tevékenységét 16 könyv, napló, számos tanulmány, országgyűlési felszólalásai és levelezései tükrözik.

Széchenyi István – eredeti reformer

Ahhoz, hogy megértsük Széchenyi korszakának jellegzetességeit, ismernünk kell Magyarország és Erdély gazdasági és társadalmi elmaradottságát a nyugat-európai viszonyokhoz képest, és a kor politikai ve-

zetőinek azon törekvését, hogy ezt az állapotot reformok útján próbálták felszámolni. Mindenekelőtt a jogrendszer reformjával igyekeztek elindítani az átalakulást. A magyar jogrendszer reformját, a francia forradalom hatására, már az 1790–1791-es magyar országgyűlés napirendre tűzte, végrehajtása viszont a napóleoni háborúk miatt elmaradt. A törvénytervezet kidolgozásával később Skerlecz Miklós¹ közigazdász és neves államjogászt bízták meg.

Ez a tervezet lényegileg továbbra is a nemesség konzervatív reformjavaslatát fejezte ki, amely a nemesi előjogokat garantáló ősiség intézményét nem érintette; a konzervatív nemesség ezt azzal magyarázta, hogy a nemesi „birtokot törvényes fejedelmek adták királyi adományként földesuraiknak vitézségért”, és így az ilyen birtok „a familiákhoz, a vérséghez, a honnitáshoz van kötve”, amelynek „szentnek kell lennie” s „egy ilyen ország, hol a familiához van kötve a jószág birtoka, messzebb áll a felforgatástól és a radikalizmustól”, minthogy azt támadni lehessen. A tervezet és a gazdasági elemzések elismerték ugyan a nemesség eladósodását, de szerintük „meg kell teremteni a feltételt, hogy a földesúr idővel visszaválthassa jószágát”². A jobbágyság ingyenes földhözjuttatása helyett csupán az örökváltságot tekintették elfogadhatónak.

A hivatalos politikai nézetekkel szemben Széchenyi István eredeti reformerként gyökerében próbálta megváltoztatni az elavult feudális rendszert. Az érvényben levő jogrendszer foltozgatása helyett Széchenyi a rendi kiváltságokat konzerváló ősiség és az ehhez kapcsolódó valamenynyí jogszabály tarthatatlanságát hangsúlyozta, és ezek eltörléséért szállt síkra, mivel „a réginél maradni lehetetlen” – és a „gyökeres javításokkal ... homlokkal állnak ellen legsarkalatosabb törvényeinek,” s így, Magyarország „alkotmányával a perfektibilitás össze nem férhető”³.

Gazdasági-társadalmi kutatásaiban Széchenyi a magyar viszonyok történelmi elemzéséből indult ki, felfedte és kimutatta a visszamaradás

okait. A gazdasági-társadalmi fejlődés legfőbb gátját, az akkori magyar társadalom bajainak kútforrását, a feudális intézményekben látta. „A pénzbeni viszonyok hibás elrendezése, a hitelhiány”, „a birtokviszonyok kötöttsége”, „a feudális robot és dézsma”, „a céhek és limitációk rendszere”, „a feudális privilégiumok és monopóliumok” megléte alkották Széchenyi megítélésében a hátramaradás okait.

Ezt az elemzést Széchenyi a reformpolitika kezdetét jelző és alapját alkotó, 1830-ban megjelent fő művében, a *Hitel*⁴ című munkájában végezte el. Abból kiindulva, hogy: „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”; „A magyar gazda nem viheti mezőit a lehető legnagyobb virágzásra”; „Magyarországnak nincs kereskedése”, szükségszerűen jutott el oda, hogy „mit kell tenni, s mivel kell kezdeni?”, hogyan és milyen irányban kell a gazdaságot és a társadalmat megreformálni, hogy „a jövő nehogy kitörölje a magyart a nemzetek sorából”⁵.

A könyv címe *Hitel*, de tárgya: az ősiség és a magyar gazdasági-társadalmi fejlődés akadályai. A szerző a hitelt mint varázsszót ismételgeti, hogy elkerülhesse a „szent” ősiségnek a nevével nevezését. Ámde olvasói felismerték, hogy itt többről van szó, többek közt az ősiség és a feudalizmus intézményrendszere eltörlésének és az árutermelő polgári társadalom létrehozásának szükségességét bizonygatja. A *Hitel* alap gondolata: a fennálló állapotok hibásak, ezek megváltoztatása nélkül Széchenyi erőfeszítései kilátástalanok. A munka legfontosabb felismerése, hogy a gazdasági elmaradottság oka magában a fennálló rendszerben rejlik. Ehhez a gondolathoz már mások is (így Balásházy János gazdasági író) eljutottak, a *Hitel* szövege azonban jobban volt megfogalmazva, s a szerző hírneve csak növelte a hatást. A gróf számos területen az „elavult rozsdás systema bilincseiből” való kibontakozást sürgette, az alkotmány kiterjesztését javasolta a nem-nemesekre, ugyanúgy a robot, kilenced, az úriszék, valamint a céhek és a vámok eltörlését. Szeme előtt az angol példa lebegett, de a francia forradalom hatá-

sával ösztökélte a birtokosokat a reformokra. Széchenyi mélységesen hitt az emberiség előrehaladásában, és abban, hogy a magyar nemzet nagy jövő előtt áll. Munkája egy év alatt három magyar és három német nyelvv kiadást ért meg.

Széchenyi a feudális földtulajdonnak egy magasabbrendű szabad tulajdonnal való felcserélésén alapuló új termelési – társadalmi „systemát” próbált meghonosítani. Programjához mindenekelőtt a nemesiséget igyekezett megnyerni, hogy a földbirtokos osztály a tőkés alapon megszervezett termeléssel magasabb szintre emelje a gazdaságot. A korszerű termelési eljárások bevezetéséhez pénzre, tőkére lett volna szükség. Az elégtelen földbirtokosi jövedelem lassú felhalmozása viszont késleltette volna az átalakulást. Széchenyi ezt oly módon akarta meggyorsítani, hogy a korszerű hitel segítségével gyűljön össze a „cirkuláción kívül tespedő” pénz, mivel az olcsó „hitel híja oka, hogy senki nem jobbíthatja földjét oly mértékben, mint természete szerint lehetőknek kellene lennie”⁶ és a szükséges pénzt a földbirtokos „rendes és világos hitel híja miatt csak felette nagy uzsorával kaphat”⁷. Nyilvánvaló, hogy kölcsöntőke ebben a korban is létezett, de a hitel elavult formáit, az özönvíz előtti uzoratókét nem lehetett felhasználni a termelés korszerűsítésére. Tehát nem uzsorára, hanem olcsó kölcsöntőkére volt szükség, amelynek kamatja a profitból adódik. A korszerű hitel feltétele a hitelbiztonság, a „hypoteca”, amit a feudális ősiség intézménye lehetetlenné tett.

A belterjes mezőgazdasági termelés fejlesztése sürgetővé tette a hitellehetőségek megteremtését Erdélyben.⁸ A múlt század első felében érvényben levő hitelviszonyok itt is inkább a személyi kapcsolatokon, semmint tárgyi biztosítékokon alapultak. Az új hitellehetőségek megteremtéséhez szükségessé váltak azok a jogrendszerű változások, amelyek a hitelbankok követeléseinek biztosítására lehetővé tették a mezőgazdasági ingatlanok jelzálogba adását. Az új hitelviszonyok létrehozása azonban szorosan összekapcsolódott azoknak a gazdasági-társadal-

mi kérdéseknek a megoldásával, amelyek mindegyre feszültebbé tették Erdély osztályviszonyait. Erdélyben nem annyira a polgárság, mint a középnemesség karolta fel az új reformeszményeket, e haladó rétegben találtak visszhangra Széchenyi István eszméi. A nagybirtokos osztály zöme, annak ellenére, hogy igencsak érdekelve volt a mezőgazdaság korszerűsítésében, útjában állt minden olyan reformkísérletnek, amelyek megvalósítása kiváltságaikat veszélyeztette volna.

Széchenyinek a hitelre vonatkozó megállapításaira rendkívüli hatással volt az Angliában már kialakult hitelintézmények, kereskedelmi bankok szerepének felismerése, és az ebben az időszakban a német államnak gazdasági felemelkedését célzó nebeniusi⁹ koncepció. Hitelpolitikájában Széchenyi tehát Nebenius követője, így nem véletlen, hogy elsősorban a hitelviszonyok rendezésével próbálta a gazdasági életet megjavítani. Az olcsó és korlátlan hitel alapja viszont a hitelbiztonság, vagyis a szabad tulajdon, mely az ősiség eltörlése mellett szükségessé tette az új hiteltörvényt, a váltójog bevezetését, a nemzeti bank felállítását, a kereskedelmi bankhálózat kiépítését.

A *Hitel* megjelenése vegyes fogadtatásra talált mind Magyarországon, mind Erdélyben. Mivel célkitűzései az összmagyarságra vonatkoztak, az értelmiség, nemesség egy része lelkesedéssel üdvözölte, a magyarság fel-emelkedésében érdekelt személyiségek Széchenyi művét „országos tettnek”, a század legnagyobb eseményének¹⁰ kiáltották ki, a maradi nemesek viszont égetnivalónak találták a könyvet. Százak válaszolnak levélben Széchenyinek. Mánások, nemesek, polgárok, még jobbágyok is. A levelek tanúsága szerint érthetően fogalmazott: több Pest megyei nemes nyilatkozta, hogy a könyv megerősítette meggyőződésüket, miszerint a Hídért érdemes önkéntes adót megajánlani. Több mánás elismeri, hogy Széchenyi érvei meggyőzték arról: „el kell törölni az ősiség intézményét és a jobbágyrendszert!” De ezekkel szemben ilyen kritikák is érkeztek: „Félig elolvastam ezt a rettenetes könyvet – s csak azután égettem el”, vagy valamelyik irigye tollából: „Olyan okos ez a könyv, hogy nem írhatta Széchenyi István”.

Az arisztokrácia többsége szembefordult Széchenyi elképzeléseivel, művét a konzervatívok, főleg vidéken, megbotráncozással és ellenségesen fogadták.

Széchenyi nyilvános vitapartnere, Dessewffy József gróf „*A Hitel című munka Taglalattya*”-ban értékelte Széchenyi egyes megállapításait, de a legtöbb javaslatát bírálta és visszautasította, számos elemzését nem tartotta megfelelőnek, mert úgymond „nem felelnek meg a magyar hagyományoknak és érdekeknek”. Dessewffy bírálatában sok esetben túlzásba esik, azt állítván például, hogy a *Hitel*-lel a gróf „ártott az ügynek”. Az is igaz viszont, hogy Széchenyi a kritikához túlzott érzékenységgel viszonyult és nem akarta tudomásul venni néhány megállapítás helyességét. A *Taglalat* szerzője ugyanis nem mindenben képviselt a *Hitel*-lel szemben konzervatív álláspontot, sőt bizonyos kérdésekben Széchenyin is túllépett, javasolván a paraszti terhek évi megváltását (az örökváltásot), és négy követel a jobbágyok országgyűlési képviselőtét, ugyanakkor foglalkozott az ország gazdasági függetlenségének a helyreállításával, a külső vámrendszer eltörlésével is. A két szerző koncepcióját nem mindig minőségi különbségek választották el egymástól. Széchenyi 1831 elején írott válaszában („*Világ*, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására”) a különbségek kidomborítására összpontosított. Dessewffy itt-ott többet kínált ugyan nála, de javaslatai a felvilágosult rendiség eszmekörében gyökereztek, célja valójában a rendiség megújítása volt; ezzel szemben Széchenyi liberális indíttatású javaslatai a rendiség felszámolására irányultak, a változásokat „felülről”, a kormányzat és a nagybirtokosok vezetésével kívánta véghezvinni. Úgy látta, hogy Bécs már felhagyott a beolvasztási törekvésekkel, és a „helyes” útra tért, vagyis megnyerhető a közös reform ügyének. Tulajdonképpen a Kossuth-tal való későbbi ellentéte is ebből ered: Széchenyi nem kívánta lazítani a birodalmi kereteket, sőt egyenesen úgy látta, hogy a Habsburg-monarchia védelmet nyújt a magyarságnak.

A *Hitel* megjelenésével kapcsolatos támadásokra Széchenyi a *Világ* (1831), majd a *Stádium* (1833) című műveivel válaszolt. A *Világ*-ban eszméit érthetőbben, rendezettebben és konkrétabban fejtette ki, majd a *Stádium*-ban még határozottabban fogalmazta meg a nemzeti átalakulás útját és teendőit. Új könyve, a *Stádium* tömörebb, célratörőbb. Előbb a *Tizenkét törvény* címre gondol, ugyanis a magyar nemzeti kibontakozás tizenkét elengedhetetlen feltételét fogalmazza meg benne világosan. A könyvben kifejtett törvények összefüggnek egymással, egyről sem szabad lemondani. Első: „korlátozások nélküli hitelélet, amelyet a második feltétel: „az ösiség eltörlése” tesz lehetővé. A harmadik: „az új birtokos átírhatja nevére a földtulajdont”. Ebből szükségszerűen következik a negyedik: „hazánkban nemes és nem nemes teljes jogú birtokosa lehessen ősi vagy frissen szerzett ingatlanának; nem köteles felosztani többé utódai közt, ráhagyhatja a legérdemesebb utódra, vagy akár el is adhatja földjét, ha a gazdaság más ágazatába akar befektetni”. Így nemcsak külföldi tőkével fejlődik az ország. Ötödik törvény: „a törvény előtt mindenki egyenlő”, a legmagasabb tisztség viselője, a legnagyobb vagyon birtokosa és a nincstelen egyaránt. Hatodik: a közrendűek is képviselhessék magukat mind a törvényhozó, mind a végrehajtó szervben, azaz fogadjuk be végre a népet az alkotmány várába. Hetedik: „a közherviselés fokozatos bevezetése érdekében, a megyei közigazgatás és az országgyűlés költségeit jövedelme arányában nemes és nemtelen együtt fedezze ezután”. Nyolcadik: „a folyók szabályozása, valamint az útépités költségeit szintén jövedelme arányában fizesse nemes és közrendű”. Kilencedik: mint az iparosítás akadályozóját, el kell törölni a céhrendszert. Tizedik: a holt latin helyett a magyar nyelv legyen a törvényhozás, a közigazgatás, a közélet nyelve. Az ország nemzetiségei szabadon használhassák anyanyelvüket, nyelvi-kulturális autonómiát kapjanak. Tizenegyedik: mivel a magyar király Bécsben székel, növelni kell a budai helytartótanács hatáskörét. Végül tizenkettedik: a törvényhozás, a törvénykezés és mindenféle, a nemzet ügyében folytatott tanácskozás nyilvános legyen.

A *Stádiumot* a nádor elkobozta a cenzortól. A mű kinyomtatásának letiltása meggondolkoztatta a szerzőt. Hogyan hangzik Széchenyi legújabb fogadalma? „A lábamat levágják, járok a kezemen, ha kezemet kitépik, csúszom a hasamon, de én a magam választotta útról nem térek le.” A szerzőre leselkedő veszély egyben az erkölcsi tartás, a bátorság kérdését is kiélezi. Döntenie kell: kiadassa-e külföldön a *Stádiumot*, vagy sem. Ha nem merné vállalni a kockázatot, úgy hát a nemzet méltán leszidhatná. Van-e nála becsvágyóbb ember a Földön? Úgy dönt, hogy Lipcsében nyomtattatta ki új könyvét.

Az illegálisan kiadott könyv becsempészett példányai-által terjesztett gondolatok-ellen a hatalom már képtelen védekezni.

Széchenyi eszméi az erdélyi haladó közvéleményben is hatalmas visszhangot váltottak ki. „... Széchenyi többet tett félmunkánál – írja a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* – mikor a *Hitel* által az Ország jólétét s boldogulását érdeklő tárgyakra nézve az első impulziót megadta, s a zavart ideák chaossába, mint egy második Newton az első világsugárt lövellette...”.¹¹

Gazdasági és politikai fogantatású reformeszméi Erdélyben is a haladásban érdekelt társadalmi erőkre voltak jelentős hatással, frissen megjelent műveit széles olvasóközönség kísérte figyelemmel, a haladó politikusok Erdély sajátos viszonyaira igyekeztek alkalmazni megfigatásait. Erdély olyan neves személyiségei értékelték a nagynevű tudós és államférfi, Széchenyi István műveit, a *Hitelt*, a *Világot*, a *Stádiumot*, mint Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, Kemény Zsigmond, Bölöni Farkas Sándor, Újfalvi Sándor, Jósika Miklós, Pálffy János, Brassai Sámuel, sőt tudományos meglátásaira, alkalmazott kutatási módszerére még Bolyai János is felfigyelt. Az erdélyi magyar elit mellett a haladásért és demokráciáért küzdő erdélyi román személyiségek is, mint például George Bariț, nagyra értékelték Széchenyi műveit és tevékenységét.

Széchenyi István gazdasági és társadalmi reformnézetei Erdélyben mindenekelőtt Wesselényi Miklós felfogásában találtak visszhangra. Széchenyi és Wesselényi kapcsolatát a kettőjük között kialakult barátság, szellemi kapcsolat, közös tapasztalat-élmények és nem utolsósorban a gazdasági-társadalmi kérdések értelmezésében, a megoldás keresésében fellelhető azonosulások határozzák meg. Személyes kapcsolatukat az 1821 – 1822-ben tett utazásukkal szilárdították meg. Útjuk során ismerték meg Adam Smith, David Ricardo, Jeremy Bentham és más nyugati közgazdászok tanait, és ekkor fogant meg bennük a fejlett nyugat európai, elsősorban az angol modell követésének a gondolata is a magyar honban. Felfogásuk azonosságát jól tükrözi Wesselényinek a *Hitel* megjelenésekor írt levele Széchenyihez, amelyben azt írja, hogy „Amiről Te és én gondolkozom – egy! s így nincs természetesebb, mint hogy észbeli magzatink meglepő hasonlósággal bírjanak”.¹²

Wesselényi Miklós gazdasági-társadalmi nézeteit Erdély társadalmáról írt *Balítéletekről* című művében fejti ki mindenekelőtt, amely a *Hitel* és *Világ* megjelenése után 1833-ban került nyilvánosságra. Wesselényi írása, ha nem is annyira közgazdasági megközelítéssel tűnik ki, mint a Széchenyié, de fellelhető benne a feudális intézmények anakronizmusának és bénító jellegének a bírálata, a gazdasági-társadalmi jelenségek klasszikus közgazdaságtani megközelítése, valamint a polgári nemzettermelés stratégiájának előrevetítése. Erdély szegénysége és visszamaradottsága konkrét elhatározásra sarkallják, az országos gondok, feladatok megoldására tett javaslatai alakítják reformpolitikai felfogását. A balítéletek lényegében azokat az előítéleteket, idejétmúlt mentalitást jelentik, amelyek táptalaja a kor követelményeihez mért elmaradottság, melyeknek a kizárása felzárkózást jelent a modern idők eszmevilágához, és gyakorlati téren előkészíti a megújulást, a reformokat. Ebben az összefüggésben Wesselényi az emberi haladás szolgálatába állított lelki műveltséget, emberi szorgalmat, a szabadságjogok révén nyújtott humanizmust és polgári egyenlőséget tekinti mérvadónak egy új éra kibontakozásában.

Gazdasági felfogásában, akárcsak Széchenyinél, elsőbbséget nyer az érdek érvényesítése, a szabadtulajdon és szabadverseny meghonosítása, a korszerű munkamegosztással együtt járó műveltség, testi-lelki ügyesség kifejlesztése. A jobbágymunka felszabadítása, a nemesi adómentesség megszüntetése, a közteherviselés általánossá válása, az iparfejlesztés és az ezzel együtt járó városiasodás térhódítása, a korszerű hitel lehetővé tétele a nemzeti tőke megteremtésében, az ország függetlenségét és előrehaladását garantáló külgazdasági kapcsolatok meghonosítása jelentették Wesselényi meglátásában a legfőbb teendőket a kor Erdélyének társadalmi átalakításában, az ország függetlenségének kivívásában, a magyarság anyagi és szellemi felemelkedésében. Wesselényi Széchenyi közéleti vállalkozásainak is hűséges társa volt sokáig; politikai koncepciójuk azonban mind jellegzetesebben eltérő irányba fejlődött, útjuk a harmincas évek elején el is vált egymástól. Wesselényi – Széchenyivel ellentétben – az ország elmaradottságának egyik fő okát és tényezőjét a bécsi kormányzatban látta, a rendi fórumokat és a rendi ellenzékiesség hagyományait pedig alkalmasnak tartotta a reformtörekvések népszerűsítésére és elfogadtatására. Az erdélyi báró rendkívüli szenvedélyességgel vett részt mindkét ország, különösen Erdély országgyűléseinek vitáiban. A *Balítéletekről* tartalmazza Széchenyi *Stádium*-ának csaknem összes javaslatát – bár kevésbé rendszerezve –, sőt többet is annál. Wesselényi nemcsak szükségesnek tartotta az örökváltság bevezetését, hanem – a reformerek közt elsőként – javasolta, hogy a jobbágyság önkéntes megváltása az állam által szabályozott formában menjen végbe. Széchenyivel ellentétben, a társadalmi átalakuláshoz hasonló súlyt fektetett az abszolutizmus bilincsből való kiszabadulásra, a népképviselőten, az alkotmányos szabadságjogokon, a miniszteri felelősségen alapuló alkotmányos monarchia felé vezető út felvázolására. Hirdette, hogy meg kell őrizni a rendi alkotmányos fórumokat a bécsi abszolutizmussal szemben, majd a modern, polgári intézményrendszer alapjává kell fejleszteni őket.

A magyar reformkor idején Wesselényi *Balítéletekről* című könyve mellett Erdély történelmi helyzetéről, gazdaságáról és társadalmáról számos

önálló munka látott napvilágot. Ide sorolható mindenekelőtt Erdély kiemelkedő írójának, báró Kemény Zsigmondnak *Korteskedés és ellenszerei* címen 1843-ban megjelent politikai esszéje, amelyre Széchenyi is felfigyelt. A szerző e publicisztikai művében a politikai irányíthatóságot taglalja, amelyet a vakhit tesz lehetővé. Később megírja a magyar politikai portré kiemelkedő darabjait *Széchenyi Istvánról* (1851) és *A két Wesselényi Miklósról* (1851). Az erdélyi ellenzék kiváló politikusa, Kemény Dénes *Érdekegység* címen 1847-ben megírt tanulmánykötetében a korszerű alkotmányosságról, a legsürgetőbb reformokról, az örökváltságról és közteherviselésről értekezik. Fontos tanulmányt közöl a Felvidéken élő Hetényi János *Erdély remélhető anyagi kifejlődése a földbirtoki viszonyok czélszerű rendezése által* címen 1847-ben, amellyel nyerte el a Teleki Domokos által kitűzött pályázatot. A szerző az iparfejlesztést tekinti a legfontosabb teendőnek Erdély viszsamaradottsága felszámolásában. Kövály László jelentős helyet szentel a reformkor Erdély helyzetének az *Erdély statisztikája* (1847) és *Erdély történelme* címen megjelent műveiben; ugyanúgy Ürmössy Lajos Erdély történelméről írt könyveiben. George Bariț, erdélyi román publicista és történész *Părți alese din istoria Transilvaniei* című 1889-ben megjelent kötetében külön fejezetben foglalkozik Széchenyi eszméivel és tevékenységével.

Széchenyi műveinek erdélyi fogadtatása, reformeszméi jelentős terjedelemben kaptak helyet az erdélyi hírlapokban, politikai és tudományos folyóiratokban. A Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Híradó*, a *Nemzeti Társalkodó*, a Vasárnapi Újság, a brassói *Erdélyi Hírlap*, a *Gazeta de Transilvania*, a *Siebenbürger Bote* és számos más sajtótermék foglalkozott Széchenyi felfogásával és tevékenységével. Ezekben olyan neves politikusok, tudósok, közgazdászok közölnek Széchenyi-ihletésű tanulmányokat, mint Brassai Sámuel, Pálffy János, Szász Károly, Katona Mikós, Kemény Zsigmond, George Bariț.

Széchenyi műveinek erdélyi fogadtatásával részletesebben foglalkozik kötetünkben Egyed Ákos tanulmánya (lásd 42–4: 0ld.).

Széchenyi – a magyar nemzetgazdaságtan megteremtője

Széchenyi István reformpolitikai nézeteit a kor társadalomtudományának beható ismeretében és gyakorlati alkalmazásával alapozta meg. Műveinek jelentős része társadalomtudományi, elsősorban közgazdasági elemzéseket és kifejtéseket tartalmaz. Összefoglaló művei, a *Hitel*, *Világ*, *Stádium*, *Kelet népe* általában társadalomtudományi munkák, háttértudományi elemzést nyújtanak, melyekben a közgazdasági, filozófiai, jogi, politikai, történelemtudományi, sőt a magyar nyelv és a magyar tudomány ápolását célzó rendszerezések és kifejtések sikeresen ötvöződnek, eredeti módon egyesítik a politikai, anyagi, művelődési, erkölcsi, általános emberi és a magyar nemzeti érdekeket és szempontokat.

A „szigorú tudományt tehát több dózissra osztom – s lehetőleg víg, tarka és változó köntösbe burkolva kellemesebbé tenni törekedem – írja a szerző – s így évenként szándékozáim olvasóimat mind közelebbre vezetni az előttem fekvő s tán erőmet felülmúló óriási munka egész véghajtásáig”¹³.

Széchenyi műveiben és törekvéseiben elsősorban a közgazdaságtudományi szempont uralkodik. Behatóan tanulmányozta és magáénak vallotta Adam Smith és Jeremy Bentham felfogását, ugyanakkor jól ismerte F. Bacon, Franklin Benjamin, John Locke, David Ricardo, D. Hume, F. List, J.B. Say, J.S. Mill, S. Sismondi, I. Mac Culloch, R. Malthus és más neves közgazdászok műveit.

Széchenyi István gazdasági koncepciójára legnagyobb hatással Adam Smith¹⁴ volt, elsősorban *A nemzetek gazdagsága* című, 1776-ban megjelent műve. Széchenyi erről a következőképpen nyilatkozott: „Adam Smith ... ki legelsőnek rakta le dönthetetlen sarkalatokra a nemzeti gazdaság elveit, úgy szólván, előtte csak sejdített tudománynak a feltalálója”.¹⁵ Széchenyi szerint Adam Smith bizonyította, hogy „a nemzeti jólét és gazdagság kútfejei nincsenek oly közel a felszínhez,

hogy azokat könnyen és minden fáradság nélkül mindenki feltalálni képes volna”, ugyanis „a nemzetgazdaságtan tudománya nélkül ... a nemesebb fiatal kebel az emberiség javát másutt keresi ... mint ahol fekszik”, „a sokaság bevett gondolkodása ... rendszerint ellentétben áll a „mélyen fekvő okok feltárására törekvő tételeivel”¹⁶. Ugyanis „a nagyobb szám távolról sem gyanítja, hogy mi a nemzeti gazdaság – oeconomia politica – s még cím szerint sem ismeri”¹⁷.

Gr.Széchenyi Istvánt, mint a magyar közgazdaság-tudomány megteremtőjét a kolozsvári Nemzeti Társalkodó eképpen értékeli: „A *Hitel*, *Világ* azon csak kevés tizedek előtt szinte újonnan teremtett tudomány némely ágait világosítják meg, melynek politica oeconomia a neve, s mivel bennük semmit sem találni, ami ezen tudomány Quesnaitól Ricardoig közönségesen elismert legjózanabb elveivel ne egyeznék, sőt ezen elveknek Magyarországra alkalmaztatása is éles szemet s gyakorlott ítélőtehetséget láttat, méltán következtetjük, hogy Széchenyit e tárgyban Mesternek kell esmernünk”¹⁸.

Ugyancsak jelentős hatással volt Széchenyi reformtörekvéseire J. Bentham¹⁹ közgazdász és államjogász, az angol parlamentarizmus megteremtője. A magyar politikatudomány egyes képviselői²⁰ kimutatták, hogy Széchenyi István nem csupán átvette a többoldalú benthami szempontot a társadalmi felfogásában, hanem a gyakorlati reformok terén is, a társadalmi utilitarizmus elvével összhangban a jogrendszer megváltoztatásának benthami változatát, a parlamentarizmust választotta.

A smithi hatást tükrözi a gazdasági élet tudományos kutatásában Széchenyi által alkalmazott induktív eljárás módszer is. Habár az ő korában a közgazdaságtanban már a Ricardo-féle deduktív módszer vált divatossá (amit a csökkenő földhozam törvényének a megfogalmazása is jól tükröz), Széchenyi céljának megfelelően, a F. Bacon²¹ által kidolgozott tapasztalati indukciót követte. Erről a következőképpen nyilatkozott: „A tudományi vizsgálatok még ma is minden valódi rend nél-

kül eszközölhetnétek, ha Baconnak *Novum Organum Scientiarum*-ja az inductiva methodust velük nem ismertette volna meg”²².

Okfejtéseit Széchenyi a történelmi és a konkrét gazdasági és társadalmi tények feltárásával végezte el, ami tág teret nyújtott az igazság és a teendők megfogalmazására, a gazdaság és politika, a gazdaság és jog, a gazdaság és erkölcs közötti kapcsolatok felfedezésére a magyar valóságban. Tudomántörténészek²³ írják, hogy Széchenyi a kontinensen elsőnek használta a tudományos közgazdaságtan megteremtésében a tapasztalati indukció módszerét, számos tekintetben megelőzve a kor többi közgazdászát.

Egy új fogalomrendszer a közgazdaságtanban

Széchenyi műveinek elemzése első látszatra nem nyújt semmilyen közgazdaság-tudományi rendszert. Ahogy Kemény Zsigmond megfogalmazta, a Hitel „egy lángész ragyogó és szabálytalan produktuma”²⁴. Széchenyi célja nem az volt ugyanis, hogy kizárólagos közgazdasági rendszert tükröző művet alkosson, habár ezt széleskörű tudományos informáltsága és alkotókészsége lehetővé tette volna, hanem az, hogy a közgazdaságtan és a többi társadalomtudomány felhasználásával gondolatait, eszméit megismertesse a laikus olvasóközönséggel s ezáltal az akkori bajokon segítsen.

„Tükröt tettem néhány elibe – írja Széchenyi – fáklyát gyújték ott, hol gyertyavilág nem vala elég, amit legtisztább lelkiismeretem és legbelsőbb meggyőződése szerint honom és földjeim hasznára, sőt szükségére betűk által véghezvihetni ítéltam ... fáradni a közjóért ... honunk pártfogóit s barátait kívántam nagyobb számra nevelni”²⁵.

Éppen ezért került mindennemű elvont tárgyalási módot, munkáit népszerű formában, magyarul írta és jelentette meg.

Széchenyi nem alkotott tehát kizárólagos közgazdasági művet, ha-

bár – amint erről nyilatkozott – „rendszeres systematica munkát írni” – ámbár tán én is tudtam vona, anélkül hogy mindjárt észre vegyék, sok más szerző példája szerint, mindazon értekezéseikből egyet összeenyvezni, melyeket angol, német s.a.t. nyelvek után ismerek, tanácsosnak nem tartom, előre tudván, hogy azt dicsérni ugyan igen sokan, de azt olvasni mégis csak igen kevesen fogják”²⁶, „S így minek utánna öngyengeségemet elismerem, mindenkitől, kinek kezibe kerülend ezen értekezés, azt bátorkodom kérni: méltóztassék tiszta s rendszeres előadásom híját figyelmes békétűrése által pótolgatni. Philozophiáját tán érthetőbbé tehetik s remélem szorosabb vizsgálat után úgy fog találatni, hogy legkisebbet se akartam híjába mondani”²⁷.

Ha figyelmesen végigolvassuk Széchenyi munkáit és összehasonlítjuk a kor közgazdasági irodalmával, ha abból indulunk ki, hogy miként értelmezi a gazdasági jelenségek kapcsolatát és hogyan elemzi a klasszikus közgazdaság-tudomány alapfogalmait, hogy az egyes tudományos tételeknél kiket idéz, műveiben – rendszerszempon্তু tudományos tárgyalási módjának hiánya ellenére – a következő közgazdaság-tudományi fogalomrendszert állapíthatjuk meg:

- tulajdon (szabadtulajdon), szükséglet, érdek, érdekvédelem és hasznosság;
- a tudomány meghatározó szerepe;
- a munka, a munkamegosztás mint termelő erő, a tudomány és egyéb termelési tényezők (népesség és természeti adottságok);
- a társadalmi munkamegosztás keretében: mezőgazdaság, ipar, szállítás, kereskedelem;
- tőke (termelőtőke, kölcsöntőke) adózás, közteherviselés;
- csere: belső piac, érték, pénz, áruforgalom, fogyasztás;
- külgazdálkodás, külső piac, szabadkereskedelem, vámok és vámunió.

A felsorolt kategóriákból is kitűnik, hogy Széchenyi a gazdasági folyamatokat és jelenségeket a Smith és Ricardo által megfogalmazott

termelés és fogyasztás egységében, később pedig a Say által kibővített termelés, elosztás, csere és fogyasztás viszonyában értelmezte. A termelés és fogyasztás egyensúlyának tételét és a csere (a piac) szerepét magyar vonatkozásban Skerlecz Miklós már jóval Say előtt kidolgozta. Széchenyi ugyanezt a sorrendi egységet követte, amelyre az a megállapítása is utal, mely szerint „egy bonthatatlan láncolattal kapcsoltatik az emberi társaság egy felekezete a másikhöz; – kereskedő nem lehet, ha nincs termesztő fogyasztó; termesztő pedig mi által ösztönöztetnék munkára, ha nem volna fogyasztó; – ez pedig hogy juthatna minden szükségüighez, ha viszont nem volna kereskedő”²⁸.

Eszerint Széchenyi adott esetben a termelést tartja meghatározónak, máshol a szükségleteknek és a fogyasztók vásárlóerejének tulajdonít döntő szerepet. Ezt bizonyítja az a megállapítása is, hogy „hol a kézművész, s gyárnok tökéletesen nem boldogult, – ott természetesen legtöbbet vesz a termesztő, s aztán a fogyasztó s kereskedő s így némileg az egész közönség, – s ezen az állásban élünk mi Magyarok”²⁹.

Széchenyi gazdaságtudományi kutatásait a szükségletek, s ezen az alapon a gazdasági érdekek erős hangsúlyozásával kezdte. A szükségleteket az emberi élettevékenység mint aktivitás váltja ki, melyek az embert cselekvésre, munkára sarkallják. „Számptalan szükségünk van, melyeket kielégítenünk kell – írja Széchenyi – s mely igen növekednek azok napról napra, amint a mesterségek s tudományok inkább s inkább fejledeznek, a mi állatiasságunkbul mind jobban jobban kilábalunk.”³⁰ A szükségletek bővülése és növekedése, főleg az új szükségletek létrejötte jelenítik meg Széchenyi meglátásában a társadalmi-gazdasági haladást, amely a nemzetet szorgalomra és kielégítéséhez szükséges eszközök megteremtésére, főleg a termelés és a tudomány fejlesztésére sarkallja.

A szükségletek alkotják alapját, fő tartalmát az érdekeknek, ugyanis a szükségletek az érdekekben nyernek felismerést, az érdekekben szubjektivizálódnak.

Az érdek, mindenekelőtt az anyagi érdek Széchenyi felfogásában is oly hatalmas erő (Adam Smith megfogalmazásában Láthatatlan Kéz), amely mozgásba hozza a társadalmat és egyensúlyban tartja a gazdaságot. Esterházy Pál nagykövet Széchenyivel folytatott vitájában elismerte, hogy az anyagi érdek korszellemmé vált, amelyet magyar vonatkozásban is ki kell fejleszteni.

A hasznon alapuló anyagi érdek előtérbe helyezése a magyar tudományos kutatásban gyökerében különbözött a régi magyar felfogástól.

„A régiek okosabbjai – írta Dessewffy József – a közjóból származtatták a külön fogott Jót” s „a hasznot úgy nézték mint eszközt a Haza javára, Salustius elvét követve: publica res magna, privata exigua erat”; „Ez csaknem egészen megváltozott a mostani világban – panaszkodik a továbbiakban Dessewffy – , most minden a vagyon meg a privatus haszon gyarapítása körül forog, s a pénz, a szorgalom és a kereskedés körül”³¹. Széchenyi műveiben itt azokat az érveléseket vizsgálja, amelyek összeegyeztethetlenné tünnek az anyagi érdeken alapuló polgári társadalom szükségszerűsége és a feudalizmus erényeire épülő civilizáció fennmaradása között. Bizonyította, hogy a szabad kereskedelmen nyugvó piac, az ezt szabályozó önérdék személytelen erői és mechanizmusai a szabad polgárt kiszakítja az elavult rend és státusa gazdasági-társadalmi kötelekeiből. Sőt, az új „systema” éppen saját mechanizmusai révén nagyobb jólétet képes biztosítani tagjai számára, mint a meghaladott ún. morális elveken alapuló társadalom. Így módon, az anyagi érdek, vagyis a Láthatatlan Kéz által szabályozott világban a kereskedelmi gazdaság alapvető civilizációs feltétel ahhoz, hogy a régiek mellett új erkölcsök és szokások szülessenek.

Széchenyi megállapítása szerint „az emberben a teremtetésre való vágy létezik, s e tekintetben jobbra az önhaszon és ösztön által vezeteti magát”³² és „a közös érdek – interesse – azon nagy titok, melly mindent egyesít, s a nemzetek hosszú éltöknek egyedüli garanciája”³³. Bírálván az anyagi érdekeltség hiányát a jobbágymunkában, kimutatja,

hogy a korszerű nemzetgazdaságban, a munkamegosztás „systemájá”-ban a gazdaság alanyait az anyagi érdekszolidaritás köti össze, „mert az ország annál gazdagabb, mennél tehetősebbek polgárai”³⁴ és a nemzetet előbb gazdaggá kell tenni ahhoz, hogy művelt nemzetté váljon és ereje fokozódjék.

Az érdekek részletesebben Jeremy Bentham foglalkozott. A benthami felfogásban az érdek sajátosan kapcsolódik a hasznossághoz, az utilitarizmushoz. A benthami iskola szerint ugyanis az anyagi érdek által mozgásba hozott gazdasági törvények, a szabad tulajdon törvényeinek érvényre jutása biztosítja a társadalomban a jólétet és ezáltal a „legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát”.

Tudományos tevékenységének kezdetén Széchenyi a felvilágosodás tudósa, ő is az emberi boldogságkeresés megszállottja. A *Hitel* közvetlen megírása előtt könyvét *A boldogság alapjai* címmel akarta ellátni. Könyvének a *Hitel* címet akkor adta, amikor bécsi bankárja Széchenyitől biztosíték hiányában megtagadta a kért kölcsönt.

Kutatásai során Széchenyi rájött, hogy nála a legfőbb morálfilozófiai elv a tudomány által megfogalmazott igazság elve, vagyis az igazság bátor kimondása az ország visszamaradottságáról, bármennyire is fájdalmas és sértő lehet egyesekre nézve, a teendők megállapítása és gyakorlatba ültetése. Nála a boldogság elve az igazsághoz viszonyítva alárendelt szerepet tölt be, mert a boldogság alapját a jólét alkotja, s így boldognak tartja „azon hazát, melyben a nagyobb rész méltán örülhet létének”³⁵. De „Magyarország szinte mindenben szerfelett hátra van, s így nem igen boldog”.³⁶ A hátramaradás felszámolásáról így írja: „bizonyos, hogy több munkás, tőke, jobban művelt föld, csatornák, gyárak, manufaktúrák s ekkép több munka és takarékos táruk, biztosító s árva - és özvegyápoló intézetek s ekkép több bátorlét következtében az ország minden lakosai boldogabbak lennének, ha akarnak, mint ma”³⁷. Széchenyi felfogásában igaz mindaz, ami az országnak hasznos, a nemzetet felemeli és boldoggá teszi.

A tudomány és az oktatás meghatározó szerepe

Széchenyi a magyarság felemelkedésében és előrehaladásában elsőrendű szerepet tulajdonított a tudománynak és az oktatásnak. „Műveljük ki magunkat – hangsúlyozza – s tapasztalni fogjuk, hogy ... az emberi ész, értelem és munka az, amely gazdaggá tehet, s anyagilag erősekké fejleszthet” – mert végeredményben, „a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”³⁸, „az ép és kifejlett emberfő”, a kultúra és a civilizációnak egyedüli nemző kútfeje”³⁹.

Széchenyi nem csupán tudós, hanem tevékeny tudományszervező is volt. A magyar tudományosság ápolása és fejlesztése céljából már az 1825. évi országgyűlésen jelentős pénzüsszeget, 60 000 pengő forintot, vagyis birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság (a mai Magyar Tudományos Akadémia elődjének) létrehozása céljából, amelynek 1830-tól tagja, 1830–1850 között egyben másodelnöke is volt. Akadémiai beszédeiben a nemzet sorskérdéseiről értekezett, a „felsőbbrendűség” erkölcsi parancsát állította feladatként a nemzet elé. Hangsúlyozta: „mivel a tudományban, művészetekben iszonyú hátramaradtunkat tapasztaltuk ... és ... mindenben nagyon hátra vagyunk”⁴⁰, az újonnan létrejött Magyar Tudós Társaságtól a magyar nyelv ápolását, a tudomány fejlesztését, s ezáltal a magyar szellemi felemelkedés irányítását várta el, mert „a nemzet lelke a nyelv”⁴¹ és a Magyar Tudós Társaság, nemzeti nyelvünk s eképp a magyar lélek orgánusának leghathatósabb kifejtője, s nemzeti értelmünk tágitásának leg-erősebb eszközévé kell váljék.

Ezen túlmenően, bizonyos gazdasági, műszaki és társadalmi jellegű döntések előkészítését és meghozatalát is lényegesnek tartotta a Magyar Tudós Társaság részéről.

Széchenyi nem csupán a tudomány akadémiai fejlesztését, hanem annak gyakorlati alkalmazását, az oktatás kibővítését is fontosnak tartotta. Ebben a vonatkozásban a természetellenes az volt, hogy „nem bír

az ország elég kiképzett kézzel”⁴² s éppen ezért a „gyakorlati kiképzésre szolgáló elégséges és mindenki által használható intézetek”, „nevelőintézetek, tanodák, politechnikumok”⁴³ felállítását javasolta.

Ugyanakkor „a nép szükséges ismereteinek tágítása, erkölcsiségének magasítása gazdasági iskolákat”⁴⁴ is szükségessé tett, mert „a Világ termékei s ökrei lombikozva s összefűzve sem alkothatnának egyetlenegy ép és tökéletesen kifejlett emberfőt, melly minden nagy, szép s nemeknek nemző oka s e csillagon a legnagyobb hatalom”⁴⁵.

Széchenyi világosan látta, hogy „a lakosság több vagy kevesebb értelmi súlya határozza főképpen el az országok kulturális és civilizációs lépcsőit, s így egy intelligens nép mostoha honát igen kellemesé varázsolja”⁴⁶.

A szorgalmas munka dicsérete. A munkamegosztás

A nemzet és legtöbb ember boldogsága, amint láttuk, a korszerű nemzetgazdaság létrehozásától és fejlesztésétől függ, a kibontakozó árubőség megteremtésétől, amelynek fő forrása Széchenyi meglátásában is a szorgalom és a jól elrendezett munka. Hangsúlyozta: „hogyan ország gazdag legyen ... annak minden lakóit fel kell ébreszteni nagyobb szorgalomra, álhatatosabb munkásságra; mert tagadhatatlan, tesszem fel például, hogy 10 millióban több gazdaság halmozódhatik fel mint 1 millióban”⁴⁷ és így „mennél több fáradozó, munkás, törekvő, annál több az erény”⁴⁸. „Munka, munka” – a nemzetgazdaság talpköve. Így áll elő dicséretes hévvel Say, Ricardo, Malthus, Sismondi neveire támaszkodva. Holott nem a munka – pontosít Széchenyi – hanem a jól elrendelt munka, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve”⁴⁹, vagyis nem akármilyen munka a legfőbb termelőerő, hanem az anyagilag ösztönzött, jól képzett és a társadalmi munkamegosztásban ésszerűen szer-

vezett tevékenység emeli a termelékenységet.

„Nem a semmit sem fizetésben áll tehát a vagyoni szabadság – írja Wesselényi Miklós, Széchenyi erdélyi kortársa –, hanem abban, ha teljes szabadság s mód vagy az értéket ész s munka által senki jussait sértvén, nagyítani”⁵⁰.

Széchenyi, akárcsak Adam Smith és Adam Ferguson, a munka termelő erejét és a nemzet gazdaságát növelő legfőbb társadalmi tényezőnek a munka megosztását tekintette, megállapítva, hogy a „munka felosztás ... emeli az emberi fő tehetségit lehető legmagasabb tökéletességre”⁵¹.

Széchenyi és Wesselényi nyomán számos erdélyi gondolkodó kiemelte a munka gazdagságteremtő erejét. Erről az erdélyi *Nemzeti Társalkodó*-ban egy magát meg nem nevező szerző a következőképpen írt: „A munka a gazdaság feltétele, ... azon teremtő erő, amely a természet, emberi értelem és tőkepénzben tespedő gazdasági elemeket értékesíti, más szóval gazdaságot terem”⁵².

Akárcsak elődei, Széchenyi sem tesz még különbséget a társadalmi és az üzemen belüli, manufaktúrán belüli munkamegosztás között, habár erre számos helyen már utal, és megmagyarázza, kiemeli a munkamegosztás előnyeit, jelentőségét egy fejlettebb társadalom létrehozásában.

A korszerű társadalmi munkamegosztással összefüggésben Széchenyi újraértékelte az emberi egyenlőségen alapuló szabad nemzet fogalmát is. Szemben azzal a felfogással, amely szerint a magyar nemzet alapját a nemesség alkotta, melynek ereje nemesi birtokában rejtett, Széchenyi hangsúlyozta, hogy a nemzet nem „privilegizált státusz”, hanem a munkamegosztásban részt vevő és az ország haladásában érdekelt társadalmi rétegek egysége, amely nélkül „egy nép sem emelkedhetik nemzetté”⁵³.

A társadalmi munkamegosztás rendszerében Széchenyi a nemzetgazdaság valamennyi ágának jelentőségét egyformán értékelte: a me-

zőgazdaságot, ipart, kereskedelmet, közlekedést, pénz és a hitelügyeket. „Jó közlekedések, gyors, emellett olcsó és meg nem ölő hitel... közipar, derekas belfogyasztás, és minden béklyóitól felszabadított külkereskedelem...; kereskedői becsület; közkerölcsösség” alkotják Széchenyi meglátásában „egy civilizált és polgárilag szabad országnak...természetes kísérő kellékeit”⁵⁴. Szemben Ricardoval, aki a csökkenő földhozam törvényével a mezőgazdaság fejlődésének korlátoltságát állította, Széchenyi a mezőgazdasági termelés korszerűsítésével, gazdasági hatékonyságának emelésével, a mezőgazdasági munka termelőerejének fokozásával próbálta a társadalmi munkamegosztást bővíteni, amely a többi termelési ág növekedését, így az iparfejlesztést is lehetővé tette volna. „Földjeink alávalók – írja Széchenyi – szántsuk nagyobb szorgalommal, trágyázzuk kettőzött erővel, diadalmaskodjunk tudományunk s munkásságunk által a mostoha természetnek”⁵⁵. Nem lehet róla azt állítani tehát, hogy ő „az agrárkapitalizmus” híve. Mind elméleti felfogása, mind gyakorlati tevékenysége azt igazolja, hogy a mezőgazdaság mellett az ipart, kereskedelmet, közlekedést egyaránt fontosnak tartotta, hiszen állította, hogy „a mezőgazdaság maga csak viszonylagos fontosságú, mert a többi foglalkozási ágakra is szorul”.

Ugyancsak az ipar szerepét helyezte előtérbe a mezőgazdaság kifejlesztésében az erdélyi gazdasági gondolkodás is, hangsúlyozva, hogy „a gyári élettel szaporodván a fogyasztó rész, a mezei gazdaságnak is előmenetele szembetűnő lenne”⁵⁶.

Széchenyi az iparfejlesztést liberális és nem protekcionista alapon akarta megvalósítani, hogy az országot „éppen úgy ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket, erőműveket, gazdasági műszereket, egy s más házibútorokat, lovakat, s.a.t. inkább külföldről szerezzünk, de készítsünk helyesebbeket, tenyészessünk jobbakat”⁵⁷. A nemzetközi konkurenciát bíró ipar megteremtése csakis az élenjáró tudomány és a fejlett technika feltételei között mehetett volna végbe, éppen ezért Széchenyi gyakorlati tevékenységében igen nagy hangsúlyt helyezett a legújabb

technika meghonosítására, az ezt biztosító ipari és reálokztatás fejlesztésére, a pesti politechnikum felállítására. Az ipari fejlesztést jelentősen elősegítette a hazai mezőgazdasági nyersanyagok ipari feldolgozása. Ezért is szorgalmazta Széchenyi a budapesti és soproni hengermalom megépítését, cukorgyárak létesítését az ország jó néhány városában.

Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás főleg az ipar hiányát kifogásolta, amint ezt Wesselényi Miklós is hangsúlyozta, ugyanis „az ipar hiányának fő oka kétségkívül az, hogy azon nagy többség, melynek termeszőknek és készítőknak kell lenni, tulajdont nem bír”⁵⁸.

Az agrár - és az iparfejlesztés mellett Széchenyi életművében, amint már erre utaltunk, jelentős helyet foglal el a közlekedés és szállítás ki fejlesztése és korszerűsítése. Az ő nevéhez fűződik a Duna hajózhatóvá tétele, a Tisza szabályozása, a budapesti Lánchíd megépítése, a vasúti hálózat tervének kidolgozása és a vasúti forgalom beindítása, a balatoni hajózás bevezetése.

A különböző tevékenységi ágazatokban kifejtett munka és munkamegosztás mellett Széchenyi István a többi termelési tényezővel is foglalkozik műveiben. Megállapítja, hogy az országban sem a földnek, sem a tőkének, sem a munkának nincs azon értéke és becse, mellyel bírnia kellene, hogy gazdaságilag magasabbra lehessen emelkedni. A természeti tényezők közül kiemeli az ország kedvező természeti adottságait, mindenekelőtt a föld jó minőségét és kedvező hatását a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére, megállapítva, hogy ezt megfelelő fokon hasznosítani is kell, mert a földnek csak úgy van becse, „ha az számunkra az élet számos javait megtermi”⁵⁹. A termelési tényezők terén viszont sem a természeti tényezőnek, sem a népességnek nem tulajdonít meghatározó szerepet.

A népességre vonatkozó felfogásában elismeri Malthusnak azt a tételét, hogy a létfenntartási lehetőségek szűkössége korlátokat állít a népesség elé, de ezt nem természeti törvényként értelmezi, mert szerinte a termékbőség az emberi munka termelékenységétől függ, ezt pedig az

uralkodó feudális viszonyok gátolták. Nem fogadja el azt a nézetet sem, amely Magyarország hátramaradásának okát abban látta, hogy „nem elég népes az ország”⁶⁰. Széchenyi szerint „a bajok forrása nem a népesség hiánya, inkább intellektuális erőnk fejletlensége”, „nem a népsokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép minemősége”⁶¹.

A tulajdon mint gazdasági és jogi fogalom

A korszerű termelési tényezők kifejlesztése és hasznosítása, a tudomány legújabb vívmányain és a modern technológián alapuló termelés meghonosítása Széchenyi meglátásában elválaszthatatlan volt a feudális tulajdon reformjától, gyökeres átalakításától. A magyar közgazdasági irodalomban elsőként emeli ki a tulajdon helyét és szerepét a gazdasági folyamatok rendszerében, és fogalmazza meg a jogi formán túlmenően a tulajdon gazdasági tartalmát. Szerinte a tulajdon mindenekelőtt arra a kérdésre ad választ, hogy „a mindennapi munka és gyakorlat által mennyit vihet végbe az ember, s mily tökéletességre emelheti – természeti tulajdonát”⁶².

A tulajdont az emberi tevékenység, mindenekelőtt a munka eredményének tekinti, ugyanakkor alapvető jellemzőjét a szabad rendelkezésben jelöli meg. Ebből kiindulva, a feudális tulajdont nem is vallja igazi tulajdonnak. „Az Enyémnek és Sajátnak ideája az – írja –, hogy azzal minden lehetővé tehessek; de jószágimmal nem tehetek mindent, amit akarok, s így nincs Enyim ti. nincs Sajátom, nincs Tulajdonom”⁶³. Ezzel szemben a modern tulajdon vonatkozásában a szabad rendelkezést, a szabad adásvételt és örökösödést, a szabad kezdeményezést, szabad versenyt, a tulajdon szabad gazdasági hasznosítását nyilvánítja lényegbevágónak. Ennek a tulajdonformának a tőketulajdon felel meg első sorban, ugyanis „a nemzeti tőke gyarapítása csak ott lehetséges, ahol – mindenki mindig csak kamatból éljen s a tőkéből soha se”⁶⁴.

Tőkefelhalmozás, államháztartás és köztehverviselés

Amint már láttuk, mind Magyarországon, mind Erdélyben a feudalizmus felbomlásának és a polgári társadalom kialakulásának szakaszában a legfőbb gazdasági fékező tényezőt a tőkehiány jelentette. Közgazdasági felfogásában Széchenyi is a termelőtőke elégtelenségében jelezte meg az elmaradottság fő okát, megállapítva „hogy főképp azért vagyunk mi magyarok mindenben olly pirulást okozólag hátra és erős nemzet helyett csak gyenge nép, mertnincs az ország elég investmentális tőkével ellátva”, az „investmentális tőke tehát a legfőbb szempont”⁶⁵, ugyanis „az ország annál gazdagabb, erősb és hatalmasb, mennél nagyobb a nemzeti tőke”⁶⁶.

Széchenyi ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az ország természeti és gazdasági kedvező adottságai nagyobb arányú tőkeberuházást igényelnének. Megállapította, hogy „alig van ország, mellybe annyit lehetne dús nyereséggel investálni, és melly mégis aránylag ahhoz, mi lehetne, mindenben hátra egy olly fertelmesen poros, mocsaras s minden jobb közlekedés nélküli virágtalan haza volna, mint a magyar hon”⁶⁷. Szerinte is számottevően javítana a nép anyagi helyzetén az előnyös lehetőségek kedvező kihasználása, de ezzel kapcsolatban megállapítja: „jóllehet, gyönyörű, az anyatermészettől pazar kézzel megajándékozott urodalomhoz hasonlít honunk, azért aránylag még sem jövedelmez, sőt mi több, benne kivétel nélkül senkinek sincs oly jó dolga, mint amilyen kifejtendő körülményeink könnyen lehetne”⁶⁸.

Széchenyi országépítő tervében a sürgős megvalósításra kerülő teendők jelentős beruházásokat, költségeket igényeltek. Az azonnali kardinális feladatok közé tartozott a „Buda s Pest közt épülő állandó híd... országos közlekedések... út, vasút.. vízcsatorna „kikötő.. vizek általános elrendezése, nevelési intézetek, tanodák, árvaházak, politechnicumok, országház ezekhez költség kell”⁶⁹. A szükséges tőke előteremtésére a feudális robot és dézsma helyett a korszerű adórendszer be-

vezetését, a teherviselés általánossá tételét követeli. Olyan új adózási elvek érvényesítéséért száll síkra, amelyeket a kor közgazdaságtana már kidolgozott, főleg D. Ricardonak⁷⁰ *A politikai gazdaságtan és adózás alapelvei* című, 1817-ben megjelent műve alapján. Széchenyi adópolitikájának alapelve: „mindenkire nézve, ki a haza levegőjét szíjja, egyenlő teher és egyenlő jog” – s így „a magyar nemességnek illő volna a közteher alá állnia”⁷¹.

Az ország előrehaladásához szükséges „investitionalis” tőke létrehozása céljából új adózási rendszer bevezetését javasolja, a holdankénti 2 garas földadót, amelynek összességét az államháztartás méltányos hitel mellett juttatta volna a beruházóknak. Megállapítja, hogy az adó csak akkor helyes, ha „célirányos investitio lényegét viseli”⁷² és így „az adót egyenesen gazdasági investitiohoz hasonlítom, melyet...azért fektet az okos gazda a jószágba..., hogy ott gyümölcsözve nevelje a jövedelmet”⁷³. Ugyanakkor nem a fogyasztókat sújtó áruforgalmi adó növelését, hanem a jövedelemadó differenciált alkalmazását látja megfelelőnek. Megjegyzi például, hogy az olyan gazdasági tevékenységet, mint a „műipar, kereskedés, eladási díj, stb. ápolni kellene, mint nehezíteni”⁷⁴.

A készpénzhiánnyal küszködő gazdasági tevékenység megkönnyítése érdekében Széchenyi a Nyugaton már rég meghonosult új fizetési eljárásoknak, elsősorban a kereskedelmi hitellel együttjáró váltójognak a bevezetését tartotta fontosnak. Megállapította, hogy a korszerű áru- és pénzforgalomban „a kereskedelem, a hol minden csak creditum, restantiak, írott s nyomtatott jelek által él és mozog, s a hol a készpénz csak legkisebb Rollát játszik, ezen most említett s a privát életben ritkábban előforduló esetnek, szinte mindig helye van”⁷⁵.

A tőkefelhalmozás szerepét Erdélyben elsősorban Wesselényi Miklós fejtette ki. „Csak a jövedelmek s tőkepénzek szaporodásával nő a nemzet gazdagsága – állapítja meg a szerző – ... Ez bizonyos mértéke a gazdagulásnak vagy szegényedésnek. Ha ezek becse s mennyisége

nem növekedik: mozgás nélkül helyt bajosan állhatván nem sokára apad s a nemzet azon mértékben szegényedik, mint ezek fogynak”⁷⁶.

Széchenynek és Wesselényinek közgazdasági nézetei élénk hatást gyakoroltak az erdélyi gazdasági gondolkodásra. Megállapították, hogy „minden felé élet mutatkozik a szorgalom, s kereskedési közösködések elősegítésére”⁷⁷, de „találmány, tőkepénz és hitel tartják fenn a kereskedést. De nincs találmány szabadság nélkül, nem gyűl össze tőkepénz bátorság nélkül s nem áll fenn hitel kezesség nélkül”⁷⁸. Széchenyi eszméinek pártolói is azt hangsúlyozták, hogy „a tőkék bátorítgatása, könnyű, akadály nélküli forgása s egy kézből másikba való költözködtetése szorgalomra és kereskedelemre nézve még a jó utaknál is fontosabb, mert a föniciaiak rossz hajókkal és karavánokkal sem valának alábbvalók a mai Angliánál, ellenben vagyoni bátorság nélkül nemzeti jólétet gondolni sem lehet.”⁷⁹

A földművelés belterjesítése sem valósulhat meg tőkeberuházás nélkül. „A föld telhetetlen dajka – állapítja meg a Vasárnapi Újság – csak úgy ad bő termést, ha ő is gazdagon tápláltatik s a földművelés csak úgy lehet virágzó, ha a gazda jutalmasan hozzájuthat a gazdaságnak folytatására megkívántatott tőkéhez”⁸⁰, mert „minél nagyobb a gazdaság folytatására szánt tőkepénz summája, annál nagyobb hasonló körülmények között a jövedelem”⁸¹, ugyanis „a nyereség csak a tőke, még pedig a jól forgatott tőke gyümölcse”⁸².

A tőkepénz létrejöttének fő útját Erdélyben is a pénzhitel jelentette. „Kereskedést tétovázás nélkül az emberi társaság életének merjük mondani, s ezen élet szíve és ereje a hitel”⁸³ – állapítja meg a kolozsvári Vasárnapi Újság – „Hitel nélkül nemzeti ipar, szorgalom, kereskedelem és általában anyagi jólét nem is gondolható”⁸⁴.

A pénzhitel szükségességének hangsúlyozásával együtt Erdélyben is síkraszálltak a kereskedelmi hitel intézményeinek, a váltójognak a bevezetéséért. Az 1841–43-as kolozsvári országgyűlésen a nagyszebeni, erzsébetvárosi és kolozsvári kereskedő-társaságok „a hitelnek tör-

vény útján emelése és ezáltal a kereskedelem előmozdítása céljából kéri, hogy a „váltójog és azzal kapcsolatban a váltótörvényszékek országosan létrehozassanak”⁸⁵.

Amint láttuk, a kor gazdasági felfogása szerint a közteherviselés és hitel útján létrejött nemzeti tőke jelentős szerepet töltött volna be mind Magyarországon, mind Erdélyben a korszerű termelés fejlesztésében, amely határozott kihatással lett volna a nemzeti piac kibővülésére is. A Széchenyi által kidolgozott és az Erdély-szerzte felkarolt közteherviselés ügye az 1843–1844-es magyarországi országgyűlésen ugyan megbukott, de mert meglátásai a kor szükségleteiből adódtak, így később meg is valósulhattak.

A piac

A piac Széchenyi meglátásában ugyanakkor az árugazdálkodást kifejlesztő és egybetartó láncszem, amely jelentős módon járult hozzá ahhoz, hogy az akkori féltermelési gazdaság általánosított árugazdasággá váljon, hogy a helyi piacok átalakuljanak nemzeti piaccá. Az árucseré, a piac ugyanis szorosan kapcsolódik a kifejlesztett árutertermeléshez.

Az árutertermelés általánosítását gátló feudalizmus válsága Széchenyi korában agrárkrízissel párosult. A nemesség érdekelt volt az árutertermelés kifejlesztésében, ennek akadályát viszont a piac hiányában látta. A magyar közgazdaságtan Széchenyi előtt, erős merkantilista hatás alatt, a külkereskedelem bilincsei ellen összpontosította támadásait. A feudalizmus alapján kibontakozó árutertermelés viszonyai között a pénzt tartotta a gazdagság fő formájának, és a belső piac fejletlensége miatt, a külső piacot, az árukivitelt tekintette alapvető pénzszerzési lehetőségnek. Így a külkereskedelemtől várta az ország gazdasági felvirágoztatását. „A belső és külső kereskedelem rekedéseit, akadályait kell hát elhárítani”

– írja Dessewffy József – , mert „a jobb lábon álló külső és belső kereskedés hozhatja főképp elé a népességgel a nagyobb szorgalmat, a nagyobb termesztést, a készítményi lehetőségeket”⁸⁶.

A piackérdés előtérbe kerülése tehát ebben az időben valós probléma, s így az áru- és pénzforgalom tanulmányozása állandóan napirenden szerepelt. Széchenyi, a klasszikus közgazdaságtan következetes magyar képviselője, a forgalom jelenségeit a termelésből magyarázza, és az árucseré-gazdálkodás, az áru- és pénzforgalom kifejlődését a munkamegosztás kibővülésétől, a szabad tulajdon létrejöttétől, az anyagi érdekelttség kibontakozásától teszi függővé. Tisztán látja, hogy az árucseré-gazdálkodás a belső piac alapján bővíthet mindenekelőtt, amely feltételezi az árutermelők gazdasági megerősödését, jövedelmük számottevő növekedését.

A belső consumatio

A gazdaság alanyai nem csupán termelők, eladók, hanem egyben vevők, fogyasztók is. Ilyen értelemben a belkereskedelem nem más, mint belső fogyasztás. A termelés végső célja tehát a fogyasztás. A fogyasztás viszont a vevők fizetőképességétől függ; és mivel a lemaradás a „belső consumationak a csekélységében” is megnyilvánult, ezt kellett emelni, ám „de ezt csak a lakosság vagyonossága által lehet elérni”⁸⁷. A jobbágymunka eltörlése és a polgári lét meghonosítása jelentősen javította volna a lakosság anyagi helyzetét; Széchenyi szerint „ez nem annyira keresztényi tett, mint inkább jó calculus volna”⁸⁸. Így: „ha nemesebb okból nem is, legalább hasznunkért adjunk a legnagyobb résznek politikai létet, mert azáltal határtalanul több lesz a jól élő, sokat költő – ti. nagyobb a belső fogyasztás, elevenebb a belkereskedés s így mód nélkül nagyobb jószágaink jövedelme”⁸⁹. Az anyagi és szellemi jólét végeredményben a fogyasztásban jut kifejezésre, „a belső consumatio

az, amely minden ország kifejtésének palladiuma; legfőbbike, legbiztosabbja, leggazdagabbja, a lakosok vagyoni léte és boldogságá'⁹⁰-nak alapja.

Érték és pénz

Külön figyelmet érdemel Széchenynek az értékre és pénzre vonatkozó felfogása. Érték- és pénzelméletét erős merkantilista-ellenesség uralja; állítja, hogy a pénznek mint forgalmi eszköznek önmagában nincs értéke, ez tehát nem lehet a gazdálkodás és a kereskedelem célja, ugyanis a „pénznek csak úgy van értéke és becse, ha azért az élet számos javait magunknak meg is szerezhethjük”⁹¹. Így az aranytermelést és az aranyon alapuló pénzforgalmat nem is tekinti lényegesnek.

Az értéket és a pénzt kettős megközelítésben elemzi: az értéket egyrészt a termelés oldaláról, a munka alapján határozza meg, másrészt a szükségletek, a fogyasztás szempontjából, a hasznosság elve alapján magyarázza. Erre utal az a megállapítása is, hogy „a munkából pénz lesz, s a pénzből ismét munka”⁹², vagyis a pénz munka révén keletkezik és befektetés útján munkává alakul.

Széchenyi megsejti, ha kizárólag a termelés, a munka révén határozzuk meg az érték fogalmát, ezzel ezt leszűkítenénk és túlságosan absztraktizálnánk. Így, vizsgálatát kiegészíti az értéknek a hasznosság oldaláról való megközelítésével. Ebben a vonatkozásban fogalmaz úgy, hogy „az érték szorosan a pillanathoz van kötve”, és „a pénznek, földnek, minden egyébnek csak úgy van lehető legnagyobb haszna, ha egyiket s másikat minden pillanatban arra fordíthatom, amire tetszik.”⁹³ Az értéknek e szubjektív meghatározását sokan nem értették meg, így például Dessewffy József erről a következőket írta: Széchenyi „az érték becsét nem pénzben, nem aranyban, hanem minden akár fekvő, akár kelhető (azaz ingó) jószágnak hasznavehetőségében helyezteti.”⁹⁴

Dessewffy merkantilista szempontból értelmezte az értéket s így nem értette meg, hogy Széchenyi, Ricardot követve, a hasznosságot is figyelembe vette az érték meghatározásánál.

„Céhek, limitációk” eltörlése és „a vetélkedési ösztön”

Az, hogy mennyit ér hasznosság szempontjából egy áru, annak ára, vagyis pénzbeni kifejeződése jelzi. Ez az érvényrejutás viszont csak az árutermelés, a kereslet – kínálat törvénye által szabályozott szabad áralakulás feltétele mellett válik lehetővé. Így nem véletlenül kerül bele Széchenyi reformprogramjába a céhek és limitációk, vagyis a hatósági árszabályozás eltörlésének követelése. Széchenyi mint a szabad gazdálkodás, a „laissez faire” híve, ellene van a gazdasági életbe való mindenmű beavatkozásnak. „Ami pedig a kereskedést illeti – mutat rá Széchenyi – kétséget nem szenved, hogy az igen sok beavatkozás rendszerint több kárt okoz, mint a semmi beavatkozás.”⁹⁵

Élesen elítélte a céheknek az ország gazdasági életre gyakorolt káros hatását; monopolisztikus helyzetüknél fogva lehetetlenné tették a versenylehetőséget. „Rég elismert axióma – állapítja meg Széchenyi – hogy minden ami egyeseknek kedvez s a konkurenciát kizárja, a közönségnek káros,”⁹⁶ már pedig „a cultura s civilizációnak első talpköve a szabadság, a második a vetélkedési ösztön.”⁹⁷

Széchenyi a nemzeti felemelkedés egyik alappillért éppen a gazdasági versenyben vélte felfedezni „a nemzeti versengés – melynek más nemzetek legfőképp köszönhetik csodálatos kifejlődésüket – hasznos gyümölcsit velünk nem is sejteti.”⁹⁸

A céhek és a hatósági árszabályozások Erdélyben is nyomasztólag hatottak a gazdasági életre, eleve lehetetlenné tettek minden újítást és haladást. A „monopolium – írta Wesselényi – az az adásvevés, haszná-

lás, termesztés, vagy készítésbeli kirekesztő jus(s) társaságban mindig veszedelmes, fojtja az ipart és sokat sért.”⁹⁹ Tehát „az iparfejlesztés egyik zárgátja a céhok”¹⁰⁰, mely összeesküvést jelentett a közösség érdekei ellen.

A haladást a leghatásosabban úgy lehetett tehát elősegíteni, ha a nemzeti szorgalmat gátló intézmények felszámolásával tágítják a szerzésnek és keresetnek a körét, és ezzel a vevők számát és vásárlóerejét növelik. Széchenyi kimutatja, hogy azért „minden olcsó az országban, mert nincs vevő”, „hogya a verseny és a munka fokozódjék ..., a vevők, a vásárlók számát kell tehát növelni. Ez a dolog veleje. Mert legyen csak ki keresse s meg is fizethesse, léssen akkor elég fáradozó is, ki minden javakat kiállít.”¹⁰¹

A Zollverein List – Nebeniusfelfogása és Magyarország

A virágzó belkereskedelem talaján bontakozik ki az élénk külkereskedelem. A külkereskedelemben, az abszolút és komparatív előnyök elvét követve, Széchenyi a szabad kereskedelem híve. Egyre inkább nyilvánvalóbbá vált, hogy az Ausztria és Magyarország között létező vám-sorompók nemcsak a külkereskedelmi áruforgalmat fogták vissza s így az országot elzárták a külpiacoktól, hanem az ország ipari fejlődését is gátolták. Ezzel szemben K. F. Nebenius és List Frigyes protekcionista vámpolitikát dolgoztak ki, a mai európai Közös Piac genézisét képező Zollverein-tervet (a német államok vámszövetségét), amelyhez eredetileg Ausztria mellett Magyarország is csatlakozott volna. Széchenyi ezzel szemben következetesen kitartott a szabadkereskedelem politikája mellett, fejtegetéseiben azt bizonyította, hogy Ausztria és Magyarország kölcsönösen érdekeltek külkereskedelmük fejlesztésében, mert külgazdaságilag egymásra vannak utalva, és így minden ország keres-

kedelmére hasznos, ha gazdag kereskedő szomszédai vannak. Szerinte üdvös lenne, ha Magyarország keleti, északi és déli szomszédai is gazdagok lennének, és sok olyan gazdag és tehetős város lenne, mint Bécs.

Széchenyi István élete és tevékenysége a magyar nemzet fejlődésének sorsfordulatára esik, a magyar nemzeti kultúra fejlődésének kritikus időszakában. Azt bizonyította, hogy a magyar nemzetiség nem csupán a szellemi, hanem a gazdasági kultúra terén is európaivá kell váljék. Életműve olyan társadalomépítő program, amely messzemenően merített kora közgazdaság-tudományának eszméiből, de mindig magyar talajon állva, a magyar valóság elemzésének igényével nyújtott gyakorlati alternatívát. Okfejtéseit a történelmi, gazdasági, társadalmi tények tanulmányozásával alapozta meg, a tapasztalati induktív módszer felhasználásával, majd a tudományos általánosítás segítségével próbált átfogó helyzetképet nyújtani a 19. század első felének magyar valóságáról, meghatározva egyben a szükséges teendőket. Eszméi, meglátásai áterjedtek Erdélyre is. Számos erdélyi személyiség azonosult nézeteivel és a gyakorlati feladatok terén Széchenyi példáját követte.

Ő az új magyarságtudat, a „nemzeti értelem” kidolgozója. Hitvallása szerint szükséges „új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenünk. Elégge meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet, vagy testi erő; hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme tesz a nemzetek tartós sarkalatját”.¹⁰² „A nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtését tartom azon nemző oknak – vállalta e nemes feladatot Széchenyi –, melyből nemzetiség, honszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság s nemzeti dicsőség fakad”.¹⁰³

Széchenyi végig gondolta a nemzeti önismeret valamennyi vonatkozását, kifejtette az új nemzeti tudat tartalmát, felkeltette a nemzetben

a szunnyadó energiákat és a tettekben megnyilvánuló hazaszeretetet, minden csepp vérével Magyarország felemelkedését, a magyar nemzet dicsőségét szolgálta. Egy olyan haza felvirágoztatásáért küzdött, mely „örömré készült kert...”, hol az ember méltósága szent s melyben erénys és a legszebb dísz”¹⁰⁴.

Jegyzetek

- 1 Skerlecz Miklós (1731–1799) – politikus, közgazdász és jogász, a magyar nemzeti mozgalom egyik vezetője. Fő műve *Magyarország természeti és politikai helyzetének leírása*. Elsőként fogalmazta meg Magyarország gazdasági önállóságának programját, a magyar külkereskedelem fejlesztését és a hazai ipar létrehozását követelve. Mint merkantilista az osztrák gyarmatosító politikával szemben a gazdaság fejlesztésében állami támogatást és védővámokat javasolt. Számos elméleti és gazdaságpolitikai kérdésben messze megelőzte kortársait.
- 2 Dessewffy József: A Hitel című munka Taglalattya, in: Iványi Grünwald Béla: *Gróf Széchenyi István*, Budapest, 1930. 561, 606, 639.
- 3 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 71.
- 4 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 88.
- 5 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 71.
- 6 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 88.
- 7 Széchenyi István: i. m. 49.
- 8 Dr. Molnár Miklós: *Adam Smith és List Frigyes hatása az erdélyi közgazdasági eszmékre*, Kolozsvár, 1947.
- 9 Karl Friedrich Nebenius: *Der öffentliche Kredit*, Karlsruhe, 1829. A kölcsöntőke, a nyilvános és olcsó hitel szerepét a nemzeti tőke kifejlesztésében Nebenius dolgozta ki elsőnek a kontinensen, amellyel az államhitel tanát önálló tudomány színvonalára emelte.
- 10 Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, Pest, 1851.
- 11 *Gróf Széchenyi István és Birálói*: Nemzeti Társalkodó, 1832. , 20. sz., 315.
- 12 Széchenyi–Wesselényi: *Feleselő naplók*. Szerk. Maller Sándor, Bp. 1986. , 44.
- 13 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 9.

- 14 Adam Smith (1723–1970) skót közgazdász. Főműve: *A nemzetek gazdagsága*, 1776-ban tette híressé, amelyben a szerző az angol gazdaság fejlődésének és a modern világra is érvényes fejlődési tényezőket fejtette ki. Szerinte minden gazdagság forrása a munka, és az emberi tevékenység, a munkamegosztás növeli a gazdagságot, teremti meg a piacot. A gazdaság szabályozásának mechanizmusát a személyes érdek, mint láthatatlan kéz képezi. Az adózás alapvető elveit is kifejtette.
- 15 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831., 284.
- 16 Széchenyi István: i.m. 439–440.
- 17 U.o. 205
- 18 Nemzeti Társalkodó 1832 19.sz. 292.
- 19 Jeremy Bentham (1748–1832) angol közgazdász, jogtudós és filozófus, A. Smith tanítványa és D. Ricardo tanítója. Közgazdasági szempontokat is tárgyaló fő műve *Bevezetés az erkölcs és a törvényhozás elveibe* (1789), a hasznosságot és az érdekeket az életvitel alapelvevé tevő etikai irányzatnak, az utilitarizmusnak a megalapítója. A törvények megváltoztatásának szükségességéről vallott nézeteivel nagy hatást gyakorolt a jogtudományra és a liberalizmusra.
- 20 Iványi Grünwald Béla: *Gróf Széchenyi István*, Budapest, 1930
- 21 Francis Bacon (1561–1626) angol filozófus. Főképpen empirikus, ismeretelméleti műveket írt. Legfontosabb műve a *Novum Organum Scientiarum* (1620) amelyben a középkori nézetekkel szembeszállva a tapasztalat jelentőségét deklarálta. Szerinte a természetet és társadalmat csak úgy lehet megismerni, ha kiemeljük az indukció törvényeit, vagyis az egyeditől haladunk az általános következtetések és törvények megfogalmazása irányába.
- 22 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831., 220.
- 23 Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története*, Pest, 1868., 276–299.
- 24 Kemény Zsigmond: Szécsényi István, megjelent Csengeri Antal művében *Magyar szónokok és státusfátus férfiak* címen, Budapest, 1851.
- 25 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831., 11.
- 26 I.m. 8.
- 27 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830., 184–185.
- 28 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831., 412.
- 29 Uo 412.
- 30 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830., 62.

- 31 Dessewffy József: i. m. 524 – 525.
- 32 Széchenyi István: *Kelet népe*, Pest, 1841. , 5.
- 33 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 321.
- 34 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 42–44.
- 35 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 61.
- 36 Széchenyi István: i.m. 102.
- 37 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 85–91.
- 38 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 178
- 39 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 343.
- 40 I. m., 343.
- 41 I. m. 97.
- 42 Széchenyi István: *Adó és két garas*, kiadja a „Filmtrade” kft, 1991. , 45.
- 43 I.m. 44, 48
- 44 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 295–296.
- 45 I.m. 339.
- 46 I.m. 339.
- 47 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 85–91.
- 48 Széchenyi István: *Világ, Stádium*, Pest, 1831. , 50.
- 49 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 102.
- 50 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*, Bukarest, 1833. , 101.
- 51 Széchenyi István: i.m. 181.
- 52 Nemzeti Társalkodó: *Az anyagi haladásról*, 1842. , 35 sz .
- 53 Széchenyi István: *Adó és két garas*, kiadja a „Filmtrade” kft, 1991. , 8.
- 54 Széchenyi István: i.m. 44
- 55 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 120.
- 56 Vasárnapi újság: *Gazdasági közlemény*, 1842. , 402. sz.
- 57 Széchenyi István: *Hitel*, Pest. , 1830, 69.
- 58 Wesselényi Miklós: i.m. 179.
- 59 Széchenyi István: i.m. 41.
- 60 Dessewffy József: i.m. 523.
- 61 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 114–115.
- 62 I.m. 75.
- 63 I.m. 73–74
- 64 I.m. 130.
- 65 Széchenyi István: *Adó és két garas*, kiadja a „Filmtrade” kft, 1991. , 15, 16.
- 66 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 122.

- 67 Széchenyi István: *Adó és két garas*, kiadja a „Filmtrade” kft, 1991., 25.
68 I.m. 15.
69 I.m. 48.
70 Ricardo David (1772–1823) klasszikus polgári közgazdász, az ipari forradalom korának teoretikusa. A fenti címen megjelent főművével érte el a klasszikus polgári közgazdaságtan csúcspontját. Elméleti rendszerében a társadalmi-gazdasági haladás döntő tényezőjének a tőkefelhalmozást tekintette. Kimutatta az adóknak a nemzeti tőke létrehozásában betölthető szerepét, a társadalmi méltányosság elvének jelentőségének szerepét a közteherviselésben.
71 Széchenyi István: *Adó és két garas*, kiadja a „Filmtrade” kft, 1991, 22, 23.
72 I.m. 34.
73 I.m. 22
74 I.m. 107
75 Széchenyi István: *Lovakrul*, Pest, 1828, Felelős kiadó: Széchenyi Öregdiákok Baráti Társasága, 107.
76 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*, Bukarest, 1833., 111.
77 *Erdélyi Híradó*, 1836. , 18, sz.
78 *Nemzeti Társalkodó*, 1832. , 3. sz.
79 I.m. 18.
80 *Vasárnapi Újság*, 1835. , 65. sz.
81 *Vasárnapi Újság*, 1841. , 376. sz.
82 *Vasárnapi Újság*, 1835. , 65. sz.
83 *Vasárnapi Újság*, 1840. , 312. sz.
84 *Vasárnapi Újság*, 1841. , 38. sz.
85 1841. november 15. napján kezdődött országgyűlésről készült Jegyzőkönyv, Kolozsvár 1841, 692.
86 Dessewffy József: i.m. 524.
87 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833, 58 –72.
88 I.m. 28.
89 I.m. 72.
90 I.m. 64, 65.
91 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 41.
92 I.m. 145.
93 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 42.
94 Dessewffy József: i.m. 523.
95 Széchenyi István: i.m. 130.
-

- 96 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 274.
- 97 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 343.
- 98 I. m. 80.
- 99 Wesselényi Miklós: i.m. 100 – 101.
- 100 Nemzeti Társalkodó: *Anyagi haladásról általában, különösen a céhokról* 1842., 3512. sz.
- 101 Széchenyi István: *Stádium*, Lipcse, 1833. , 290–292.
- 102 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 72–73.
- 103 Széchenyi István: *Világ*, Pest, 1831. , 363.
- 104 Széchenyi István: *Hitel*, Pest, 1830. , 73.

Somai József

BRASSAI SÁMUEL KIÁLLÁSA SZÉCHENYI ÉS ESZMÉI MELLETT

I. A nagy ember sohasem a múlté

Széchenyi ilyen nagy ember volt. Megszemélyesítette azt az eszmét, hogy a nemzetért való munka örök feladat, mert minden újabb nemzedéknek ugyanazt a munkát kell folytatnia megújulva, és ugyanazért a célért, a nemzeti emelkedés útján haladni, amelynek soha nincs vége, mert ha egyszer megszakad, a nemzet élete szakad meg.

Az igazán nagy ember soha nem csak a saját korszakáé, mert az egyetemes igazságok felismerésében kiválik kortársai köréből. Széchenyi azonban nemcsak eszméi által emelkedett kora fölé, hanem a cselekvés területén is. Eszméivel, tanításaival, példás cselekedeteivel megmutatta kortársainak, hogy nem szabad belenyugodni az elmaradottságba, a szegénységbe, a ki szolgáltatottságba.

Az erdélyi magyarság helyzete számos vonatkozásban ma is hasonlít az akkori magyarországi viszonyokhoz: ma is a fennmaradásunkért kell küzde-nünk, a belső megerősödésünk által. Ezért önismeretre kell törekednünk. Széchenyi arra tanít, hogy bármin akarunk változtatni, javítani, először is-mernünk kell helyzetünket. Széchenyi nem csak a történelemé, nem a múlté; a „legnagyobb magyar” alakja ma is elevenen ható érték számunkra. Arra tanít, hogy ne ragadjunk le a múltba, hanem cselekvő munkával a jövő út-ját építsük.

Széchenyi elhivatott ember volt, életét a felismert hivatás szolgálata töltötte ki. A felismert hivatása nem más, mint az, hogy kiragadj a Magyaror-

szágot az elmaradottságából és a haladás útjára állítsa. „Hazájának, fajtájának forró szeretete az uralkodó érzelme, az érettük való munka az uralkodó gondolata. Ezt a munkát ismerte fel rendeltetésének, erre tette fel egész életét. Hivatásának ereje egészen rendkívüli: világossága nemcsak neki mutatta meg az útját ányéktalanul, hanem kortársai javát is erre az útra kényszerítette; nemcsak hogy *maga jelölte ki százada útját*, de további századokra is kítűzte minden igaz magyarnak az élete feladatát s – nagy szó, de kisebb nem elég – örökre megvilágította a magyar életnek, nemzetté válásnak és nemzetül megállásnak legmélyebben levő feltételeit. E hivatás történelmi jelentőségű: a magyarság újkorát attól kell számítani, amikor Széchenyi elhatározta, hogy felrázza az elalélt magyart: *én, ha senki más*” – hangzottak e szavak Imreh Sándortól, az egyik erdélyi elismert Széchenyi-kutatótól a legnagyobb magyar születésének 150. évfordulóján¹.

Ennek az írásnak a célja áttekinteni, hogyan viszonyultak erdélyi eleink Széchenyihez és eszméihez, s mit jelentettek tanításai és példátlan cselekedetei az utókornak. Erdélyi kortársai, gróf Mikó Imre, Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel munkássága és hazafias magatartása, erőt teremtő tanúbizonysága annak, hogy a Széchenyi eszmék és attitűd Erdély számára is sorskérdés volt, tehát ennek tudatában cselekedtek mindannyian, és rajtuk kívül is még sokan mások. Tekintettel arra, hogy a fent említettek közül Brassai Sámuel ez irányú munkássága a legkevésbé ismert, tanulmányunkban ezzel foglalkozunk, mert kiállása Széchenyi mellett a korszellem tükre volt.

II. Brassai – a közgazdász

Brassai Sámuel méltó társa az imént említetteknek, aki lankadatlan kitartással és áldozatkészséggel ölelte fel a tudományok széles skáláját. Concha Győző 1899-ben az akadémiai beszédében mondja: „Brassai hosszú életében, páratlan akarateréjével, nemes szívével, ismereteinek

rendkívüli terjedelmével, nemzetünk erős művelődési törekvéseinek egyéni megtestesülése, mindenütt jelenvaló, látható apostola, halhatatlan érdemű munkása volt.”²

Itt először Brassairól mint közgazdászról szólunk röviden. Ezt azért tesszük, mert a nagy tudós közgazdász mivoltáról érdemeihez mérten keveset tudunk. Sokat tudunk a polihisztorról, de annál kevesebbet a közgazdaságban nyújtott úttörő szerepéről.

„Az utolsó erdélyi polihisztor” minősítés, ahogyan mintegy hetven évvel a nagy tudós halála után 1971-ben Mikó Imre a Brassairól szóló remek életrajzi kötetének címében nevezte (ez a minősítés Brassaira már életében ráragadt), önmagában igaz is, mert a tudományok olyan széles skáláján alkotott, amihez nem mérhető talán senki más munkássága. Egy korábbi tanulmánykötetben³ már foglalkoztunk röviden Brassai Sámuel gazdasági gondolkodásával, ezúttal viszont szeretnénk részletesebben és behatóbban foglalkozni Széchenyihez való szellemi viszonyulásával, és az ehhez kötődő gazdasági nézeteivel. Életrajzírói nem foglalkoztak kellő elmélyüléssel Brassainak a gazdasági tudományágban nyújtott teljesítményével, pedig életének legaktívabb időszakában – 30. és 60. éve között –, a 19. század legmozgalmasabb periódusaiban (reformkor, szabadságharc, önkényuralom), sokat foglalkozott a közgazdasághoz tartozó elméleti és gyakorlati kérdésekkel.

Brassainak a gazdasági kérdések iránti megkülönböztetett érdeklődését hat kérdéscsoporthoz köthetjük: 1). Erdélyben az elsők között, 1832-ben, a *Nemzeti Társalkodó*ban három folytatásos terjedelmes írásában, áll ki Széchenyi, a *Hitel* és *Világ* című műveiben megjelentetett, a polgárosodást és a magyar gazdaság felemelését célzó gondolatainak a védelmében. Vélhetően Széchenyi megjelent munkái (*Hitel*, *Világ*, *Stádium*) hatására kezdte el a fiatal Brassai tulajdonképpen a gazdasági kérdésekkel való foglalatzkodást; 2). Tizenöt éven át (1834–1848) szerkeszti az úttörő jelzöt érdemlő és még ma is példaértékű, alapvetően gazdasági jellegű néplapját, a *Vasárnapi Újságot*; 3). Megírta Ma-

gyarországon elsőnek – a „gazdák”, és mások örömeire, az egyik legterjedelmesebb (359 oldalas, két kiadást is megért) a banktörténetről és a korabeli bankrendszerről szóló monografikus munkáját, a *Bankismertetet*. 4). Gazdag nyelvismeretét felhasználva számtalan gazdasági kérdést tartalmazó írást fordított magyar nyelvre nyugati (angol, német, francia) közgazdászoktól. Például lefordította, és magyar viszonyokhoz alkalmazta a német Ignaz Bernhard, „minden kereskedő és gazdász hasznára”, *A kereskedők arany ABC-je* című, 144 oldalas útmutató könyvét; 5). Egész élete során jelen volt gazdasági jellegű írásaival a gazdálkodás kérdéseivel foglalkozó korabeli lapokban (*Természetbarát, Gazdasági Lapok, Magyar Posta, Falusi Gazda, Divatcsarnok, Magyar Hírlap, Nemzeti Társalkodó* stb.); 6). Az olyan természettudományos jellegű munkáiban is, mint *A föld egyes részeinek ismertetése* (1832), *Bevezetés a világ és státusok esmeretére* (1834), *Természeti földirat* (1871), de más fűvészeti, vagy módszertani könyveiben is folyamatosan jelen vannak a gazdaság és a gazdaságosság kérdései és a hasznosságkeresés pragmatizmusa. Ezek a könyvek részben a természettudományok, részben a társadalomtudományok, főleg azonban a közgazdaság-tudomány világába tartoznak.

Ebben a tanulmányban részletesebben csak az első kérdéssel, tehát a Széchenyihez kapcsolódó írásokkal és a Széchenyi-eszmékhez való kötődéssel foglalkozunk, a többi hat vonatkozás egy készülő nagyobb tanulmány tárgyát képezi majd.

III. A fiatal Brassai belépése a közéletbe

Brassai neves életrajzírói, Boros György, Kövári László, Fitz József, Mikó Imre, Gál Kelemen, Concha Győző s mások, akik felidéztek gazdag életútját, méltón örökítették meg az utókornak a nagy tudóst.⁴ Itt életútjának csupán rövid vázlatát adjuk. Brassai saját bevallása szerint

– bizonylat születési adatairól nem maradt fenn – 1797 júniusában, annak is a közepén, Torockószentgyörgyön született. Tizenkét éves koráig unitárius pap apja tanítja, majd a helyi iskolába jár, és jelesen vizsgázik 1812-ben és 1813-ban. Tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban folytatja. Betegsége miatt ezt is megszakítja, majd a nagyenyedi református kollégiumban tanul tovább, azonban betegsége miatt 1816-ban innen is visszatér szülőfalujába, és otthon tanul tovább 20 éves koráig.

A húszas életévei Brassai számára a tudásszerzés hatékony időszakát, és a különleges nemesi környezetben eltöltött idő hatásaként a közélet iránti elhivatottság érzésének kialakulását jelentik. Tehát a tudásszerzés nagy időszaka ez, amikor főúri családoknál dolgozik, először Zsibón könyvtárrendezőként báró Wesselényi Miklósnál, majd 1823–1829 között a Bethlen családnál zongoratanár és nevelő. Kihasználván a gazdag könyvtárakat és a főúri családok szellemi környezetét, széleskörű tudásra tett szert a tudományokban és a nyelvek ismeretében. Felbecsülhetetlen tudását, tíz nyelv elsajátítását nem főiskolákon vagy külföldi tanulmányutakon szerezte, hanem kitartó munkával autodidaktaként sajátította el mindazt, ami később meghozta számára a megérdemelt elismerést. Ez a tíz év teremtette meg a tudásra szomjas ifjú számára az alapot, hogy később hosszú éveken át egész nemzetének tanítómestere lehessen. Gál Kelemen Brassairól szóló életrajzírása szerint: „Iskolája csak arra volt jó, hogy megnyissa szemét a látásra, a magyar ugar egész területén eléje táruló hiányokra, hibákra, a nyugattól való elmaradásunk szomorú látványára. Ez a szomorú élmény őt nem csüggesztette, hanem példátlanul széleskörű és elmélyedő tanulásra serkentette. De ez a tanulás nem olyan *l’art pour l’art*-féle munka volt a maga kedve és szeszélye kielégítésére, hiúsága legyezgetésére, hanem igazi értelme és valódi lényege szerint: gyakorlati irányú művelődési ösztöne felébresztésére és kielégítésére irányuló. Kisebb körben s a tudomány terén olyan szabású törekvés, mint a Széchenyié

a testvérhonban s a Wesselényi é Erdélyben. Lehetetlen törekvésük azonoságát fel nem ismerni: csupán nemzetnevelő és emelő munkájuk területe más itt és más ott. Tanult folytonosan és soha ki nem fáradó buzgalommal, de nem azért, hogy sokat tudjon, hanem azért, hogy sokat taníthasson, sokat használhasson nemzetének. A *Vasárnapi Újság* (1834–1848-ig) olyan nevelője volt Erdélynek, mint a testvérhazának Széchenyi ébresztő riadói. Ebben mondja egy helyt (1843. jan. 1. szám): „*ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségénél előbb becsülném.*”⁵

A harmincas évek elején jelentkezik első írásaival, amelyekkel már bizonyítja nagy tudását és egyből az érdeklődés előterébe kerül, mert rövidesen a *Vasárnapi Újság* szerkesztői megbízatását kapja (1834), majd az unitárius kollégium tanára lesz (1837). A Magyar Tudós Társaság, az Akadémia, Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós és Szemere Pál ajánlására, előbb levelező tagjává (1837), majd rendes tagjává (1865) választja. Közben tanít, cikkezik, vitatkozik Pesten, illetve Kolozsváron a tudományok majdnem minden ágában. A kolozsvári egyetem megalakulásától (1872) prorektor, rektor, tanszékvezető és több tantárgy előadója. Hosszú élete és munkássága alatt alapvető hivatásának, hazafias tettnek tartotta nagy tudását népének átadni. Gál Kelemen életrajzírásában mondja: „Bármint forгатom elmémben a kérdést, mindig arra az eredményre jutok, hogy ő a *nemzetének nagy tanító mestere*. Ezzé avatja őt életének egyetlen nagy szenvedélye, a tanítás. A magyar művelődés ör helyén álló katona. Oda állította őt a lelkében felcsendülő *elhívás* parancsa. Figyelő lélekkel áll a nemzete életében felmerülő tudományos, művészeti, irodalmi és közgazdasági jelenségek áramlatai között. Osztatja a sötétséget és tudatlanságot, űzi a homály felleget, irtja a tévedéseket, terjeszti, és fejedelmi bőkezűséggel szórja szét nemes önzetlenséggel embertársai lelkében az ismeretek magvait. Fellépése egybeesik azzal a korrallal, melyben Széchenyi tünelményes fellépésével a lelkek a hosszantartó szellemi aléltság állapotá-

ból Erdélyben is ébredezni kezdenek. Széchenyi komoly gazdasági programját Erdély irodalmi életében senki megértőbb lélekkel nem fogadta, s megvalósításához nagyobb készültséggel nem fogott, mint Brassai. Észreveszi nemzetének szellemi aléltságát, tudományban, ismeretekben való elmaradottságát s lelkének egész gazdag kincses táráát, egész életét teszi fel a tanítás munkájára, a nemzeti műveltség emelésére és fejlesztésére”⁶

Életműve bizonyítja, hogy a magyar tudomány erdélyi művelői, valamint a magyar kultúra terjesztői között, minden idők előkelő helyét érdemli. Gál Kelemen szerint: „Nekem, visszaidézve emlékemben az ő testi alakját, s írásait olvasgatva, a nemzet nagy tanítója, Szokrátesz vagy Apáczai Csere János jutnak eszembe, akik egy gazdag élet minden szellemi kincsét a legnemesebb önzetlenséggel szórják szét, hogy a műveltség világosságát terjeszthessék s nemzetüket a kultúra útján emelhessek”⁷ és tovább: „De Brassai mindig ott volt, mindig jelentkezett, ahol szükség volt egy okos szóra, egy felvilágosításra, egy kérdést bontogató, százlaira fejtő éles elmére. Nem arra hivatott ő, hogy nagy életműveket létesítsen, hanem arra, hogy a „műveltséget, a felvilágosodást terjessze, nemzetét a korszellem zavaros áramlatai között a helyes irányba vezesse, a lelket és erkölcsöket romboló divatos eszméktől óvja. Ő a XIX. század magyarságának nagy tanítója: *praeceptor Hungariae*”⁸

IV. A Széchenyit támadók bírálata

Munkássága által Brassai Sámuel már az 1830-as években közfigyelem tárgya lett, akinek a szakmailag megalapozott véleménye a közéleti irodalomban már egész fiatal korában perdöntő volt.

Brassai többször megszakított iskolai után kezdődik a tudós készülése az életre. Amint iskolai pályája nem volt a megszokott és sablonos,

tanárságra készülése sem szokványos. A kollégium végzése után nem megy külföldre, mint mások, hanem eltűnik a szemek elől egy évtizedre, s miközben neveléssel és a „klavier mesterséggel” keresi kenyerét, egyszerre csak mint kész, kiforrott ítéletű, széles és alapos ismeretekkel rendelkező és erős logikájú fiatal tudós író jelenik meg ismét. 1832-ben váratlanul egy páratlanul értékes esztétikai értekezéssel, *A szépművek által okozott gyönyörűségről* cíművel⁹ lepi meg a világot. „Kolozsvár tudós társadalmi köre egyszerre felfigyel az alapos képzettségű fiatal tudósra, aki bátor és merész és meg nem félemlített hangon hirdeti a reform, a haladás, szabadelvűség eszméit s ezzel eljegyzi magát a Metternich reakciós kormányzása által megfélemlített aulikusokkal szemben a nemzeti irányú kulturális haladás ügyében”¹⁰, írta 1926-ban Gál Kelemen Brassairól.

Brassai jelentkezése kora szellemi életében a lehető legjobb időszakra esett. Erdélyben akkortájt kezdett élni a közszellem, főleg Bölöni Farkas Sándor munkásságának köszönhetően. A megjelent és közkézen forgott *Utazás Észak-Amerikában* című könyve nagy érdeklődést keltett. Bölöni összeköttetéseivel, s főképpen a Wesselényivel ifjú kora óta fönntartott barátságával, irányító szerepet töltött be Kolozsvár szellemi életében. A külföldről hazatért, tapasztalt hazafi újabb és újabb reform-eszméivel szerzett tekintélyt. A Széchenyi Istvánnal és ifjú Wesselényi Miklóssal fenntartott kapcsolatok sugallta tervei közt szerepelt a kolozsvári kaszinó alapítása, melyet követne egy népújság kiadása. Mindkettőt, másokkal összefogva, sikeresen meg is valósította. Kolozsvár ez idő szerint egy valóságos kis irodalmi központ. A katolikus, református és unitárius főiskolák tanárai, Szilágyi Ferenc, Méhes Sámuel, Gyergyai Ferenc, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Szentiváni Mihály, Gálffy Sándor, a Telekyek, Kemény Zsigmond és Jósika állnak annak a kulturális, irodalmi és közgazdasági mozgalomnak az élén, amely Széchenyi fellépése után Erdély földjén is hullámokat vetett.

Brassai 1834-ben feladja nevelői állását, s Méhes mellett szerkesztője lesz a *Nemzeti Társalkodónak* és egyedüli szerkesztője a *Vasárnapi Újságnak*, amelyet Bölöni Farkas Sándor felkérésére indít. Széchenyi hatására megalakul az úri kaszinó, s eszméi terjesztésére alapítják ezt a közgazdasági lapot. Közben megint útra indul Kendeffy gróf leányaival, s míg ő oda van, szorgalmasan küldi cikkeit a lapnak, melyet távollétében Kriza szerkeszt. Már itt kitűnik a legkülönbözőbb dolgok iránt való érdeklődésével és alapos, széleskörű ismereteivel. Foglalkozik nemzetgazdasági kérdésekkel, cikket ír a politikáról, önnevelésről és művelődésről, henger- és gőzmalmokról, az első gőzhajóról és vasútról, a sürgönyről, szociális munkásgyűlésekről, az első esküdtszékről, a léghajózásról, természeti tűneményekről, koleráról, angol, skót, francia, német gazdaságról, a bankokról és ezeknek gazdasági jelentőségéről. Ezek a cikkek Széchenyi szellemiségében íródtak, és nemzetfejlesztő, kultúraemelő hatásuk kétségtelen. „Világosan bizonyítják, hogy Erdélyben nem a Kossuth lángoló lelke gyújtott, hanem a Széchenyi hideg értelme világított”¹¹ – írja Gál Kelemen.

Brassai Sámuel élete című életrajzi munkájában dr. Boros György unitárius püspök okkal írja, hogy „Erdély legkiválóbb férfiai, született és szellemi arisztokratái, a legdemokratikusabb nemzeti és társadalmi alapon szövetkeznek a hazafias közművelődés elősegítésére”¹².

Tehát Brassai igazi felfedezője és bevezetője a szellemi világba a reformkor egyik elismert erdélyi gazdasági gondolkodója, Bölöni Farkas Sándor volt. A Kaszinó jegyzőjeként a *Vasárnapi Újság* szerkesztésének elvállalására Brassait ezekkel a szavakkal buzdítja: „tudja a bizottság, hogy oly férfit szólít fel a vállalatra, ki mindig a hazát s közjót hordozta keblében, szent kötelességének tartja oly pályára lépni fel, hol elméje szép tulajdonait és a hazafiú egyik legszebb kötelességét a nép művelődését érzelme egész melegségével és elméje sokoldalú szüleményével legszélesebben eszközölheti”¹³.

A 19. század nagy reformerei mellé bátran sorolhatjuk a „közgazdász” Brassait, aki Széchenyi Istvánnak és Wesselényi Miklósnak nemcsak a barátságát élvezte, de a kor társadalmi, gazdasági megreformálásáról való gondolkodásban kölcsönösen támogatták, védték egymást.

Brassai már 1832-ben, a *Nemzeti Társalkodó* három folytatásos írásában meggyőzően védi meg Széchenyi Istvánt a *Hitel* és *Világ* című könyveiben kifejtett reformeszméit három vehemens bírálójával szemben (Desewffy J., Thewrewk P., Orosz J.). Ezekben az írásokban teljesen azonosul Széchenyinek a polgári haladást célzó reformgondolataival.

A *Nemzeti Társalkodó* hasábjain megjelent írásának címe: *Gróf Széchenyi István és Bírálói*¹⁴. Írása nemcsak tartalmi szempontból, hanem formailag is fontos. Brassai ugyanis példát mutat benne a vitatkozás módjára: előbb nagy gonddal az utókor számára is tanulságosan elsorolja, mik a helyes bírálat feltételei, aztán pontokba foglalja Széchenyi tételeit, megcáfolja bírálói ellenvetéseit, majd levonja a végkövetkeztetést.

Széchenyi születésének kétszázadik évfordulója alkalmából „Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása” című tanulmányában Benkő Samu méltóan minősíti Brassainak ezt a részletes cikkét az első komoly írásnak Erdélyben a legnagyobb magyar védelmében a következőképpen: „Széchenyi műveiről Erdélyben az első komoly, részletes cikket neve feltüntetése nélkül Brassai Sámuel írta. Nevét a W betű mögé rejtő szemleíró azzal kezdí – különben magának is első, nyomtatásban megjelent – polémikus hangvételű cikkét, hogy a *Hitel* és *Világ* megjelenése után „méltatlanul gáncsoskodók” léptek színre. A bírálók súlyos hibájául rója fel vakságukat.”¹⁵

Brassai a bírálók bírálatához jó szándékkal mutatkozik s azzal az ki nyilatkozással közelíti meg az ügyet, hogy ő maga is azok mellé áll, akik Széchenyi „javallatait” elfogadják s ennek bizonyítására kijelenti: „Csakugyan, adjuk meg a Császárnak is, ami a Császáré: léteznek nem

kevesen olyak is, kik bár a Gróf által kívánt radícál reformra nem szózatólnának, a haza jobb létére czélzó fáradozásait részvéttel megismerék, a hibákat, hiányokat eleven, sőt néhol kiáltó, de nem hazug színekkel ábrázoló festéseiben gyönyörködne, és sok javallatait magasztalva elfogadják; léteznek végre, kik a munkáit elevenítő szellemet rokon lélekkel általértve, a szerző botlásait (melyektől egy halandó sem ment) felebaráti türelemmel tekintik, s a legtisztább hazafiúi érzéstől tüeltetve segéd jobbokat nyújtják a dicső czélnek, tehetségek szerént, előmozdítására”¹⁶.

A Széchenyi mellett kiállók nevében írja Brassai, hogy „Ezek nevében tehát emelem én is fel csekély szózatomat a nem érték értesítésére s méltatlan gáncsokodók elutasítására, s röviden megvizsgálom, mit kell vala tennie bírálóinak s mit tettek a helyett”¹⁷. Először a bírálat módszerére tesz javaslatot: „Alapíttassék egy kirekesztőleg kritikai folyóírás; ennek redáctorává tétessék egy vagy két, nem annyira a tudományok valamely különös ágára határozott mély, mint széles encyklopédiai esmeretekkel bíró tudós; ez válasszon magának a literatura különböző osztályihoz képest dolgozó társakat, s ezeknek ossza ki a bírálendő munkákat, szoros kötelességének tartván arra ügyelni, hogy a könyv recensense ha lehet még jártasabb legyen a szerzőnél a kidolgozott tárgyban; mert így nyerne igazán a tudomány az irományban található hiányok kipótlása s a tévedések helyreigazítása által; de minthogy e ritkán előfordulható eset legalább ennyire hozzávethetne egyenlő lépcsőn álljon az íróval, mert így is a tárgy több szempontból nézetvén s több oldalról világíttatván, hasznos lehet fáradozása. Továbbá azt is számba kellene venni a részrehajló ítélet eltávoztatására, hogy a szerző a bírálóval valami tudvalevő szoros barátsági szövetségben vagy nyilvános ellenségeskedésben ne legyen.”¹⁸ Ezek a jó *recensio* külső feltételei, szükségesek ahhoz, hogy egy bírálat belső tartalma hitelesen elismert lehessen.

Brassai módszeresen vizsgálta a sokkal fontosabb „belsőket” (a bírálat tartalmát), ahogyan azt ő látta: „A bírálónak két fő kötelessége van: első az iromány mivoltáról tiszta és hív képet állítani elé, második az abban előforduló hibákat, hézagokat kijelölni, ezeket amennyire a tér engedi kipótolni, vagy a szerzőt kipótlásokra serkenteni, amazokat megjobbítani. Ha ezen kettős tartozásának eleget tesz, akkor fog igazán kezdet a könyvíróval az olvasó megvilágosítására, oktatására s ismeretei többítésére”¹⁹.

Mielőtt vizsgálni kezdené gróf Széchenyi István bírálóit, terjedelmes írásában megpróbál önmaga számára számot adni a fő elvekről s állításokról, melyeket saját szempontjából nézve a *Hitelben* és *Világban* fellel, melyből egyszerre az is kitűnik, és felteszi a kérdést is, hogy érdemes-e rá, hogy a vitába avatkozzon. Vallja, hogy saját elvei valójában azonosak Széchenyinek a két könyvben rögzített elveivel „melyből egyszerre az is ki fog tűnni van e jussom a fennforgó perbe avatkozni”²⁰ jegyzi meg szerényen Brassai a cikkében.

Ezeket a nézetazonosságokat kifejező gondolatokat, amelyek Brassai épp Széchenyi hatása alatt kialakult nézetei is, a következő tíz pontba foglalja össze:

1. Magyarország a természet gazdag kincseivel bőven megajándékozott tartomány, de a közjólétben korán sem áll oly lépcsőn, amilyenre azt a rá ruházott szép adományok s lakói ifjú tüze felszólítani látszanak.

2. Akármely ország akkor áll a nemzeti jólét általa elérhető legfejlettebb polcán, ha lakói előtt fejenként és különbség nélkül nyitva áll az út, iparkodások után magoknak nemcsak vastagabb természeti szükségük kielégítését; hanem az élet könnyebbségeit s a nemesebb lelki gyönyörök éldelését is megszerezhetik.

3. Ennek elérésére egyedüli eszköz a munkásság, és szorgalom, s az ezek által keresett vagyonosság.

4. A szorgalom felébresztésére s teremtésére pozitív és negatív módok találtathatnak.

5. Pozitív módok a Nemzetiség emelése, s a Közértelmesség élesztése.

6. Nemzetiség emelése csak extensive a közönséges elterjedésben gondolható, és nem intensive, mivel az egyes személy tulajdona nem lehet, sőt egy külön társaság is a dicső nevezetet: „Nemzet” a szó igazi értelmében magára nem ruházhatja és csupán Kaszt név illik reá, ha mindjárt száz meg száz privilégiumokkal elszigetelné is magát, ember s hazafi társaitól. E szerint Nemzetnek valóban egy ország lakói összességét mondhatjuk, s csak úgy, ha minden individuum személyes és vagyoni bátorsága a törvények egyenlő védelme alá van helyezve, szóval, ha az a törvényelőtti egyenlőséggel dicsekedhetik.

7. A Közértelmesség részint a nemzetiség elterjedésének egyenes következtése, amennyiben minden egyes tag a nemzeti jólét emelkedésében saját boldogsága öregbedését látván, ha csak önnönösségből is buzgolkodik annak elésegítésén.

8. Hathatós s szinte múlthatatlanul megkívánt élesztője a közértelmességnek egy népes és virágzó főváros, hol a nagyobb surlodás oly elektrica szikrát gerjessen, hogy annak jóltévő megrázkodtatása az egész hazára kihasson; egy szív mely az Ország vére gyorsabb s egészségesebb keringésének organuma legyen.

9. Ébresztőji s táplálóji továbbá a Közértelmességnek egyenesen vagy oldalaslag egyes intézetek is: p.o. a Casinó, a Magyar Akadémia sat. Amabban különböző rangú, felekezetű, foglalatosságú, véleményű honfiak s idegenek is összejöve egymás esmereteit többithetik, felvilágosíthatják, magokéval ellenkező véleményeket békével tűrni, vagy mívelt társalkodási hangon ellenek vívni tanulnak, s így ezen intézet az egész országra nézve a legközhazsnubb esmeretek veteményezőjévé válhat. A Tudós Társaság viszont hazai eredeti, s általtett idegen munkáknak elterjesztése által a tudományos művelődést előmozdítja, a nemzetet lelki szükségekkel s ezek kielégítéséből származó gyönyörrel megesmerteti, a szorgalomnak s vagyonosodásnak új utakat készít, s

hazafiakat világítva megtanítja nemcsak jó akarattal s vak buzgokodással hanem józan béléatással munkálni honjok jobblétét.

10. Negatív módnak nevezem az Ország jóléti elélaladását hát-rátató akadályok elhárítását. A szorgalom elválhatatlan segédársai a tőkék, s ezeknek teljes bátorságba helyezetése, vagy a H i t e l. Mint-hogy pedig Magyarország ebben mind absolute, mind Európa minden más országhoz, sőt a testvérhaza Erdélyhez képest is leghátrább van, (melyet csak az tagadhat, ki a fényes napvilág előtt szeméit be akarja hunyni) a Hitel jobb lábraállítást vette fő tárgyl G. Széchenyi, muto-gatván szükséges sőt elkerülhetetlen voltát, alapját melyben gyökere-zik, jóltévő befolyását és akadályai elhárításának módját.”²¹

S ezek után cikkében szerényen megkérdi Széchenyt, hogy büsz-kélkedhet-e azzal, hogy a nevét halhatatlanná tett nagyérdemű gróf „jó-akarói közé számláltatható”, mert e tíz pontba foglalt ideák – Brassai vallomása szerint – nem jelentkezen ugyan tételesen Széchenyinél, azonban a tárgylt művekben előadott gondolatoknak „elválhatatlan társai”.

Tehát Brassai a *Nemzeti Társalkodóban* tíz pontba foglalta Széche-nyi két munkájának, a *Hitelnek* és a *Világnak* a gondolatmenetét össze- vetve saját nézeteivel, amelyet a következőképpen foglalhatunk össze: Magyarországot a természet sok kincssel ajándékozta meg, de a közjó- lét koránt sem áll oly lépcsőn, amilyen gazdagsága és lehetősége sze- rint lehetne, s a nemzeti jólét a legmagasabb elérhető szintre csak úgy juthat el, ha minden lakója számára nyitva áll az érvényesülés útja (jog- egyenlőség, jobbágység megszüntetése stb.). A jólét elérésének eszkö- ze a munkásság és szorgalom útján s az ezek által szerzett vagyono- ság, (kiállás a polgári haladásért). A szorgalmat a „nemzetiség emelése” útján lehet kifejleszteni, ha a nemzet nem egy kasztra szorítkozik (a ne- mességre), hanem a lakosság összessége fogja alkotni a nemzetet, s minden egyén személyes vagyoni biztonságát a törvény védi (törvény előtti egyenlőség). A nép nemzetté emelésének feltétele a „közértelmes-

ség” (iskoláztatás, nevelés). A közélet élesztői a közintézmények (Kaszinó, Akadémia). Végül a szorgalom serkentése szolgál az „előhaldást gátló akadályok elhárítására” (a nemesi birtok védettségének megszűntetése, hogy a föld megterhelhető lehessen és a birtokos kölcsönt vehessen fel reá). Támogatja gróf Széchenyi eszméjét, mely a hitel lábraállítását tette fő tárgyául, bizonyítva elkerülhetetlenségét és a jótevő hatását, melyre az országnak nagy szüksége van.

Természetesen a *Hitel* és *Világ* reformeszméi éles bírálatban részesültek a konzervatív nemesség részéről. A bírálók azt hozták fel ellenük, hogy Magyarország a jólét magas fokán áll, van Múzeuma s az országgyűlésnek derék orátorai, s Debrecenben és Miskolcon jó kenyeret esznek (P.Thewrewk); Magyarországon a kiváltságosok nem élnek vissza jogaikkal, elsőbbségükkel, mert a magyar nemes ember pontos fizető, s a kiváltság nélkülieknek és a munkásoknak eléggé boldog sorsa van (Desewffy J.) a magyar alkotmány a maga nemében tökéletes, mert 800 esztendeje, hogy fennáll, s az ország nincs hátrább mint más, és a Diéta Széchenyi javaslata nélkül is jól eligazítja az országot (Orosz J.).

Brassai tudományos és erkölcsi szigorral elítéli Széchenyi bírálót, mert:

- bírálói bizonyították, hogy nem járatosak a pénzügyi tárgyakban s különösen a „politica oeconomia” tudományágában, amibe mégis belekontárkodnak;

- bizonyított rosszhiszeműségük, mivel nem tárgyilagosaak, hanem elkerülik a tartalmi vitát s helyette, a gorombáskodástól sem tartózkodva, lekicsinylik s lebecsülik Széchenyi írói képességét;

- szubjektíven, a kiváltságosok érdekét képviselő, az ősiség rendjének védelmében „farizeusi” módszerekkel állnak ki, igyekeznek a külső tőkeáramlást akadályozó feudális állapotok fenntartását támogatni;

- az elégedettség látszatát keltik s Széchenyi reformtörekvéseit és javaslatait minden bizonyítás nélkül népszerűtlennek titulálják.

Mindezek után bátorsággal állítja, hogy: „A *Hitel* s *Világ* azon csak kevés tízedek előtt szinte újonnan teremtett tudomány némely ágait világosítják, melynek politica oeconomia a neve, s mivel benne semmit sem találhatni, ami ezen tudomány Quesnaytól Ricárdóig közönségesen elismert legjózanabb elveivel ne egyeznék, sőt ezen elveknek Magyarországra alkalmaztatása is éles szemet s gyakorlott ítélő tehetséget láttat, méltán következtetjük, hogy Széchenyit e tárgyban Mesternek kell esmernünk”.²²

Brassai a *Nemzeti Társalkodó* említett három számában sorozatban megjelent cikkében sorra cáfolja Széchenyi bírálóinak érveit, s végül elmondja a véleményét Széchenyiről és a három bírálójáról, s így zárja mondandóját eszményített „hőse” és dicsőített eszmetársa érdekében: „... Gróf Széchenyi Istvánt egy tárgyhöz jól értő, mély belátással bíró, szellemi, eredeti írónak tartom, kinek irományai egy mindenütt elismerhető lélek, úgymint az a kívánság és útmutatás: miként építtessék honja jóléte s virágzása a legendületlenebb, századok tapasztalásával s okoskodásával megerősített alapokra – eleveníti; kinek minden periódusában lelhetni egy valódi gondolatot, vagy egy gazdagon festett képet, mely... soha karikatúrává nem válik... Minden szava egy gondolat, minden vonása egy kép.”²³

És a három bírálót röviden és egyszerűen intézi el: „Én ezeket az urakat a franciaországi juste milieu pártfogóival: a Lafayettól úgynevezett kétszerkettőistákkal egysorba helyezem...”²⁴

Brassai, a Széchenyi-eszmék melletti elhivatottságát bizonyítandó, néplapjában, a *Vasárnapi Újságban* többször foglal állást Széchenyi írásai nyomán a reformkor eszméi mellett. Ezt a célt szolgálta a *Kelet népe 1841* kötet részeinek a bemutatása is.

V. Széchenyi crédójáról

Brassai G. Széchenyi István Crédo-ja címmel közölt cikkeiben a Vasárnapi Újság 1841. szeptember 19-i, november 14. és 21-i számában ismételten kiáll a legnagyobb magyar védelmében, népszerűsítve egyúttal a *Kelet népe 1841* című munkáját.

Dr. Ferenczi Zoltán, aki a *Kelet népe 1841* című kötetet szerkesztette és bevezetéssel ellátta, Budapesten, 1925-ben, előszavában így értékeli a Brassai által vállalt korabeli kolozsvári Széchenyi melletti kiállást: „Hasonlóan jár el a Kolozsvári *Vasárnapi Újság*, mely megjegyzi, hogy ez a mű «nem jutott annyi olvasó kezébe, amennyin óhajtották volna, pedig már nem kapható». A *Vasárnapi Újság* közöl tehát belőle néhány közérdekű, közhasznú, s nem vitatkozást tartalmazó részt, mert nemcsak nem ismerik kellőképpen Széchenyinek ezt a munkáját, «hanem balvélemény homályával is» burkolják.²⁵ Így közöl részleteket 1941. szeptember 19-én a 385. számban, valamint november 14-én a 393. és 21-én a 394. számokban talán a legfontosabb Széchenyi hitét magába foglaló részt, tehát azokat a részeket, melyekben Széchenyi a haza építésének legfontosabb teendőiről szól.

A *Kelet népe 1841* vitairat a Kossuth szellemi köréhez tartozó *Pesti Hírlap* 37 vezércikkére, amelyre Kossuth a *Felelet* című terjedelmes írásával válaszol. A *Kelet Népéhez* és Kossuth *Felelet* című válaszirásához a kor több jeles személyisége szól hozzá: Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály, Gr. Dessewffy Aurél, Eötvös József és mások. Brassai nem a vitát vagy a vitában való részvételt választotta, hanem szándéka volt bemutatni a *Vasárnapi Újságban* Széchenyi néhány fontosabb tézisést s főleg az időserű teendőket, s így idézi Széchenyi crédóját: „Vért és életet – vagy, mert vérrel és életvesztéssel nem használhatni mindenkor, ámbár ezekkel is, ha kell – de minden esetre munkát, megtörhetetlen állhatatosságot, nappali verítéket, és éjjeli virrasztást legőszintébben síromig azon kormánynak, mely őszintén nyújt kezét nemzeti s alkotmá-

nyos fölemelkedésünkre.”²⁶ Brassai, bár szeretne független, s a centrumhoz tartozónak maradni, mégis Széchenyit pártfogolja azzal, hogy lapjában népszerűsíti a nagy hazafi hitvallástételét a haza legfontosabb kérdéseiben.

A már említett lapszámaiban három fő kérdéscsoportban mutatja be Széchenyi hitvallását és az ehhez kapcsolódó tennivalókat: közös teherviselés; az alkotmányosság kiterjesztése mindenkire; a köznevelés és kötelességérzet.

(1) Először is bemutatja Széchenyi szándékát a közterhek viselését illetően és a törvényesség felvállalását minden polgárra egyenlő módon. „Kész vagyok aránylagosan minden közterhekben részt venni”, – „a haza terhet testvéreileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjével, és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójárul sem számolnak. – Legyünk ebben tökéletesen egylábra állítva s azt hiszem semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvasztásunkra sikeresebben működni”. „Illyes alkotmányos fő elv azonban” még nincs s amíg „tökéletesen felnemzetesül a magyar, kész vagyok, mint mondtam, három évről három évre, ti. minden országgyűlésen szintúgy ellenőrség nélkül kivetni magamra is az adót, mint most vetjük ki azt Magyarország kiváltságtalan lakosaira”.²⁷ Csak így lehetséges a nemzetet egyenlőségi alapon egységes erővel működtetni.

A továbbiakban ismerteti Széchenyi vállalását, hogy „Büntetőtörvényt rám, családomra és az ország minden lakosira egyenlőt, és szigorút kívánok. Ki állati büntessék állatilag” egyformán. „A haza védelmére írják össze velem és fiaimmal együtt az ország minden lakosít s különbség nélkül, hadd húzzunk sorsot mindnyájan”. Széchenyi vallja: „Systemám, hogy a szívnek országglásában más szerepet nem szabad játszani, mint javasloít, felbuzdítót, és egyedül a hideg észrt illeti a kormányzás”.²⁸ Széchenyi az ország vezényleésében racionális gondolkodásra buzdít.

(2) Az alkotmánnyal kapcsolatos Széchenyi-gondolatokat is feltárja, aki kiáll az alkotmány mindenki számára egyformán történő kiterjesztésére, különben eluralkodik az anarchia, mert „anarchiából pedig ránk nézve nemzetiség tekintetében soha sem forrhat ki újjászületés, de szövevényes állapotunk- vagy inkább nyavalyánknál fogva okvetlenül be kell következnie a halálnak – mit soha sem szabad felejtenünk”²⁹ tehát szerinte a magyarságnak létkérdése az alkotmányosság.

Széchenyi alapvetőnek tartja egy erős főváros sürgős kialakítását. (Amint láttuk, ez a gondolat Brassainál is jelentkezik már 1832-ben a *Nemzeti Társalkodóban* megjelentetett cikksorozatában. „Gróf Széchenyi István Bíráloi”. Lásd e könyv 144 old. 8 pont).

Széchenyi szerint az erők összesítése érdekében a nemzet egy központjának a létrehozására kell összpontosítani, mely „nemzeti kifejlés tekintetében egyedül Buda és Pest válhatik a magyar természetes gyűlpontjává; Budát és Pestet kell tehát, s ha másként nem lehetne, nemzeti közerővel vagy legalább nemzeti pártolással nemcsak minden lehető s kivált vízveszélytől gyökeresen megóvni, de minden magához vonzó varázssal is ellátni? – s mennyire lehetséges, sőt aránylag könnyű ennek eszközzése, s elannyira, hogy kevés év leforgása alatt senki rá nem foghatna ismerni Buda- és Pestre, s mind nyári, mind téli lakásra e két város Európának legkellemesebb városaihoz lenne a legszigorúbb igazság szerint sorozható: ezt be tudom bizonyítani, s engedjenek szabad kezét, s pártoljon csak a nemzet okszerintileg, végbe is viszem.”³⁰

Széchenyi és Brassai hasonlóan vélekedik az ősiségen alapuló tulajdonrend megváltoztatásáról, mivel szerintük a feudális birtokrendszer a legnagyobb gátja a mezőgazdaság fejlesztésének. „Az ősiségnek az ország belbecsét s eképp egészségi erejét elnyomó zsibbadéka ...minél előbb küszöböltessék ki anyaföldünkről.”³¹ Mert az ősiség összeférhetetlen ellentéte az igazi tulajdonnak s mert a valódi közgazdagságot a tulajdonosok hiteltámogatása jelenti, addig viszont a földbirtokosnak

hitele (valójában hipotékája) nincs, míg nincs igazi tulajdona, de az igazi tulajdon és az ősiség egymást kizárja.

A közlekedési hálózat kiépítése olyan létkérdése az országnak, mint a „vérkeringés”, amelynek a megvalósításához minden magyarnak, a legnagyobbtól a legkisebbig tehetsége szerint hozzájárulni a legszen-
tebb kötelessége. Széchenyi gondolatvilágának központi kérdése a köz-
lekedés reformja és ezért úgy tekinti, hogy: „Miután szabad és biztos
közlekedés nélkül épen oly bágyadt egészségu és beteg a hon, mint
azon test sem pezseghet erőtül, de csak hervadólag teng, melynek erei-
ben szabadon s élénken nem foroghat a vér”.³² Javasolja, hogy készül-
jön Magyarországot átszelő biztos közlekedés keletről nyugatra, észak-
ról délre mindegy, hogy kő- vas- vagy víziút a legcélszerűbb, s ezeket
bízzák társulatokra, amelyek törvényhozással támogatottak legyenek,
de azokat a vállalkozásokat is segítse a közpénz, melyek a közlekedés
kiépítésében munkálkodhatnak.

A már említett ősiség felszámolása és a földbirtokosok tulajdonvi-
szonyának alkotmányos rendezése nyomán szükségessé válik egy
egészségesen működő pénzrendszer kialakítása. Széchenyi legelőször
garanciával ellátott pénzkibocsátó bank létrehozását látja szükséges-
nek, mondván „ám alakuljon legalább is 50 millió pengő forintnyi mes-
terséges pénzt kibocsátó nemzeti bank; minthogy ha illy kibocsátások-
nak van helye valahol a világon ...ugyan hól volna annak helye inkább
mint Magyarorszában; mert kérdem, hol van több lappangó, és csupán
csak pénz híjja miatt annyi ki nem fejlett kincs mint éppen Magyaror-
szágban. Sürgeti a nemzeti bank intézetének mielőbbi beindítását, mert
hitel nélkül a gazdaságnak nem lesz „vérkeringése”,³³ mert pénzverő
nélkül nem nyílhat meg az út az ország gazdasági felemelkedése előtt.

(3) Mindezeknél fontosabbnak tartja a köznevelés tárgyát. Széche-
nyi szerint nemzetté emelkedni csak a köznevelés tágitásával és annak
össz nemzeti segítségnyújtásával lehetséges: „Jóllehet első felfogásra,
sőt hosszabb megfontolás után is, a nevelés tárgya mutatkozik nagy

nemzeti sakkjátékunk azon vonásának, melynek józan logika szerint minden más vonást alá kellene rendelni; mert ha nem akarjuk tagadni, bajaink legfőbb oka tán az, hogy nincs hazánkban, mint szokás mondaní, elég gátra való alkalmas legény.”³⁴

Mindennek megvalósításához szükséges az egységes odaadás, a közérői összefogás „Bizonyos *kötelességérzet*-nek felébresztése és közönységessé tétele, mely minden magyart, bár nagyot bár kicsit, bajnoki érzéssel kössön hazájához, mint egy elhagyott, s védlést s pártolást még mindig annyira megkívánó honhoz.”³⁵ Mert nem derék az a magyar, aki most alszik vagy éberén hagyja magára az országot.

Végezetül azt kéri, hogy álljunk az értelem mezején, és ha lehet, a kelet népe legyen mindenben az „oknak népe”. Különben „A budai hegyekben állítsunk temetőt, egy szabad ég alatti Valhallát. Legyen vérrünk jobb része, vagy ha bukunk kell: legyen a magyar kinek ehhez kedve van, halálba legalább egyesülve, ha nem tudott életében egyesülni és nem bírta értelme által az elsülyedéstől megmenteni magát.”³⁶

A Széchenyi–Kossuth-vitáról itt nem tisztunk ítélkezőknek lenni, már csak azért sem, mivel maga Brassai is elkerülte azt, éppen Széchenyivel szembeni elfogultsága miatt. A *Kelet Népe* és a *Felelet* nemzünk közkincse. Az biztos, hogy mindkettőt ugyanaz a szándék és hit vezérelte: cselekedni a haza jobbításáért.

VI. Brassai későbbi megnyilatkozásai a Széchenyi-eszmék kapcsán

A Brassai Sámuel által igen jó érzékkel kiválasztott és közölt kivonatok a Kelet Népéből a Vasárnapi Újságban Széchenyi alapvető eszméit tartalmazzák, és nemcsak azt igazolják, hogy egyetért ezekkel, hanem igyekszik néplapja segítségével eljuttatni az erdélyi olvasóihoz, mert csak ezeknek az eszméknek a megfogalmazásával változtathat sor-sán Erdély népe is.

Ezt a Brassai által közölt két írást emeltük ki ez alkalommal, bár az említett *Vasárnapi Újság*ban, amelyet 15 évig szerkeszt és ír, Brassai többször is kiáll Széchenyi és eszméi mellett. Benkő Samú 1992-ben az Erdélyi Tudományos Füzetekben tömören így foglalja össze Brassainak a Széchenyi-eszmék erdélyi terjesztéséért végzett nemes munkáját: „Bölöni Farkas kezdeményezése nyomán a kolozsvári kaszinó köréből nő ki a *Vasárnapi Újság* című népszerű lap is, mely 1834 és 1848 között, Brassai Sámuel szerkesztésében sokat tesz a kiművelt emberfők számának gyarapítása érdekében, s ezen közben hűségesen terjeszti olvasói körében Széchenyi eszméit”³⁷

Az 1837-es április 159. számú *Vasárnapi Újság* „Széchenyi István gróf budai polgár” cím alatt közli a szabad királyi Buda fővárosának polgármestere, főbírája s tanácsosai határozatát, mely szerint OKLEVELET adományoznak sárvári felsővidéki gróf Széchenyi Istvánnak szép tetteinek jutalmául. Ez az oklevél, mint Buda különlegesen kitüntetett polgárát, felruházza „mindennemű szabadságokkal, jogokkal, engedményekkel, szabadítékokkal, s mentességekkel, melyekben hajdan dicsőségesen országlott királyaink hűségünk, munkásságunk s a közjóért ontott vérünk díjául bennünket kegyelmesen részesíteni s megerősíteni méltóztattak, s melyek honi törvényeink kedvezéseiből most is fennállnak.”³⁸ Buda főméltóságai hozták ezt a határozatot, mert „Királyunk iránti tántoríthatatlan hűségét, a Haza s a polgári Rend közérdekei ügyében tett számos és kitűnő érdemeit; valamint az írói pályán mutatott jeles ismereteit és bő tapasztalásait; a gazdaság, kereskedelem, ipar és ezekkel járó közboldogság előmozdításában bebizonyított fáradhatatlan munkásságát; nem különben a társas csinosodás, polgárisodás és nemzeti életünk kifejlésében kitüntetett férfias és sikeres törekvéseit; úgy honunk serdülő intézeteire nagylelkűleg s önzés nélkül szánt tette-
mes áldozatait; – szóval: mindazon polgári erényei s hazafiúi sok diszes érdemeinek összegét, melyek által elhunyt Őseitől örökségül ráhagyott nevét enyészhetlen új fénnel köré s önlétét dicsőíti.”³⁹ Az írásból az

erdélyi nép számára is kitűnik, hogy miért is nyújtották ezt a nagy előjoggal járó oklevelet Széchenyinek, és pedig: a borús időkben a szendergőket cselekvésre, tetterre készteti; a *Hitel* bizakodást öntött a hitetlenségbe; a *Világ* megértette, hogy egyesült önálló erővel cselekedjenek a közjavulásért, mert az önjaván munkálkodó az egész Haza boldogulásáért is teszi; a nemzet szabadsága, boldogsága az értelem által kifejtett akarattól függ; fő támasza a Magyar Tudományos Társaság, amely általa létre kapott, s a magyar nyelvnek létet teremtett; a Dunát, mely eddig csak veszély forrása volt, áldássá teremtette, iparnak kereskedelemnek szolgájává tette, s ezzel kelet kapuját az egész nyugatnak feltárta.

A polgári átalakulás másik nagy akadálya az volt, hogy a nemesi földbirtokot régi feudális törvények védték. Nem lehetett sem eladni, sem megterhelni. Az ősiség (aviticitas) elvének értelmében a nemes birtok a család tulajdonában marad, a törvényes örökösödés rendjén száll nemzedékről nemzedékre. A család teljes kihalta után pedig visszaszáll a királyi kincstárra (koronára). Az ősiség nagyon megnehezítette a földesurak számára a hitelszerzést, mert a birtokot nem volt szabad megterhelni, nem-fizetés esetében elárverezni, s így a hitelezőnek semmi biztosítéka sem volt adósságának behajtására. Hitel nélkül pedig nem lehet javítani a földet, gépeket vásárolni az okszerűbb földművelésre. A haladó nemesi közvélemény a reformkorban – élén Széchenyivel – követelni kezdte az ősiség megszüntetését.

Brassai, kimondottan Széchenyi hatására, erre a kérdésre is kitért a *Bankismeret* című könyvében (1842), mondván: „Ezen feltételek mellett, magunk környületeire hivatkozólag, még arról is kell emlékeznünk, hogy ahol ősiség létezik, ott ez utóbbi nemű kölcsönző bankok életre hozása merő képtelenség; mert még a képtelenségből netalán elfoglalt zálogot egy penészes levél bizonytalan vagy költséges peres birtokká csökkentheti, ott a hitel telies alapja megvetve nincs.”⁴⁰

Ebből a fejtegetésből világosan kitűnik, hogy hitelélet csupán az iparra és kereskedelemre támaszkodva nem fejlődhet ki, hanem a me-

zőgazdaságot is el kell indítani a tőkés fejlődés útján, fel kell szabadítani hűbéri kötöttségekből. Ez a haladás és jólét útja.

A bank kölcsönt ad kamatra – írja Brassai – ez segít a kölcsönre szoruló polgárokon, de egyben fegyelmezi is az okatlanul költekezőket. Legfőbb szükségnek tartja az embereket a pénz és idő közti viszony számítására szoktatni. Mihelyt valaki tudja, hogy a kivett pénzért bármikor megszólíthatják, s nem fizetése esetében bankba futni, ahová garancia nélkül bajosan is kapna kezeset, mert a bank hitelezettjei olyan emberek, akik pénzen pénzt fordítanak, s a fordítottnak egy részével legott köteleztetéseiknek eleget tenni sietnek, nehogy adósságuk kamatját csak egy órával is később fizessék, mint amennyi hasznát vehették. A bank előcsalja a lappangó tőkepénzeket, mert kamatot ad utánuk s így a működő tőke a vagyonosodás elősegítését teszi lehetővé.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy Brassai szellemét akár Széchenyi és Wesselényi szellemével együtt idézhetjük, mert ő is felismerte az ősi jogok fenntartásának káros voltát és visszahúzó erejét, amelynek megszűnte nélkül a magyar polgárosodás és az azzal járó ipar, kereskedelem, modern mezőgazdaság kialakulása képtelenség. Concha Győző a *Brassai Sámuel emlékezete* című akadémiai beszámolójában (1899) írja: „A haza köz-szüksége, bármily távol álljon attól a hivatáskörötől, amelyben ő szolgálja, feltűzeli akaratát. Erdély vezéremberei a 48-as évek elején erősen érzik a közgazdasági ismereteknek, különösen a bank- és hitelviszonyokra vonatkozóan hiányát. Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, megszüli a *Bankismeretet*, 1848 előtti közgazdasági irodalmunk egyik legjobb termékét.”⁷⁴¹

Brassai vonzalma Széchenyi iránt tehát nemcsak érzelmi alapokra építkezik, hanem gazdag munkásságát végigkíséri az a szellemiség, amely jellemezte a mindkettőnél sorskérdésként jelentkező állandó gondoskodást a haza felemeléséért. A Széchenyi iránti megbecsülés és tisztelet jelének bizonyítéka, hogy korának nagyjelentőségű munkáját, a *Bankismeretet* Széchenyinek ajánlja, a könyv előlapjaként a követke-

ző szöveggel: „Ajánlat. A HITEL halhatatlan írójának a nemzeti jóllét útmutatójának és buzgó munkásának Gróf Széchenyi Istvánnak hódolatul”. Az 1842-ben Széchenyinek küldött ajánlatot tevő levelében így ír: „...Kegyes pártfogóm g. Bethlen János Úr ide mellékelt levele tartalmának ismétlésével a Mlgs. gróf úr hongyarapításra szentelt becses idejét elorozni véteknek tartanám; ez okból azon levélben foglalt könyörgésemet csak merészségemről engedelem kéréssel, s azon alázatos ajánlattal vagyok kísérni bátor, miszerint „Bankismeret” címzetű munkám kijövő íveit a Mlgs. Gróf úrnak egyenkint ... felküldeni lehessek szerencsés! ... Azon biztos reményben, hogy anyagi s ezektől feltételezett szellemi érdekeink vezérsillaga egy nyomdokaiba bármi távulról is lépdelni óhajtó egyén fáradozásaira egy biztató sugárt vetni méltoztatand, maradok a méltóságos gróf Úrnak alázatos szolgálja.”⁴²

Brassai később is keresi az alkalmat Széchenyi eszméinek méltatására és felidézésére, vagy a nagyra értékelt gróf tekintélyének védelmére. Az erdélyi újságok (számtalanszor a *Vasárnapi Újság* is) hírül adja Széchenyi cselekedeteit a folyami hajózás, utak építése és a vasúthálózat kialakítása terén. Az *Ellenőr* című újság szerkesztője az 1848/26. számában nyilatkozatot közöl, mely szerint a nagyérdemű grófot, aki éppen közlekedésügyi miniszter, Kolozsvár képviselőjének kell jelölni, mivel Kolozsvárnak nagy szüksége van vasútpályára s ennek kivitelezése nagyban függ tőle. Brassai siet a gróf védelmére állni és a *Vasárnapi Újság*ban ezt írja: „De gondolja meg szerkesztő úr azt, hogy a Kolozsváron át viendő anyavonal sokkal fontosabb kérdés az egy nemzetiség szempontjából is, mintsem azt csak előleges felpénzeléssel lehetne kivívni. Az *Ellenőr* igen tévedett, ha azt hiszi, hogy a tisztelt gróf urat le kell kötelezni, hogy a kívánt vas útvonalnak barátja legyen, – és nem volna célaránytalanabb, mint az *Ellenőr* éretlen indítványát elfogadni, midőn az által a szerénységéről és hazafiságáról ismert nagyméltóságú miniszter úr oly bonyodalmak közé vettetnék; miszerint, gyanúsítás és vád alá jönni nem kívánna, – a kívánt vas-út ügyben teljesség-

gel mint e tárgybani minister nem működhetnék. Hagyjuk a jó grófot a maga székében, a tisztelt minister úr, kinek e nemzet és felvirágzása kebléhez van fonva, – nem béres férfi – hadd működjék szabadon, ne törekedjünk peplexitásokba hozni, sem szerénységét sem hatását”.⁴³

Máskülönben Brassai a *Vasárnapi Újság* nem sokkal későbbi, 1848/23. számában szomorúan adja hírét Széchenyi betegségének: „G. Széchenyi Istvánt hazánk sorsa iránti keserű aggodalma oly melankóliába ejté, mely az örültséggel határos. Kívánsága szerint, mint mondják, egy az ilyen nemű nyavalyákra nézt nagy híró orvoshoz vitték Döblingbe Bécs mellé.”

Megtudjuk Benkő Samu már említett tanulmányából, hogy az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejöttében Széchenyinek meghatározó szerepe volt, s a megemlékezés alkalmából Brassai javaslatára a beteg, de éledező Széchenyinek táviratozását kéri „Szabó Sámuel naplójából értesülünk arról, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület első közgyűlése napján, az ünnepi lakomán az alapító tagok erről nem feledkeztek meg: éljenzéssel fogadták a bejelentést, hogy Széchenyi a kétségbeesésből származó nagy betegségéből „újra éledni kezd”, és azt kívánták neki, hogy „napról napra erősödjék, hogy élhesen soká”. A beszámoló szerint „Brassai Sámuel e megemlékezés táviratoztatását kívánja. (Megtörtént).”⁴⁴

Ebben a tanulmányban fontosnak tartottuk kiemelten és részletesebben elemezni Brassai Sámuel kiállítását a Széchenyi-eszmék mellett és a Széchenyi-hatást, amely megmutatkozott Brassai nemcsak korabeli, de későbbi publicisztikájában és gazdasági jellegű munkáiban is.

Tudjuk azt, hogy Erdélyben is számos közéleti személyiség gazdagította az elmúlt két évszázad folyamán a Széchenyi-irodalmat. Ezek felidézése ebben a könyvben függelékként megpróbáljuk összefoglalni az Erdélyhez kötődő Széchenyi könyvészeti jegyzéket az utólagos kutatások megkönnyítésére. Addig is álljon itt két kevésbé ismert példa arról, ahogyan Széchenyi erdélyi hívei látták a legnagyobb magyart.

Kinn János, szászrégeni luteránus lelkész, a szászrégeni luteránus templomban (német nyelven), az ottani szász lakosság előtt, gr. Széchenyi István végtisztességére 1860. május 23-án, a gyásznapi alkalmából mondott emlékeszében állítja, hogy az egész világ, Ausztria, s a két testvérhaza, Magyarország és Erdély egén egy nap ment le, mely egy félszázadon át világított, termékenyítő sugarait tág körökben szétárasztotta és számtalan nemes keblet nagylelkű tettekre hevített. A nagy hazafi tiszteletére az alábbi jelszót fogalmazta meg: *A nagy Széchenyi dicsősége elenyészhetetlen és halhatatlan és a halhatatlan Széchenyi szelleme nemzeteket egymás iránt kiengesztelő és népeket boldogító szellem.*⁴⁵

Másik nagy hódolója és kutatója Imre Sándor, kolozsvári tanár, erdélyi közéleti személyiség, munkássága során számtalanszor jelentkezett írásaival a Széchenyi próféciaának és közkincsnek számító tanulságokat újra és újra elemezni. Tanulmányaiban (*Széchenyi és a nemzetnevelés* (1910), *Széchenyi nézetei a nevelésről*, *Széchenyi és a magyar nevelés jövője* (1914) igazolja, hogy a Széchenyi-hagyatékok e téren akár 50, vagy majd száz év múltán, de 150 év múltán is alkalmazhatók helyzetünkre, nemcsak azért, mert olyan nagy változásokon nem ment át a magyar társadalom azóta sem, hanem először inkább azért, mert tételei a nevelés kérdéseiben is örökérvényűek, másodsor a tőle származó tudatosság, hogy „cselekednünk kell, ha élni akarunk; Gyökeresen, mély sarkalatig cselekednünk” máig is vezérfonal számunkra. A nevelés központi kérdésként azért kerül terítékre, mert nem a mai felnőttekért, hanem a mai gyerekekért kell cselekedni, s ha élni akar a nemzet, a nevelés legyen a legfőbb gondja. Ezt vallja Széchenyi is, amikor azt mondja: „Valamely nemzetnek a maga védelmében nagygyá és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelés a feltétel. Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen.”⁴⁶ Széchenyi végső gondolata a nevelés céljáról nem lehet más, mint minden ember értelmének teljes kiművelése,

vagyis a „kiművelt emberfők” nemzeté formálása. Az emberfők kiművelése nem egyéni vagy nemzetérdek, hanem egyszerre mindkettő, s így az emberi haladás, az általános haladás és nemzethaladás feladatát töltheti ki. Széchenyi hatására ez volt a nevelés kérdésében Brassai vezérfonala is, amely számos neveléssel foglalkozó munkájában meg is mutatkozott.

Ju.. Sándor; Széchenyi születésének 150. évfordulójára (1941) írt 53 oldalas tanulmányában, mondhatni teljes egészében felméri Széchenyi nagyságát, különös figyelemmel kiemelve a személyisége, munkássága, hivatása és cselekvéssorozata jelentőségét a nemzetépítésben, kihangsúlyozva a nagy szerepet, amelyet jelentett, jelent és jelenteni fog a jövőben is. Külön fejezetben foglalkozik *Széchenyi és a mai ifjúság* kérdésével. Szerinte a „mai” fiatalság ha Széchenyi felé fordul, sokat tanulhat. Megtanulhatja, hogy a „kiművelt emberfők” sokasága a közösség ereje, amely az egyén lelki függetlenségének is az alapja. A lelki függetlenségnek négy sarkalatos tételét látja: nemzetiség (ennek összetevői: polgári erény; igazságszeretet; szabadság), élettudomány, egészség és vagyoni rend, amelyeknek kísérője kell hogy legyen az erkölcs, és elsősorban a keresztyén hitre alapozó keresztyén erkölcs.

Brassai érdeme nem a Széchenyi iránti hódolat, amely valójában a mély nézetazonosságból fakad, hanem az a tény, hogy minden alkalmat és lehetőséget megragad a Széchenyi-eszmék és hazafias cselekedetek minél szélesebbkörű terjesztésében, s azt a tiszta hazafiságot szándékosan sugallni, amely közös volt bennük és a haza felemelkedésére irányult. A Széchenyi-eszmék vállalása és hirdetése nemcsak végigkísérte egész életét, hanem szándéka volt a magyarság szellemi életének állandó ébrentartása.

Jegyzetek

- 1 Imre Sándor: *Széchenyi születésének 150. évfordulójára*, Budapest, 1941, 16.
- 2 Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. MTA, 1899, 42,43.
- 3 Somai József: Brassai Sámuel– a közgazdász. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, Kolozsvár, 2001, 85–105.
- 4 Kőváry László: *A száz évet élt Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. 1897, Kolozsvár; Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*, MTA, 1899; dr. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel*, Kolozsvár, 1926; dr. Boros György : *Brassai Sámuel élete*. Kolozsvár, 1927; Mikó Imre: *Az utolsó polihisztor*: Bukarest, 1971
- 5 dr. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1926, 171.
- 6 Uo.179, 180.
- 7 Uo. 180.
- 8 Uo. 181.
- 9 Brassai Sámuel: *A szépművek által okozott gyönyörűségről*. Nemzeti Társalkodó, 1932, első félév, 11 –12 sz.
- 10 dr. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1926, 167.
- 11 Uo. 7.
- 12 dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete*. Kolozsvár, 1927, 72.
- 13 Uo. 74.
- 14 *Nemzeti Társalkodó*, Brassai Sámuel: *Gróf Széchenyi István és Bíráói*. 1832, 18., 19., 20. sz
- 15 Benkő Samu: *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*, Erdélyi Tudományos Füzetek. 213. sz. 28.
- 16 *Nemzeti Társalkodó*, Brassai Sámuel: *Gróf Széchenyi István és Bíráói*, 1832, 18. sz. 274,275.
- 17 Uo. 275.
- 18 Uo. 276.
- 19 Uo. 276, 277.
- 20 Uo. 278.
- 21 Uo. 278–281.
- 22 Uo. 19. sz. 292.
- 23 Uo. 20. sz. 318-319.
- 24 Uo. 319.
- 25 Széchenyi István: *Kelet népe 1841*, 353–357, 362–372. Közöl részleteket 1841. szeptember 19-én a 385. számban az eredeti mű 353–357 lapját, valamint no-

- vember 14-és a 393. és 21-én a 394. számokban 362–372. lapját; összesen 14 oldalt.
- 26 *Vasárnapi Újság*. 1841, 385. sz., 596.
- 27 Uo. 597.
- 28 Uo. 598.
- 29 *Vasárnapi Újság*. 1841. 393. sz., 729.
- 30 Uo. 729–730.
- 31 Uo. 730.
- 32 Uo. 730.
- 33 Uo. 732.
- 34 *Vasárnapi Újság*. 1841, 394. sz. 743.
- 35 Uo. 746.
- 36 Uo. 747.
- 37 Benkő Samu: *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*. 1992, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 213, 25.
- 38 *Vasárnapi Újság*. 1937, 159. sz. 142
- 39 Uo. 142.
- 40 Brassai Sámuel: *Bankismeret*. Kolozsvár, 1842, 31.
- 41 Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*. MTA, 1899, 32.
- 42 A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára K203/1
- 43 *Vasárnapi Újság*. 1848. június 19., 733. sz. 425.
- 44 Benkő Samu: *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*, Erdélyi Tudományos Füzetek 213. sz. 28.
- 45 Kim János: Emlékbeszéd gróf Széchenyi István végtisztességére, Marosvásárhely, 1860, 5-6.
- 46 Széchenyi István: *Napló*, III. 4. számú 31. kötet.

A KÖTET SZERZŐI

Egyed Ákos

1929-ben született a háromszéki Bodos faluban. Apja tanító volt. Felesége Fábián Emese tanárnő, gyermekei, Péter és Emese docensek a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. A Székely Mikó Kollégiumban érettségizett 1948-ban. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen végezte 1948–1952 között. Már negyedéves hallgatóként gyakornoki teendőket látott el az egyetem újkori tanszékén, majd tanulmányai befejezése után a kolozsvári Történeti Intézetbe neveztek ki. Itt dolgozott megszakítás nélkül 1997 júniusáig. Azóta nyugdíjas.

Az 1950-es években elszeretettel kutatta az erdélyi parasztság történetét a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig. E témakörben számos tanulmányt közölt, majd könyvet írt *Az erdélyi parasztság a századfordulón* címmel (1975). Doktori értekezését is az erdélyi parasztság történetéről írta.

Más kutatási területe a székelység történelme. Először a székelység újkori vándormozgalmai foglalkoztatták, majd a katonai funkciója és a székely szabadság összefüggéseinek feltárását kutatta. Ebben a témakörben számos előadást tartott és több tanulmányt közölt.

Aztán Erdély 1848–1849. évi történetével foglalkozott és 1998–1999-ben erről kétkötetes munkát írt. Írásai, tanulmányai magyar, román, német és angol nyelven jelentek meg.

1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta.

Székfoglalóját 1992-ben tartotta meg *Erdély civilizációja és kultúrája a dualizmus korában* címmel.

Meghívott tanárként három alkalommal tartott előadásokat a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A debreceni tudományegyetem címzetes egyetemi tanári oklevéllel és doktor hon. causa oklevéllel tisztelte meg.

Az 1990-ben újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesületben is tevékenykedik, 1994-től a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnöke. Évente vándorgyűlést szervez valamely erdélyi városban, 2000-ben pedig megrendezte a *Kolozsvár 1000 éve* című tudományos konferenciát.

Önálló köteteinek száma 10, társszerző 10 könyvnél. Több mint 200 tanulmányt közölt.

Csetri Elek

Tordán született 1924-ben. Középiskoláit a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte, majd a város magyar és román egyetemein történelemből szakosodott. A Bolyai Egyetemen doktorált 1949-ben, ahol ettől kezdve 1986-os nyugalomba vonulásáig oktatott. Közben egy ideig a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének is munkatársa volt. 1991-ben a budapesti ELTE vendégprofesszora. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választják. Az újjászervezett Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja, 1994–1998 között pedig az Erdélyi Múzeum főszerkesztője.

Kutatási területe Erdély története a XVII. századtól 1848-ig. Erdélyi és magyarországi levéltárakon kívül Párizsban, Krakkóban és Göttingenben is végzett forrásfeltárást. Azok nyomában a politika-történettől a művelődés-, gazdaság- és technikatörténeti monográfiák (két könyv Körösi Csoma Sándorról, Bethlen Gábor életútja), forrás- és szö-

vegkiadások (Wass Pál, Fridvalszky János, Teleki Sándor írásai, Erdélyi méheskert stb.), egyetemes történeti könyvek (Silvio Pellico), újkori kresztomácia és számos saját és közös tanulmánykötetben megjelent szakmunka jelzik eredményeit. A szélesebb olvasóközönséghez igazodó munkaközösségben készített kiadványokkal (Történeti kronológia, Technikatörténeti kronológia) és népszerűsítő cikkek sorával szolgált útmutatással.

Péter György

1932. augusztus 4-én született Tordán. Az elemi iskolát és gimnáziumot Tordán, a líceumot a kolozsvári Kereskedelmi Technikumban, felsőbb iskolai tanulmányait a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karán végezte 1955-ben. Azóta a Bolyai, majd a Babeş-Bolyai Tudományegyetem közgazdasági tanszékén volt gyakornok, tanársegéd, adjunktus, előadó tanár és egyetemi tanár. Jelenleg a Nagyváradai Partium Keresztény Egyetem aktív tanára.

Megszerezte a Közgazdaságtudomány Doktora címet, négy könyv, 15 gazdasági monográfia és hatvannál több szakfolyóiratokban megjelent tudományos dolgozat szerzője. Jelenlegi kutatási területe: a humán vagyon kérdései, a magyar gazdasági eszmék története. Ennek keretében Széchenyi István gazdasági eszméi.

Somai József

1931. augusztus 31-án született a Maros megyei Székelyszentistvánon. Elemi iskoláit itt, a gimnáziumot Makkfalván, az elméleti líceumot Marosvásárhelyen végezte. Közgazdaszi végzettséget a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett. 1955–58 között a

Kolozs Tartományi Pénzügyi Igazgatóság pénzügyi ellenőre, 1959–1989 között a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen kari főtitkár, közben az 1976–78-as időszakban tanár a Brassai Sámuel Elméleti Liceumban. 1990-ben a Kolozs megyei polgármestéri hivatal főjegyzője, majd alpolgármestere. 1991–1995 között az RMDSZ szervezési titkára, országos titkára, szervezési alelnöke, 1994–1999-ben az Illyés Közalapítvány Alkuratóriumának ügyvezető titkára. Jelenleg az Iskola Alapítvány ügyvezető titkára. Emellett a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, valamint az Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért elnöke és alelnöke a Horváth István Alapítványnak. Tagja az Emberközpontú Fejlesztés nemzetközi hálózata magyarországi fiókjának. Folyóiratokban 22, kötetben 11 tanulmánya jelent meg. 12 kötet szerkesztője és az immár ötéves, kéthavonta megjelenő *Közgazdász Fórum* c. szaklap felelős szerkesztője. Népszerűsítő cikkeinek, esszéinek száma 36. Kutatási területe a rendszerelmélet, gazdasági rendszerek, gazdaságtörténet, civil társadalom.

Széchenyire és műveire vonatkozó szelektív irodalom

(különös tekintettel az erdélyi vonatkozásokra)

1. *Adalékok az MTA megalapítása történetéhez.* Értekezések a nyelv és széptudományok köréből sorozat 6. köt. 6. szám. Bp. 1877.
2. Andrassy Gyula, ifj.: *Széchenyi politikája.* Megj. Sz. Eszmevilága 1. köt. (Sz. 31. 112 sz.) és Magyar Társadalomtudományi Szemle 1912.
3. Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István naplói.* Bp. Sz. 1886. 47 köt. Megj. A.D.: Történeti tanulmányok.
4. Angyal Dávid: *MTA és az önkényuralom.* Bp.Sz. 1903. 322. sz.
5. Angyal Dávid: *Széchenyi emlékezete.* Olv. MTA 1910. Máj. 1-ji nagygyűlésen. AkÉrt. 1910. 21. köt. 359. p. BpSz. 1910. 142. köt. Klny. Bp. 1910. MTA Megj. A. D. Történeti Tanulmányok.
6. Angyal Dávid: *Széchenyi döblingi hagyatéka.* BpSz. 1921. 189-190. köt.
7. Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István döblingi évei.* Századok 1922. 465. p. Megj. Klny.-ként is. Franciául Revue de Hongrie 1923. I.-ben.
8. Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István.* Bp. 1928. Irodalomtörténeti füzetek 28. sz. Megj. Franciául Revue des Études Hongroises Finno-ougriennes 1925. Év f.
9. Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája.* Megj. Károlyi Árpád-emlékkönyv. 1933. És A.D.: Történeti tanulmányok.
10. Antal Géza: *Széchenyi és a magyar nemzeti egység.* Pápai Jókai-kör évk. 1912. És Magyar Figyelő 1912. köt.
11. Apáthy István: *Széchenyi István és a nemzeti sajátosságok az emberi továbbfejlődés szempontjából.* Megj. Sz. Eszmevilága 2. köt. (Sz. 31. 112 sz.) és Magyar Társadalomtudományi Szemle 1912. 771. p.
12. Apponyi Albert: *Széchenyi emléke.* Megj. A. A. beszédei 1872-95. 1-2. köt. Bp. 1896.
13. Babits Mihály: *A legnagyobb magyar. Töredékek Széchenyiről.* Megj. Mai magyarok régi magyarokról. (Bp.) (1936.) Szép Szó 3. füzet. Megj. még Ezüstkor Bp. 1938. B. M. összegyűjtött munkái. 1-3. köt.
14. Bácskai Vera (Válog., utószót, jegyz. írta) *Széchenyi pesti tervei.* Bp. 1985. (320. sz.)
15. Bagyó János: *Gróf Széchenyi István közlekedéstügyi reformja és tevékenysége.* Bp. 1913. Hozzászólás: Halász Imre: Sz. Irodalomhoz. Nyugat 1913. 1. köt.

16. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Széchenyi és Kossuth*. Magyar Nemzet 1941. okt. 12. Szekfü Gyula válasza Magyar Nemzet 1941. Okt. 26. és dec. 16. sz.
17. Balanyi György: *Gróf Széchenyi István emlékezete*. Bp.-i kegyesrendi gimn. 1925/26. Ért. megj. Klny.-ként is.
18. Balás Pirz Elemér: *Széchenyi – Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében*. 1941, Acta Universitatis Literarum Hungariae Francisco josephinae Autorum 1941 – 42, Kolozsvár.
19. Ballagi Géza: *A nemzeti államalkotás kora 1815–47*. Szilágyi: Magyar Nemzet Története 9. Köt.
20. Balogh Artúr: *Széchenyi emlékezete*. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. 9–10. sz. Klny. Cluj-Kolozsvár, 1926.
21. Balogh Artúr: *Széchenyi István*. Cluj – Kolozsvár, (1936) A magyar nép könyvtára 52. sz.
22. Balogh Jenő: *Az MTA megalapítása*. Bp.Sz. 1925. 597. sz.
23. Bárdossy László: *Teleki Pál gróf Széchenyi nyomdokában*. Bp.Sz. 1942. Klny. Bp. 1942.
24. Bariska Mihály: *Gróf Széchenyi István és a francia irodalom*. Bp. 1928.
25. Baros Gyula: *Gróf Széchenyi István emlékezete*. Bp. 1910.
26. Barta István: *Széchenyi István*. Bp. 1958. Felsőökt. Jegyzetek (Történelmi tanulmányok).
27. Barta István (szerk.): *Széchenyi István válogatott írásai*. Bp. 1959. (421. sz.).
28. Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István és kortársai*. Bp. (1926.) ismeretéseit lásd MITB 2. 729. p. Hivatkozásoknál rövidítve: Bártfai: Sz.
29. Bártfai Szabó László: *Széchenyi gazdaságpolitikai tételei*. Közgazdasági Szemle 1930. 11. sz. Klny. Bp. 1930.
30. Bartók György: *Gróf Széchenyi István gondolkozása*. Kolozsvár – Bp. 1910. Megj. németül is.
31. Beksics Gusztáv: *A magyar doktrinerek*. Bp. 1882.
32. Benedek Elek: *Nagy magyarok élete*. 10. köt. Széchenyi István. Bp. 1907. (2. kiad. Bp. 1914)
33. Benkő Samu: (összeállította, bevezetőt írta): *Széchenyi István. Közjóra való törekedések*. (Szemelvények) Bukarest. 1981. (422. sz.)
34. Benkő Samu: *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*. 1992, Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek, 213.
35. Beöthy Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 1–2. köt. Bp. 1877 – 78. Több kiadásban jelent meg.

36. Beöthy Zsolt-Badics Ferenc: *A magyar irodalom története*. 1–2. köt. Bp. Több kiadásban jelent meg.
37. Bertha, A(lexandre): *La Hongrie moderne, de 1849 à 1901*. Paris, 1901.
38. Berzeviczky Albert: *Gróf Széchenyi István munkáiból*. 1–2. köt. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta. (311. sz.)
39. Berzeviczky Albert: *Abszolutizmus Magyarországon 1849–1865*. 1–4. köt. Bp. 1922–(1937)
40. Bethlen István: *Széchenyi István-émlékbeszéd*. (Bp. 1932.) Nemzeti Kaszinói serlegbeszéd.
41. Bitay Árpád: *Gróf Széchenyi István és apjának híre és egykorú ismertetése Romániában*. Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. 2. sz. 136. p.
42. Bitay Árpád: *Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről*. (sic) 1839-ből. Írója Flechtenmacher (F. 33. sz.) Erdélyi Irodalmi Szemle 1928. 84. p.
43. Bitay Árpád: *Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról*. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. 1–2. sz. 105. p.
44. Borbély István: *Gróf Széchenyi István – az 1825-ik év eseményeinek centenáriuma alkalmából*. EISz. LVII. (1925)
45. Botár Imre-Károlyi Zsigmond: *Vásárhelyi Pál, a Tisza-szabályozás tervezője*. Bp. 1970. Vízügyi Füzetek 2.
46. Böngérffy János: *A három legnagyobb magyar; Kossuth, Deák, Széchenyi életrajza*. Bp. 1894.
47. Brassai Sámuel: *Gróf Széchenyi István és Bírálói*. Nemzeti Társalkodó. 1832, Kolozsvár, 275. sz. W. jellel.
48. Brassai Sámuel: *Gróf Széchenyi István credója*. Vasárnapi Újság. 1841. szeptember 19–20, Kolozsvár.
49. Brassai Sámuel: *Széchenyi István gróf budai polgár*. Vasárnapi Újság, 1836. április 13.
50. Busbach Péter: *Egy viharos emberöltő*. 1–2. köt. Bp. 1898 – 99.
51. Csapodi Csaba: *A legnagyobb magyar*. Bp. 1941. Nemzeti könyvtár. 38 – 39. sz.
52. Csatkai Endre: *A legnagyobb magyar és Sopron városa*. Gr. Széchenyi István halálának 79. Évfordulóján. Somogyvármegye. 1939. ápr. 7.
53. Csengeri Antal: (kiadja) *Magyar szónokok és státusférjak*. Pesten, 1851. (Németül Leipzig und Wien 1852.) Sz.-ról 333.p.
54. Csepregi-Horváth János: *Széchenyi középút rendszere*. Bp. 1926. Klny. Magyar Gazdasági Szemléből.

55. Csery-Clauser Mihály: *Széchenyi napjai. Széchenyi István élete és életműve időrendben.* Bp. (1942.) (417. sz.) Ismertetését lásd MITB 2. 729.p.
 56. Csetri Elek: *Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása.* 1992, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek, 213.
 57. Csizmadia Andor: *Széchenyi István törekvései a feudális jogrend átalakulására.* MTA 9. Oszt. Közl. 1967. 209. p. Klny-ként is megjelent.
 58. Csorba László: *Széchenyi István.* Bp. M. Kvklub. 2001.
 59. Danyi Károly: *Nagy férfiak életük alkonyán.* (Rákóczi, Széchenyi, Kossuth).1947
 60. Darányi Ignác: *Emlékezésed a 42. Széchenyi lakomán.* 1905. Közli Sz. Em-lékkönyv (Sz. 31. 98 sz.)
 61. Deák Ferenc: *Ellenzéki nyilatkozat.* Megj. Bajza: Ellenőr 577. p. (B. 7. 2. sz.)
 62. Deák Imre: „1848” *A szabadságharc története levelekben.* Bp. (1942)
 63. Deák Lajos: *Gróf Széchenyi István emlékezete.* Marosvásárhely. 1891.
 64. Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim.* 1–2. köt. Bp. 1883. (2. kiad. ua. 1884) Sz.-re vonatkozó részek: 1. köt. 21., 42–43., 52–53., 84., 103. 2. köt. 26 pg.
 65. Dékány István: *Széchenyi elit öntudata.* Társadalomtudomány. 1941. 5. sz. Klny. Bp. 1941.
 66. Dessewffy Aurél: *Összes művei.* Sajtó alá rendezte Ferenczy József. Bp. 1887. (F. 27. 3. sz.)
 67. Dessewffy Emil: *Alföldi levelek (1839 – 40) és néhány toldalék (1841).* Bu-dán. 1842. A XII. Levélben (344.p.) vitába száll Sz. I.-nal a Selyemről c. könyvében a pálinkafőzésről írtak miatt.
 68. Dessewffy Emil: *Emlékbeszéde Széchenyi István fölött az Akadémián.* Bp.Sz. 1860. 10. köt.
 69. Dessewffy József: *A Hitel* című munka taglaltja. Kassán. 1831. Fontes 2. köt. Betűhíven ismerteti. Németül Zergliederung des Werkes: Ueber den Credit.
 70. Domanovszky Sándor: *Duna – Fekete-tengeri kereskedelmi hajózásunk múlt-járól.* Bp. 1918.
 71. Dömötör László: *Gróf Széchenyi István szövetkezeti világnézete.* Bp. 1942.
 72. Draskóczy Gábor: *Széchenyi életrajza.* Megj. Sz. I. „a legnagyobb magyar” gyászünnepe. Sárospatak (1860).
 73. Dudek János: *Három magyar szellemóriás a XIX. század derekán.* Egyetemi kritikai lapok. Bp. 1904. 6. sz.
 74. A Dunagőzhajózási Társaság története. *Magyar föld és népei.* 1846. Jún. 6.
 75. Éber Antal: *Széchenyi gazdaságpolitikája.* Bp. (1940)
-

76. Éber Antal: *Széchenyi és a magyar ipar*. Bp. 1940. Klny. Közgazdasági Szemle. 1940. 7–8. sz.-ból
77. Éber Antal: *Széchenyi és a pénzügyek*. Bp. 1941. Klny. Közgazdasági Szemle. 1941. Márc. számából.
78. Éber Ernő: *Széchenyi, a gazda és agrárpolitikus*. Bp. 1960. Mezőgazdasági Múzeum füzetei 12. sz.
79. Egyed Ákos: *Széchenyi és Erdély. Ismerkedése Erdéllyel. Barátságai. Hatása. A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. I. Csikszereda. 1997.
80. Egyed Ákos: *Mit várt Erdély Széchenyitől 1848-ban*. Korunk, 2002. 6. Sz.
81. Egyed Ákos: *Széchenyi és Kolozsvár*. Helikon II. évf. 38(90) sz. 1991. szept. 20.
82. Egyed István: *Széchenyi közgazdasági politikája a Hitel és Világ alapján*. Egyetemi lapok. 1909. 95.p.
83. Elek Oszkár: *Erdély és a legnagyobb magyar*. Uránia. 1916.
84. *Emlékkönyv a Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepére*. (Pest) 1865. Németül Gedenkbuch...(Pesth) 1865.
85. Eötvös József: *Kelet Népe és Pesti Hírlap*. Pest. 1841.
86. Eötvös József: *Gróf Széchenyi István-émlékezés az MTA 1860. okt. 13-iki közgyűlésén*. MTA Évkönyvei, 10. köt. I. darabja 95.p. Megj. még BpSz. 1860 4. köt. 398.p., 1860-ban klny-ként is. *Magyar írók és államférfiak*. Br. E. J. emlékezései. Pest. 1868. Kritikája Gyulai Pál: *Eötvös emlékezései*. BpSz. 1868. 11. köt. 186. p., Gy. P. kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. Gy. P. kritikájára lásd Varga Zoltán. Sz. Ábrázolás... 118, 293. p.-tól. (V. 19. 3. sz.)
87. Eötvös Loránd: *Megnyitóbeszéde az MTA 1891. Évi Széchenyi ünnepén*. AkÉrt. 1891.
88. Faller Jenő: *Széchenyi és a magyar szénbányászat*. Bányászati Lapok 1960. 146. p.
89. Farkas Gyula: *Magyar romantika*. Bp. 1930.
90. Farkas László: *Gr. Széchenyi István a helytartótanácsban*. Doktori Értekezések kivonata. Bp. 1915.
91. Féja Géza: *Széchenyi István*. Magyar Út. 1941. 38. p
92. Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772 – 1867*. H.n. 1942. S.-ről 146. p
93. Fekete Antal: *Gróf Széchenyi István vallásossága*. Bp. 1936.
94. Ferdinándy Mihály: *Az örökkévaló Széchenyi. A politikus. Diárium*. 1941. 10. sz.

95. Ferenczi Zoltán: *Kossuth és Wesselényi és az úrbér ügye 1846–47. Századok* 1902.
96. Ferenczi Zoltán: *Kossuth, Wesselényi, Deák levelezése. Történelmi tár.* 1903–4. évf.
97. Ferenczi Zoltán: *Kiadatlan levelek Széchenyi István és Wesselényi Miklós levelezéséből.* AkÉrt. 1906. 86–121. p.
98. Ferenczi Zoltán: *Kemény Zsigmond emlékezete.* Bp.Sz. 1914. 159. köt. 185. p.
99. Fraknoi Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferencz.* Bp. 1902.
100. Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete.* 1–2. köt. Bp. 1915. A könyv ismertetéseit és bírálatait lásd Varga Zoltán. Sz. Ábrázolás...248., 327., 339. p., (v. 19.3.sz.) és MITB. 2. 729. p.
101. Fritz István: *Széchenyi István gróf emlékezete.* Szolnok-Doboka 1891. 41–42. sz.
102. Gaál Jenő: *Széchenyi mint nemzetfejlesztő társadalom politikus.* Bp. 1901. Megj. még AkÉrt. 1901. 12. köt. és Magyar állam 1901. 114. sz.
103. Gaál Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája.* 1–2. köt. Bp. 1902 – 3. Ism. B. K. (ismeretlen) Bp.Sz. 1903. 115. köt., Hegedüs Loránt Közgazdasági Szemle 1903. 30. köt.
104. Gaál Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk.* Bp. 1903. Ism. mint az előző művet, továbbá Jászi Oszkár Huszadik Század 1903. 150–53. p., Bloch H. Pester Lloyd 1903. 158. szám.
105. Gaál Jenő: *Újból gróf Széchenyi István nemzeti politikája.* (Gaál – Hegedüs-vita) Közgazdasági Szemle 1903. 30. Köt.
106. Gaál Jenő: *Széchenyi társadalomtana.* Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1910. 281. p.
107. Gaál Jenő: *Széchenyi társadalmi politikája.* Megj. Sz. Eszmevilága és Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913. 405. p.
108. Gaál Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi.* Bp.Sz. 1918. 173. köt. 321. p. és Sz. Eszmevilága.
109. Gaál Jenő: *Széchenyi eszmevilága.* Azonos című mű ismertetése. Bp.Sz. 1925. 200. köt. 189. p. Klny. Bp. 1925.
110. Gaál Jenő: *A hitel korszakos jelentősége.* Bp.Sz. 1930. 217. köt. 138. p.-tól. Klny. Bp. 1930.
111. Gaál Mózes: *Széchenyi István gróf, vagy Magyarország újjászületése.* Bp. (1899) (2. kiad. Bp. 1899.)

112. Gazda István: *Széchenyi napjai: Történelmi-művelődéstörténeti kronológia*. Bp. TKM Egyet., 1991.
113. Gál István: *A fiatal Széchenyi Angliában*. Pásztortűz 1941. 10. sz. 486-89. p.
114. Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Bp. 1972. Értekezések a történeti tudományok köréből, 62. sz.
115. Gergely András: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút*. Bp. 1982. Értekezések a történeti tudományok köréből, 98. sz.
116. Gergely András: *Széchenyi István*. Megj. Ezer év. Bp. 1985.
117. Gruber Miklós: *Széchenyi István eszmevilágának romantikus gyökere*. Bp. 1941. Klny. Theologia 1941. 4. sz.
118. Grünwald Béla: *A régi Magyarország 1711–1825*. Bp. 1888. (2. kiad. u. a., 3. kiad. Bp. 1910) Birálja Mocsáry Lajos: *A régi magyar nemes*. (M. 76. sz.)
119. Grünwald Béla: *Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István*. Bp. 1890. Kritikai Péterfy Jenő: *Egy új könyv Sz. I.-ről*. BpSz. 1890. 62. köt. Megj. P. J. Osszegyűjtött munkái 3. köt. 193. p.-tól (P. 41.4 sz.), Zichy Antal: *Psychiatria és Politika*. Értekezések a Nyelv és Széptudományok Köréből 1890. 15. köt. 5. sz., Salgó Jakab: *Politikai psychiatria*. BpSz. 1890. 62. Köt. u. ott G. B. felelete (317. p.) és S. J. viszontválasza. (319. p.) G. B. művére további kritikákat sorol fel Varga Zoltán: Sz. Ábrázolás... (V. 19.3. sz.) és MITB 2. (M. 7. sz.)
120. Gyöngyösi István: *Gróf Széchenyi István emlék-tisztelete Vargyason*. Kolozsvár. 1860. Máj. 20.
121. Gyulai Pál: *Gróf Széchenyi István mint író*. Felolv. MTA 1892. Máj. 8. Közgy. AkÉrt. 1892. 3. köt. 310. p. Klny.-ként Bp. (1892). Megj. még MTA 2. Sor. 1. köt. Előszavaként. (313. sz.)
122. Hajós Antal: *Széchenyi technikai tanulmányai*. Műszaki Szemle. 1925. 1. F.
123. Halász Gábor: *A fiatal Széchenyi*. Nyugat 1934. 473. p., 525. p. Megj. H. G.: *Az értelem keresése*. Bp. (1938) és H. G.: *Válogatott írásai*. Bp. 1959. (2. kiad. u. a. 1977)
124. Hegedüs István: *Gróf Széchenyi István mint a magyar társadalom reformátora*. Kolozsvár, 1890.
125. Hegedüs Lóránt: *Naplók-naplója*. Erdélyi Szemle 1936. 6-7. sz.
126. Hieronymi Károly: *A Tisza szabályozásáról*. BpSz. 1888. 138. sz.
127. Hlatky Endre: *Széchenyi sajtópolitikai eszméi a „Hitel”, a „Világ”, a „Stádium” és „Kelet Népe”-ben*. Bp. 1939. A sajtó könyvtára 18. Sz.

128. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 1-8. köt. Bp. 1929–34. (2. kiad. 1–5. köt. Bp. 1935.)
129. Horváth Ferenc: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Magyar lélek. 1941. 9. sz.
130. Horváth Jenő: *A Duna-medence közgazdasága és politikája*. (Bp.) év n.
131. Horváth Károly: *Széchenyi és a romantika*. ITK. 1961. 1. p.
132. Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 1–2. köt., Genf, 1864.
133. Imre Sándor: *Széchenyi nevelésügyi nézeteiről*. Család és iskola. Kolozsvár 1903. 9. sz.
134. Imre Sándor: *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Bp. 1904.
135. Imre Sándor: *Széchenyi szelleme a nevelésben*. Család és iskola. Kolozsvár, 1908. 1–2 sz.
136. Imre Sándor: *Széchenyi és a nemzetnevelés*. Család és iskola. Kolozsvár 1910. Klny. Kolozsvár, 1910.
137. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez*. Bp. 1880.
138. Jakab Elek: *Metternich hg. és gr. Széchenyi István*. Pesti Hírlap 1881., 278. sz.
139. Jakab Elek: *Gr. Széchenyi István és a democratia*. Pesti Hírlap 1882., 12. sz.
140. Jakab Elek: *A bécsi titkos rendőrség befolyása*. Hazánk Történelmi Közlöny 1885. 3. köt. 34. és 43. p.
141. Jancsó Elemér: *Döbrentei Gábor és gróf Széchenyi István*. Kolozsvár, 1942. Klny. Szellem és Élet-ből.
142. Jászi Oszkár: *Széchenyi praeceptor Hungariae*. Világ. 1910., 9. sz., 1. p.
143. Kassai Lajos: *Széchenyi István emlékezete*. Csíksomlyói főgimn. 1909/1910. Évi ért. 3. p.
144. Kautz Gyula: *Nemzetgazdasági eszmék fejlődési története*. Pest. 1868.
145. Kemény G. Gábor: *Nemzetiségi és szomszédnépi kapcsolatok*. (Subotica, 1978). Klny. Üzenet-ből.
146. Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. Pest, 1850. Birálja Dokumentált felelet... (Frereyek Imre) (D. 34. sz.)
147. Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után*. Pesten. 1851.
148. Kemény Zsigmond: *Széchenyi István*. Megj. Csengeri Antal: Magyar szónokok...333. p. (C. 21. sz.)
149. Kemény Zsigmond: *A két Wesselényi Miklós*. Megj. Csengeri Antal: Magyar szónokok...85. p. (C. 21. sz.)

150. Keményffy Dániel: *Széchenyi István gróf utazásai 1825-ig*. Magyar Szemle. 1894., 4. sz., 37. p.
151. Kerékgyártó Árpád: *Tíz év Magyarország történetéből 1840 – 49.*, 1–2. köt. Bp. 1874.
152. Kinn János: *Emlébeszéd*, Szászrégen, 1860. Marosvásárhely.
153. Kislégi Nagy Dénes: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Bp. 1942. Klny. Társadalomtudomány 1941. 5. sz.
154. Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyve. *Széchenyi István halálának 50. évfordulója emlékünnepe*n. Kolozsvár, 1910.
155. Koltai Virgil: *Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi*. Bp. (1903)
156. Komlóssy Ferenc: *Gróf Széchenyi István élete*. Bp. 1911. Ismertetéseit lásd MITB 2. (m. 7. sz.)
157. Komlóssy Ferenc: *Széchenyi István gróf nemzetiségi politikája*. Kelet Népe. 1911. 389. p.
158. Kornis Gyula: *A fiatal Széchenyi*. Napkelet. 1925. VI. 418. p.
159. Koronka Antal: *Egykori emlébeszéd gróf Széchenyi István hamvai felett a torozskói unitárius templomban*. Kolozsvár, 1868.
160. Kosáry Domokos: *Széchenyi és a nemzetközi politika*. História. 1985. 2. sz.
161. Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben*. 2. kiad., Bp. Magvető. 1991.
162. Kossuth Lajos: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest. 1841. (A Kelet Népé-re felelet).
163. Kossuth Lajos: *Gróf Széchenyi István úr „Két garas” című tervének taglaltja*. Pesti Hírlap 1843. szept. 28., okt. 1. Közli Fontes 6/II. köt.
164. Kossuth Lajos: *Visszaemlékezések Széchenyi*. I–II rész. Írta 1883–85. Között. I. részt közli Pesti Napló 1885. Ápr. 7. És Fontes 6/I köt. 766. P. II. résyt Fontes 6/II. köt. 1047. P.
165. Kovács Lajos: *A Tiszavölgy további fejlődésében*. Jelenkor. 1847. 1–3., 5., 9. sz.
166. Kristóf György: *Erdély Széchenyi Istvánja*. EISz. VI (1929) (Mikóról szól, összehasonlítás).
167. Kristóf György: *Gr. Széchenyi István kolozsvári képviselősege*. Keleti Újság 1927. 343. Sz.
168. Kunszabó Ferenc: *Széchenyi eszmevilága*. I–IX. Közlemény. Magyar Nemzet 1982. okt. 20–29.
169. László Dezső: *Akarom, tisztán lássatok. Széchenyi István és a magyar jelen*. Cluj - Kolozsvár, 1933.

170. László Dezső: *Széchenyi István és a magyar jelen.*
171. László Dezső: *Ünnepi beszéde.* Megj. A Sz. év. (Sz. 31. 131 sz.)
172. Lénárd Ida: *Széchenyi István gróf.* Temesvári r. k. leányiskola 1909/1910. évi ért. 3–8. P.
173. Lipthay Sándor: *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai.* Bp. 1896. (309. sz.) Megj. AkÉrt. 71. F. ism. Acsády Ignác Közgazdasági Szemle. 1896. 211. p.
174. Lupas, J(oan): *Comte Stephen Széchenyi si politica de maghiarizare.* Sibiu. 1910. Klny. Telegraful Roman.
175. Magyar történeti Bibliográfia 1825–1867. Történettud. Int. 1–4. köt., Bp. 1950., 1959.
176. Az MTA alapításának százados ünnepe. AkÉrt. 1925. 36. köt., 10–11. f., 233. p.
177. Az MTA másfél évszázada 1825–1975. Bp. 1975. Sz.-vel foglalkozó fejezet R. Várkonyi Ágnes: *Az MTA megalapítása.*
178. Magyarország és Erdély. (n. n.) Pesti Hírlap 1843. jún. 12. (Vita Széchenyi-vel.)
179. Majláth Béla: *A Lánchíd története.* Bp. Sz. 1883. 32. köt., 321. p.
180. Makkai Ernő: *Széchenyi emlékezete.* Kolozsvári ref. Koll. 1909/10. évi ért. Klny. Kolozsvár, 1910.
181. Makkai Sándor: *Harc a szobor ellen.* Kolozsvár, 1933. Erdélyi Szépm. Céh. VII. 7–8. Sz. Sz.-ról 7. p. Megj. még M. S.: Egyedül. Kolozsvár (1934).
182. Mályus Elemér: *A reformkor nemzedéke.* Bp. 1923. 17., 45. p.
183. Marczali Henrik: *A legújabb kor története* 1825–80. Bp. 1892.
184. Marczali Henrik: *Nagy képes világtörténet.* 1–12. köt., Bp., 1899–1904. A 10. köt.-ben.
185. Márki Sándor: *Magyar Pantheon.* Pozsony–Bp. 1884.
186. Mika Sándor: *Gróf Széchenyi István emlékezete.* Brassói főreál. 1891/2 évi ért. Ism. Századok 1893. 169. p.
187. Mikó Imre: *Széchenyi és Wesselényi nemzeti politikája.* Kolozsvár. 1943. Klny. Hittelből.
188. Nadányi Emil: *Széchenyi politikája.* Kolozsvári Hírlap 1910. 72. sz.
189. Nagy Ferenc: *Széchenyi és Bolyai.* Rubicon. 1991. 5. sz.
190. Nagy György: *Széchenyi az erdélyi magyar szellemi életben a két háború között.* 1992, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek, 213.

191. Nagy Péter: *Korunkban hazánknak legnagyobb fia. Emlékbeszéd gróf Széchenyi Istvánról*. Kolozsvár. 1860.
192. Navratil Ákos: *Széchenyi István közgazdasági politikája*. Beszéd. Kolozsvár, 1910
193. Németh László: *Széchenyi*. Vázlat. Bp. (1942.) Megj. még N. L.: Az én katedrám 390. p. Ismertetéseit lásd MITB 2. 729. p.
194. Németh László: *Széchenyi*. Vázlat. Bp. Közgazd. és Jogi Kvk., 1989. 189. p.
195. Nyíri Tamás: *Magyarország és Európa*. Bp. Intart, 1989.
196. Oltványi Ambrus: (Válogatta, szerk.) *Széchenyi István. Napló*. (319. sz.)
197. Örmény Margit: *A legnagyobb magyar*. Erdélyi Isk. Szöv. Kolozsvár (1941)
198. Östör József: *A magyarország védelme Széchenyi műveiben*. Bp.Sz. 1941. 261. köt. 193. p.
199. Pach Zsigmond Pál: *Széchenyi és az Al-Duna szabályozása 1830–1832-ben*. Történelmi Szemle 1974/5.
200. Paget, John: *Hungary and transsylvania*. 1–2. köt. London, 1839. Sz.-re vonatkozó rész magyar fordítása: Török János *Hazánk f. i.*, 1. köt. 81.-től T. 64.5 sz.. Megj. még angolul 1849., 1850., németül 1842., 1845., Amerikában 1850., 1971. években.
201. Pallós Albert: *Széchenyi halálának 50. Évfordulója*. Kolozsvári polg. Leányisk. 1909/10 évi ért. Megj. Család és Iskola, 1910. 8. sz.
202. Péter Ernő: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Kárpátmedence 1941. I. évf. 7. sz.
203. Petri Mór: *Báró Wesselényi Miklós és munkái*. Kolozsvár, 1903. Klny. Erdélyi Múzeumból.
204. Prohászka Ottokár: *Gróf Széchenyi István vallásossága*. Megj. Sz. Eszmevilága (sz. 31. 112 sz.) és Társadalomtudományi Szemle 1912. 1. p.
205. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. 1–4. köt. Bp. 1880 – 82. Sz.-ról 1 – 2. köt.-ben. (2. kiad., 1–2. Köt) Bp. 1884.
206. Révész László: *Széchenyi földbirtok-politikája*. Társadalomtudomány. 1945. 5. sz.
207. Réz Mihály: *Széchenyi ma*. Bp. 1902
208. Salak A.: *Gr. Széchenyi István válaszirata Alsófehér vármegye közönségéhez*. Közérdek 1902. 13 – 14. sz.
209. Schmidt Elek: *A vízszabályozás fejlődése és jelen állása Magyarországon*. Bp. 1929. Klny. A Vízügyi Közlemények 1929. jan. – jún. sz.-ból
210. Seni Valériu: *Naszodi gimn*. 1909/10. Évi ért. Klny. Beszterce, 1910.

211. Sötér István: *A felvilágosodás és romantika*. Bp. 1970. Klny. Eszmei és irodalmi találkozások-ból.
212. Sötér István: *Széchenyi István. Napló*. A könyv előszava. Megj. Még Új Írás 1978. Júl. sz., 78. p.
213. Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Bp. 1964. (Angolul a Hungarian Count in the Revolution of 1848. Bp. 1974.) A Történettudomány Intézet vitája a kéziratról Történelmi Szemle 1961. 524. p.
214. Szabad György: *Vívódó magyar Prométheusz*. Magyar Nemzet 1985. Ápr. 4. (Széchenyi halála évfordulójára.)
215. Szádeczky – Kardoss Lajos: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon*. 1–2. köt. Bp. 1913.
216. Szentkirályi Elemér: *Kalauz Széchenyi István megismeréséhez*. Bp., OMIKK, 1987. 187. p.
217. *Gróf Széchenyi István emléke Tordán*. Torda. 1860.
218. *Gróf Széchenyi István levele br. Wesselényihez*. Történeti Lapok 1874.
219. Széchenyi Ünnepe, amelyet a kolozsvári Tud. Egy. 1910. Ápr. 8.-án tartott...Kolozsvár, 1910.
220. *Széchenyi eszmévilága. Neves írók tanulmányai*. Szerk. bev. Gaál Jenő. Bp. 1912., 1914. (1923.), 1–3. köt. A tanulmányok az írók nevével találhatók.
221. *Széchenyi*. Magyar Kisebbség. (Lugos) 1941. 405. p.
222. *Széchenyi István halálának 100. évfordulóján ünnepi ülés*. Magyar Tudomány 1960. 365. p.
223. *Széchenyi István*. (Halálának 100. évfordulóján) Századok 1960. 1–3. sz. 257.
224. *Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye*. (vál. és az utószót írta Környei Attila). 2. átd., jav. kiad. Bp. Paginarum, 1999.
225. *Széchenyi István keleti utazása, 1818–1819*. (vál. Steinert Ágota) Bp. Terebess, 1999.
226. Széchenyi István: *Művek*. (vál.), Bp. Új mandátum, 1998.
227. *Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye*. (vál. és az utószót írta Környei Attila). 2. átd., jav. kiad., Bp. Paginarum, 1998.
228. *Széchenyi István válogatott művei*. (szerk. Spira György). Bp. Szépirod. Kvk. 1991.
229. *Széchenyi emlékkönyv gróf Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. (szerk. Horváth Pál). Bp. ELTE. 1991.
230. *Gróf Széchenyi István al-dunai diplomáciai kapcsolatai*. (összeáll. Mészáros Vince), Bp., Aqua, 1991. 118. p.

231. *Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése: tudományos emlékülés Tiszadobon.* (szerk. Dunka Sándor és Fejér László), kiad. Magyar Hidrológiai Társaság. Bp., Aqua. 1991. 89. p.
232. *Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye.* (vál. és az utószót írta Kömvei Attila), Bp. Ikva. 1991.
233. *Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről.* Bp., Könyvért, 1987., 134. p.
234. Széchenyi István: *Feleselő naplók: egy barátság kezdetei.* Széchenyi István, Wesselényi Miklós. (vál., szerk. Maller Sándor), Bp., Helikon, 1986. 285.p.
235. Széchenyi István: *Keleti utazása, 1818 – 1819,* Budapest, Terebess, 1999., 184.p.
236. *Gróf Széchenyi István requiemje,* Kolozsvári Közlöny 1860. Április 29.
237. Szekfű Gyula: *A három nemzedék.* Bp. 1920. 2. kiad., 1922. Élet.
238. Szekfű Gyula: *A három nemzedék és ami utána következik.* Bp. 1935.
239. Szilágyi Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor és Széchenyi István.* Magyar Nyelvőr 1968. 70. p.
240. Tábori Kornél: *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták és adatok a bécsi titkos levéltárból.* Bp. 1921.
241. Takáts Sándor: *Széchenyi kaszinói és Metternich.* Bpi Hírlap. 1929., 161. sz.
242. Téchy Olivér: *Széchenyi István hatása a magyar hiteljegyek fejlődésére.* Kolozsvár, 1943. Klny a Hitel-ből
243. Teleki Domokos: *Emlékezés gróf Széchenyi István felett a kolozsvári kaszinóban.* Kolozsvárt, 1860., megj. BpSz. 11. köt., 169. p.
244. Teleki Domokos: *Báró Wesselényi Miklós emlékezete.* MTA Évkönyvei 10. köt. I. darab, 57. p.
245. Tilkovszky Lóránt: *Az elkülönítés és tagosítás Széchenyi István cenki uradalmában.* Bp. 1961. Klny. Agrártörténeti Szemléből.
246. Tisza István: *Emlékezés Széchenyiről az OMGE közgyűlésén.* Megj. Pesti Hírlap 1910. Dec. 13.
247. Tiszeltjük Széchenyi emlékét! (n.N.) *Kolozsvári Közlöny* 1960. 31. sz.
248. Trefort Ágoston: *Észrevételek gróf Széchenyi István véleményéről azon célok felett, melyekre az indítványozott országos adó fordítandó.* Pesti Hírlap 1844. júl. 18. sz.
249. Udvarszky László: *Két beszéd a kolozsvári Tudomány Egyetem Széchenyi ünnepén.* Kolozsvár, 1905.
250. Újhelyi Géza: *A vukovár – fiumei vasút története.* Bp. 1907.

251. Ungaria Gazeta Transilvaniei. (Brassó) (n.n.) 1843. márc. 1. (Széchenyi a magyar nyelv erőszakos terjesztése ellen)
252. Unghváry János: *Utazás a Vaskapu környékére*. Társalkodó 1835. 70., 71., 73. sz.
253. Váradi József: *Széchenyi és a magyar nőnevelés*. Bp. 1942. Kluny. Magyar Pedagogiából.
254. Varga József: *Gróf Széchenyi István a nemzet tanácsadó mérnöke*. Beszéd MTA 1941. szept. 22., megj. AkÉrt. 1941. A Sz. Év (Sz. 31. 136 sz.) és Magyar Közlekedési Szemle 1941., 5–6. sz.
255. Varga Zoltán: *Széchenyi vallásossága*. Protestáns Szemle 1934., 500. p.
256. R. Várkonyi Ágnes: *Az MTA megalapítása*. Tart. az MTA másfél évszázada. (M. 17. sz.)
257. Veress Dániel: *Wesselényi és Széchenyi barátsága*. A Hét. 1980. júl. 4
258. Vízota Gyula: *Védegylet története*. Bp.Sz. 1909., 394. sz.
259. Vízota Gyula: *Gróf Széchenyi István és műzása*. Vasárnapi Újság. 1919.
260. Zelovich Kornél: *Széchenyi mérnöki alkotásai*. Bp. 1921.
261. Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza*. 1–2. köt. Bp., 1896–97., ism. Váczy János Egyetemes philológiai Közlöny 1899., 121. p., Csuday Jenő Magyar Kritika 1900., 111. p.
262. Zsilinszky Mihály: *Széchenyi és a nemzetiségi kérdés*. Bp. 1894., Kluny. AkÉrt. 1894-ből. (Széchenyi a naradostana otazha. Bp. 1894)
263. Zsilinszky Mihály: *Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés*. BpSz. 1895. 81–82. sz.
264. Zsilinszky Mihály: *Széchenyi nemzetiségi politikája*. Társadalmi szemle 1913. Megj. még Sz. Eszmevilága (Sz. 31. 112 sz.)

Alapforrások:

- Szentkirályi Elemér: *Kalauz Széchenyi István megismeréséhez*. Budapest, 1987
- Országos Széchenyi Könyvtár: www.oszk.hu

Széchenyi műveinek címe betűsorrendben

1. 1829-re Tudnivaló Gyeptár
2. Academischer Vortrag, gehalten von...
3. Adó.
4. Adó? Dehogya az! Csak...
5. Alcides Wahl.
6. Egy álom.
7. Általános nézetek.
8. Andrásy György és Sz. I.-nak...Híd...
9. Aufforderung des Gr. St. Sz. In Betreff...Hafens.
10. Aus dem Tagebuche...Emigranten.
11. Balatoni gőzhajózás.
12. Bericht des Grafen G. A. und St. Sz...Brücken-V...
13. Beszédei.
14. Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“...
15. A Casino részeseinek névsora...
16. Casinorol tudnivalók.
17. Constatírozás.
18. Czégér.
19. Definitio.
20. Disharmonie und Blindheit...
21. Duna-tiszai csatorna.
22. Einiges über Ungarn...
23. Einstweiliger vorschlag... Wettrennens.
24. Előre szóló Tudósítás..1828-ban...ló-futtatás...
25. Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy...
26. Felszólítás a Buda-Pest...álló-híd...
27. Felszólítás a pesti nemzeti Casino...
28. Felszólítás. Kötelező aláírás. A pesti kikötőt...
29. Fuchsjagd - Equipage.
30. Függelék gr. Sz. I. értekezéséhez „a Selyemről”.
31. Garat.
32. Gesetze und Regeln...Pferderennen.
33. Gyanúsítás.
34. Helmecky Mihály úrnak...

35. Hírlapi cikkei.
36. Hírlapi cikkei, melyek nem jelentek meg.
37. Hitel.
38. Hunnia.
39. Ifjúkori művei.
40. Ifjúsági költeményei, regénytervezetei.
41. Javaslat a magyar közlekedési ügy...
42. A Jelenkorban megjelent Adó és Két garas.
43. Júniusi utam „I. Ferencz” gőzhajón.
44. Kedves Jobbágyim!
45. A Kelet Népe.
46. Két garas.
47. Kibékülés.
48. Egy kis fővárosi pletyka.
49. Körlevél. (Pesti kaszinó ügyében)
50. Kreditwesen.
51. Külföldi úti rajzai.
52. Levelei.
53. Licht oder...
54. Lovakrul.
55. A Magyar Academia körül.
56. A magyar gyáripar s a...
57. Magyar játékszínről.
58. A Magyar Országí Ló-Pályáztatásnak Törvényei.
59. Magyarország kiváltságos lakosihoz.
60. Magyarország sarkalatos törvényei...
61. Marseillaise.
62. Megnyitóbeszéd az Akadémia 1846...
63. Mély számoló tanítványom.
64. Metternich-hez memorandumai.
65. Miképp gazdálkodhatunk ingyen.
66. Mi lesz belőlünk magyarokból?
67. A „Minimum” kérdése.
68. ...nagy magyar szatíra.
69. Naplói.
70. Néhány szó a budapesti Lánchíd ügye körül
71. Néhány szó a Dunahajózás körül.
72. Néhány szó a lóverseny körül.

SZÉCHENYI MŰVEINEK CÍME BETÛSORRENDEN

73. Néhány szó a magyar játékszín körül.
74. Némely Orosz tárgyakrúl.
75. Német színházi botrány...
76. A Nemzeti Casino részeseinek névsora...
77. Nyilatkozat.
78. Oppositio.
79. Önismeret.
80. A Pesti Casino Tagjainak...
81. Pesti gyepen volt ló-futtatások...
82. A Pesti Hengermalom-Társaság...
83. Pesti kikötő.
84. Pesti ló-versenykönyv 1828-ról...
85. Pesti ló-versenykönyv 1829-re...
86. Pesti por és sár.
87. A pisztoly időelőtti elsülése.
88. Politikai program töredékek.
89. Politische Programm-Fragmente.
90. Die Presse in Österreich.
91. Projektuma a Magyar Országon...Lovas-...
92. Schreiben des Gr. St. Sz. An...Akademie.
93. Selyemrül.
94. Sopron-Vasi Szederegylet könyv.
95. Stadium.
96. Széchenyi István „Blick”-je.
97. Széchenyi István gróf elköszönő beszédei.
98. Széchenyi István...intelmei Béla fiához.
99. Széchenyi István gr. ur levele a Jelenkor...
100. Széchenyi István a Minerva számára.
101. Széchenyi István ur elő...Minerva redactiojához
102. Széchenyi István gr. válasza, Buda városához.
103. Széchenyi István válasza, Ns. Alsó Fejér-vármegyéhez.
104. Széchenyi István Úr, szolgáló embereihez...
105. Széchenyi István végrendeletének...
106. Széchenyi István verse anyjához...
107. Széchenyi om hesteavl og vaeddelöb.
108. Széchenyi szétpattant.
109. A szentgróti levél elemzése.
110. Szemelvények írásaiból.

- 111. Szerelem, szeretet.
- 112. Színadi titok.
- 113. Töredék gr. Sz. I. kiadatlan irataiból.
- 114. Töredékek gr. Sz. I. fennmaradt kézírataiból.
- 115. Tudósítás a Pesti ló-versenyzésekről.
- 116. Ueber den Credit.
- 117. Ueber die ungarische Akademie...
- 118. Ueber Pferde...
- 119. Ungarische Zustände.
- 120. Über die Donnaauschiffahrt.
- 121. Über die Zucht und...Pferde...
- 122. Üdvlelde...
- 123. Véleményes jelentés a tiszaszabályozási...
- 124. Vieuxtemps.
- 125. Világ...
- 126. Wesselényi és Kossuth.
- 127. Die Wissensnöthige von der Rennbahn 1829

REZUMATE

Ákos Egyed INFLUENȚA LUI ISTVÁN SZÉCHENYI ÎN TRANSILVANIA

Ideile marelui reformer maghiar privind relațiile sociale s-au răspândit repede nu numai în Ungaria, dar și în Transilvania. Ideile lui cu privire la relațiile sociale au fost valabile și pentru Transilvania, ca bunăoară cele cu privind formarea burgheziei.

Lucrarea urmărește formarea imaginii despre Transilvania a lui Széchenyi, istoricul relațiilor ardeleni ale lui Széchenyi și influența activității sale asupra vieții publice din Transilvania. Totodată autorul încearcă să dezvăluie, așteptările populației maghiare din Transilvania de la Széchenyi. În anul 1848 ardelenii l-au solicitat pe Széchenyi să sprijine proiectele de construire a căilor ferate în Transilvania, să accepte să fie delegat al Clujului în dietă și să facă în cursul anului o deplasare în Transilvania în calitate de comisar regal.

Széchenyi s-a pronunțat pentru unirea Ardealului cu Ungaria și s-a angajat să promisc promoveze acțiunea de construire a căilor ferate; în același timp a atenționat populația de necesitatea luării unei poziții mai moderate în politica față de puterea habsburgică.

Elek Csetri
CONCEPȚIA DE LIBERTATE A LUI
ISTVÁN SZÉCHENYI

István Széchenyi este unul dintre personalitățile mari ale erei reformelor (1825-1848) Ungariei. A fost un devotat al reformelor în economie, cât și în politică. Concomitent întreaga sa gândire este dominată de ideile iluminismului, romantismului și liberalismului. Deși nu a fost adept al soluțiilor revoluționare, totuși în concepția lui se regăsesc ideile, de libertate personală și națională.

Studiul conține o profundă analiză privind acest aspect al concepției lui Széchenyi, începând din frageda tinerețe, până la sfârșitul vieții. Deasemenea prezintă modul în care militarul educat în spiritul Sfintei Alianțe s-a întors împotriva absolutismului și a devenit purtător al libertății popoarelor. Din lucrare aflăm rolul prieteniei cu Miklós Wesselényi în lupta dusă de István Széchenyi pentru ridicarea națiunii și dobândirea independenței.

György Péter
IDEILE ECONOMICE ALE LUI ISTVÁN
SZÉCHENYI ȘI INFLUENȚA LOR ASUPRA
GÂNDIRII ECONOMICE DIN
TRANSILVANIA

István Széchenyi era un geniu al națiunii maghiare, un om care și-a slujit poporul ca savant, ca un spiritual proeminent, ca pedagog și ca învățător. Cu munca sa făcută cu devotament, într-o perioadă

de schimbări critice ale istoriei, a contribuit la înălțarea popurului maghiar, la independența Ungariei și la ridicarea ei la statutul de țară europeană.

Activitatea științifică a lui István Széchenyi se concretizează în numeroase cărți, studii, scrisori, pledoarii academice, luări de cuvânt parlamentare. Dintre acestea cele mai importante sunt cele trei opere de sinteză *Hitel* (Creditul) din 1830, *Világ* (Lumea) din 1831, *Stádium* (Stadiul) din 1833, dar și celelalte lucrări ale sale, cum sunt *Kelet népe* (Poporul Orientului) din 1841, *Adó és két garas* (Impozit și doi bănuți) din 1844, *Hunnia* (Hunnia) din 1858 fac parte integrantă din activitatea lui științifică.

Ideile sale au fost preluate și în Transilvania. Aici, ideile reformiste economico-sociale se reflectă în concepțiile asemănătoare ale lui Miklós Wesselényi, care în opera sa intitulată *Balítéletek* (Prejudecăți) face o analiză critică despre starea economico-socială din Transilvania, indicând și sarcinile viitoare în planul reformei politice.

Acest studiu tratează și activitatea științifică și politico-reformistă a altor personalități ardelenice celebre.

József Somai

PLEDAREA LUI BRASSAI SÁMUEL PENTRU SZÉCHENYI ȘI IDEILE LUI

Preocupările primordiale a savantului Brassai Sámuel (1797-1897) în prima perioadă a activității sale științifice au fost problemele economice. Dovezile devotamentului său față de voința de a publica cât mai multe cunoașteri contemporane economice sunt: publicarea cărții *Bankismeret* (Cunoștințe bancare), redactată în

anul 1841; publicarea neîntreruptă în 15 ani (1834-1849) a revistei săptămânale *Vasárnapi Újság* (Ziarul de Duminică), revistă preocupată în deosebi de probleme economice; traducerea numeroaselor publicații cu teme economice ale unor economiști englezi, germani, francezi; prezența permanentă în reviste economice contemporane cu publicații de specialitate. Această activitate economică a lui Brassai este mai mult caracteristică perioadei în care marile personalități din Ungaria (Széchenyi, Kossuth, Wesselényi și alții) erau preocupați de a scăpa țara din starea de înapoiere și mizerie și erau adepții ideilor de libertate și fraternitate. Gândirea lui este apropiată de principiile lui Széchenyi, și în scrierile sale și în revista lui, dovedește devotamentul față de el. Ideile lui se bazează pe principiile perioadei de reformă. Acest studiu prezintă detaliat lucrările lui Brassai, în care el pledează împotriva criticilor aduse ideilor lui Széchenyi, și după cum putem observa, în revista sa popularizează cu satisfacție crezul lui Széchenyi.

ABSTRACTS

Ákos Egyed **ISTVÁN SZÉCHENYI'S INFLUENCE IN** **TRANSYLVANIA**

The great Hungarian reformer's ideas spread very quickly not only in Hungary, but in Transylvania too. And this is because his message could be applied to the Transylvanian situation, where the formation of a modern civilised society was an up-to-date task too.

The present study analyses the following issues: Széchenyi's view (in process of development) of Transylvania, the history of his relations with Transylvanians and his influence on the Transylvanian public life. At the same time the study tries to discover what he was expected to do especially according to the Transylvanian Hungarians. In 1848 the Transylvanians requested Széchenyi to support the extension of the railway network and to undertake the task of being a delegate of Kolozsvár and in the summer of 1848 to travel in Transylvania as a royal commissioner.

Széchenyi supported the union between Hungary and Transylvania; he promised he will promote the extension of the railway system and at the same time he asked for showing restraint in the respect of the policy with the Habsburg rule.

Elek Csetri
SZÉCHENYI'S NOTION OF LIBERTY

We usually refer to István Széchenyi as the greatest personality, who generated the rebirth of Hungary. He was a reformer concerning both the field of economy and policy. At the same time his work and activity has a specific world of ideas having their roots in the Enlightenment, Romanticism and Liberalism. Though he was not a man of revolutionary methods, among his ideas one could find the idea of liberty, the idea of individual and national liberty.

The present study analyses Széchenyi's world of ideas in this respect including the whole period of his life. We shall see how he, as a soldier grown up in the Europe of the Quadruple Alliance, set himself against the systems of absolutism and how he became a vehicle of the liberty of the nations. It will be analysed how his friendship with Miklós Wesselényi enriched his struggle for the independence and rise of the Hungarian nation.

György Péter
**COUNT ISTVÁN SZÉCHENYI'S ECONOMIC
IDEAS AND THEIR IMPACT ON THE
TRANSYLVANIAN ECONOMIC MENTALITY**

István Széchenyi is a genius of the Hungarian nation; he as a scientist and as an ideologist, pedagogue and guide was in the service of his nation. In a very important period of the European history with his solid

REZUMATE

work he contributed to the rise of the Hungarian nation, to the independence of Hungary and to the process of becoming indeed a real European state.

The Hungarian Reform Period (1824–1848) is attached to his scientific and political activity; at the same time he was an eminent statesman, original reformer, scientist and philosopher of moral and law well-known on international level; Széchenyi is the founder of the classical Hungarian National economics.

His scientific activity is embodied in the following ones: many books, studies, correspondence, academic speeches, parliamentary speeches. The best ones are: *Hitel (The Credit – 1830)*, *Világ (The World – 1831)*, *Stádium (The State – 1833)*; other works like *Kelet Népe (The People of the East – 1841)*, *Adó és két garas (The Tax and the Two Grouts – 1844)*, *Hunnia (1858)* etc. are organic parts of his work.

His oeuvre is a real programme for society development, a programme, which is highly inspired by the ideas of contemporary European economics; but at the same time it is a Hungarian programme that presents a Hungarian alternative simultaneously with the study of the Hungarian conditions. His argumentation is based on the study of historical, economic and social factors (empirical inductive method), then he tried to give an overall view of the Hungarian society of the early 19th century by using scientific generalisation; at the same time he specified the necessary steps to be taken.

His ideas become well known in Transylvania too. Mainly Miklós Wesselényi, who has almost the same opinion, echoes his economic and social reform-type views. In his work entitled *Balítéletekről* he gives a critical analysis on the Transylvanian economic and social situation and he specifies the tasks of the reform policy as well.

The present study analyses the scientific and reform political activity of other well-known Transylvanian personalities too.

József Somai
SÁMUEL BRASSAI DEFENDING
SZÉCHENYI AND HIS IDEAS

Sámuel Brassai was involved in economic questions to a greater extent in the first part of his scientific activity. He proved to be eager to popularise the knowledge referring to economic questions. And this is expressed by the following facts: his book entitled *Bankismeret* (written between 1832–1850); the *Vasárnapi Újság* (Saturday Newspaper – popular newspaper) written and edited by him for 15 years, which first of all analyses economic problems; many of his translations from English, German and French; his studies published in other contemporary newspapers.

Brassai develops his activity simultaneously with the activity of the greatest people of Hungary (Széchenyi, Kossuth, Wesselényi and others), who tried to help the country to get out of its backwardness, and whose ideals were Liberty and Fraternity.

Brassai's way of thinking is similar to Széchenyi's ideas and this is rightly proved by the fact that the former defends the latter many times in his newspaper; and it is obvious that Brassai's ideas became identical with the ideas of the Reform Period.

The present study analyses in detail Brassai's work in which he defends Széchenyi and we can see that he willingly popularises Széchenyi's credo in his newspaper.

TARTALOM

Előjáróban (Csetri Elek).....	5
Egyed Ákos: Széchenyi István hatása Erdélyben.....	11
Csetri Elek: Széchenyi István szabadságfelfogása.....	49
Péter György: Gróf Széchenyi István közgazdasági eszméi és hatásuk az erdélyi gazdasági gondolkodásra.....	89
Somai József: Brassai Sámuel kiállása Széchenyi és eszméi mellett.....	127
A kötet szerzői.....	157
Széchenyire és műveire vonatkozó szelektív irodalom.....	161
Széchenyi műveinek címe betűsorrendben.....	175
Román nyelvű kivonatok.....	179
Angol nyelvű kivonatok.....	183

CUPRINS

Elek Csetri: Cuvânt introductiv.....	5
Ákos Egyed: Influența lui István Széchenyi în Transilvania.....	11
Elek Csetri: Concepția de libertate a lui István Széchenyi	49
György Péter: Ideile economice ale contelui István Széchenyi și influența lorasupra gândirii economice din Transilvania.....	89
József Somai: Poziția cu caracter pozitiv a lui Sámuel Brassai pe lângă Széchenyi și susținerea ideilor sale.....	127
Titlurile operelor lui Széchenyi în ordine alfabetică.....	157
Literatură selectivă privind Széchenyi și operele sale.....	161
Prezentarea autorilor.....	175
Rezumat în limba română.....	179
Rezumat în limba engleză.....	183

CONTENTS

Elek Csetri: Foreword.....	5
Ákos Egyed: István Széchenyi's Influence in Transylvania.....	11
Elek Csetri: István Széchenyi's Notion of Liberty	49
György Péter: Count István Széchenyi's Economic Ideas and Their Impact on the Transylvanian Economic Mentality.....	89
József Somai: Sámuel Brassai defending Széchenyi and His Ideas.....	127
 The Titles of Széchenyi's Works in Alphabetic Order.....	157
Selective Bibliography Concerning Széchenyi and His Works.....	161
About the Authors.....	175
Abstract in Romanian.....	179
Abstract in English.....	183

*„Vért és életet vagy,
mert vérrel és életvesztéssel
nem használhatni mindenkor,
ámbar ezekkel is,
ha kell de minden esetre
munkát, megtörhetetlen
állhatatosságot,
nappali veritéket,
és éjjeli virrasztást
legőszintebben síromig
azon kormánynak,
mely őszintén nyújt kezet
nemzeti s alkotmányos
főlemelkedésünkre.”*

Széchenyi István